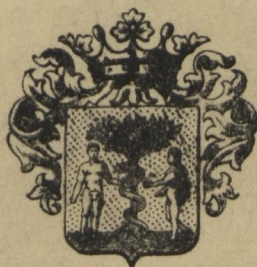

22/6
h/v

B 56

BAJA FÖLDRAJZA

IRTA :

BÁCSKAI JÁNOS GYÖRGY

tanár, mb. múzeumvezető.

24 50

BAJA, 1943.

**Értekezések a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem
Földrajzi Intézetéből:**

1. *Para Imre*: Az Olt vízrendszere Háromszék vármegyében. Szeged, 1923. (Kézirat.)
2. *Deési Daday Dezső*: Adalékok a Tapolcát környező tájnak és Tapolca fejlődésére való befolyásának gazdaságföldrajzi ismertetéséhez. Szeged, 1924. (Kézirat.)
3. *Kanszky Márton*: Eszaksarki kutatások oka és jelentősége. Szeged, 1926. (Kézirat.)
4. *Bálint Alajos*: Makó város települési és emberföldrajzi vázlata. Makó, 1926.
5. *Lévai Lajos*: Petrozsény települése. Székelyudvarhely, 1927.
6. *Ürmössyné, Nagy Júlia*: Gödöllő emberföldrajzi leírása. Szeged, 1927.
7. *Kövér Fidél József*: A Hanság földrajza. Szeged, 1930.
8. *Wagner Richárd*: A Magyar Alföld szélviszonyai. Szeged, 1931.
9. *Scheffer Gizella*: Orosháza földrajza. Szeged, 1933.
10. *Hubai Imre*: Gyula földrajza. Szeged, 1934.
11. *Holló Katalin*: Tata és környékének földrajza. Szeged, 1935.
12. *Széll Márta*: Zákány. Tanulmány a szegedi tanyai nép életéből. Szeged, 1936.
13. *Hammer Gyula*: Győr. Városföldrajzi tanulmány. Győr, 1936.
14. *Szemery Magdolna*: Kelet-Magyarország légnedvességi viszonyai. Budapest, 1936.
15. *Völgyi József*: Szigetköz. Győr, 1937.
16. *Emresz Károly*: A Tapolcai medence. Tájföldrajzi tanulmány. Szeged, 1937.
17. *Bokor István*: Móradomb és környéke. Tanulmány a szegedi tanyavilágból. Szeged, 1936.
18. *Halász Szabó Anna*: A Tisza völgye Csongrád—Szeged között. Szeged, 1937.
19. *Mikszáth Gyula*: Diósjenő és környékének földrajzi viszonyai. Győr, 1937.
20. *Bóna Imre*: Csepelsziget. Szeged, 1937.
21. *Horváth Miklós*: A Tisza—Zagyva—Tarna-köz tájrajza. Szeged, 1938.
22. *Mészáros Olga*: Kunhalom. Módszeres tájleírás a szegedi tanyavilágból. Szeged, 1938.
23. *Barcsai Tibor*: Kővágóórs és környéke. Szeged, 1939.
24. *Várady Irén*: Kárpátalja, Bodrog és Felső-Tisza csapadékvizviszonyai. Szeged, 1939.
25. *Kovács Eszter*: Pápa. Földrajzi tanulmány. Szeged, 1939.
26. *Jautz M. Flamina nővér*: Budakeszi. Földrajzi tanulmány. Szeged, 1939.

ÉRTEKEZÉSEK
A M. KIR. HORTHY MIKLÓS TUDOMÁNYEGYETEM
FÖLDRAJZI INTÉZETÉBŐL

7. (37)

B A J A F Ö L D R A J Z A.

IRTA :
BÁCSKAI JÁNOS GYÖRGY
tanár, mb. múzeumvezető.

B A J A, 1943.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000412947

„Édesanyám emlékének,
s kicsi fiának.”

Szegedi Tudományegyetem
Földrajzi Intézetének
Könyvtára
Szakeltár VI. A. / 2450. 102

Megjegyzés.

Az értekezés módszerbeli felépítése dr. Kogutowicz Károly e. ny. r. tanár úr, a M. kir. Horthy Miklós Tudományegyetem Földrajzi Intézet Igazgatójának módszere, elgondolása, tanítása és szóbeli utasításai alapján történt.

Forrás- és iránymunkákként felhasználtam az Intézet ^{I. u} összes eddig megjelent értekezéseit (l. borítólapon belső oldalain), különösen M. Szabó László : Turkeve és az Alsó-Berettyó-mellék földrajza (Szeged, 1942.) c. munkát.

Értelemzavaró sajtóhibák.

- 8. oldal 2. bekezdés 13. sora : kiszakadt helyett kiszikkadt.
- 9. „ utolsó bekezdés idézőjelbe a 10. oldal 5. sorig bezárólag. Az idézet M. Szabó László : Turkeve és az Alsó-Berettyó-mellék földrajza c. művéből való.
- 11. „ 5. bekezdés 13. sora : mondható helyett mondhatók.
- 15. „ 3. bekezdés 12. sora : változtta helyett változtatta.
- 52. „ 6. sora : 1896 helyett 1869.
- 61. „ Táblázat 1895. évnél első sorban : 2·2% helyett 2·0%
- 66. „ Táblázat első sorban : 1941. helyett 1914.
- 66. „ Alsó táblázat utolsó sorában : 11.632 vagon helyett 11.634.
- 66. „ Alsó táblázat utolsó sorában : 7421 vagon helyett 7177.
- 83. „ (Borítólapon belső oldalán) Új sorozatban : 8.(38.) helyett 7.(37.)

Előszó.

Jelen dolgozatomban főleg a tájba helyezett város fejlődési folyamatának ismertetését tűztem ki célul. Egy táj élete, állandó változások és kapcsolatok mikéntjének leírása, melyek koronként, vagy időnként esetleg éles különbséget mutathatnak. Nem ismerhetem meg a várost, ha nem kísérem figyelemmel a földrajzi tényezők kialakulását, azok kapcsolatát, s ezen kapcsolatok megváltozását melyek döntő tényezőkként hatottak a város mindenkori életére. Arra törekedtem, hogy lehetőleg hűen fessek meg a táj kialakulásának egy-egy jellemző részletét, s ebbe helyezzem bele mint következményt magát a várost. Természetes, hogy ezáltal nem térhettem ki a város életében minden esetleg fontosnak látszó tényezőre, mert ez túlságosan bonyolulttá, s hosszúvá is tette volna ismertetésemet, eltekintve attól, hogy akkor nem szolgálhattam volna híven azon elgondolást, — mely a lehető leghszerencsésebben, az egymással kapcsolatos tényezők szemléltetésével egyben megismerteti, világossá teszi a város életében egyébként zavarosnak látszó momentumokat. A város történelme természetesen szorosan hozzákapcsolódik a fejlődéshez, de csak annyiban, amennyiben magával a tájjal valamiképen kapcsolatban van. A jelent tárgyalva igyekeztem a város mai képét híven bemutatni, s megállapítani, hogy az adott körülmények között mivé fejlődött a város, s a jelen tényezők megváltozása nélkül mivé fejlődhet a jövőben.

Ha ezen célomat megközelítettem, nem volt hiába való a fáradozásom.

Munkámat megkönnyítette az a jóakarát, mellyel mindenütt találkoztam.

Hálásan köszönöm Dr. Kogutowicz Károly e. ny. r. tanár úr, szeretett Professorom jóindulatú tanácsait, és útbaigazítását, melyek nélkül munkám értéke sokkal kevesebb lett volna.

Köszönetet mondok Dr. Bernhart Sándor polgármester úrnak, városa iránt érzett nemes szeretetéből fakadt önzetlen segítségéért s hathatós anyagi támogatásáért, mellyel munkám megjelenését lehetővé tette.

Hálás emlékezőssel gondolok Istenben boldogult Borsay Jenő ny. közs. jegyző úrra, a Városi Múzeum volt vezetőjére, ki mindig a legnagyobb jóakarattal támogatott munkámban. Köszönetet mondok végül mindazoknak, kik munkám adatgyűjtésében segítségemre voltak s felvilágosításaikkal, tanácsaikkal igyekeztek munkámat megkönnyíteni.

Baja, 1943. év Karácsonyán.

A s z e r z ő.

Földrajzi helyzet.

Baja* a Duna balpartján, — egyik beágazása, — a Kamarás-Duna mentén terül el. Nyugat felé szembetűnik a Duna folyam csillogó víztükre dús erdős partjával, napfényben sárgás-fehéren ragyogó homoksávjával. Dél felé a Duna egyik hatalmas kanyarulatánál a Móric-sziget szikrázó homokzátonya villog, majd a Kádár sziget, sőt azon is túl, hol a folyó ismét délnek kanyarodik, a távolból integet² felénk a Mecsek.

Részlet a dunai homokpartról.

Kb. 20 km távolságban jól látható a Bátaszék – Szekszárd vonalon emelkedő dombvonulat, mely egykor az Ósdunát szegélyezte. Baja ennek az ősi medencének a kiindulási pontján fekszik. A medence képét a Duna állandóan változtatta, hol ide, hol oda tologatva medrét. A Duna mai szintje fölé 8—10—15 méter magasan kiemelkedő érdekes fennsíkperem szélén fekszik a város, melynek észak felé való folytatása Csanád, Sükösd, Nádudvar, Hajósi-Pincék, Császártöltés vonalában, míg dél felé Bátmonostor, Nag, baracska felé húzódó magasabb peremben fedezhető fel. Ez a fennsík nyugat felé,

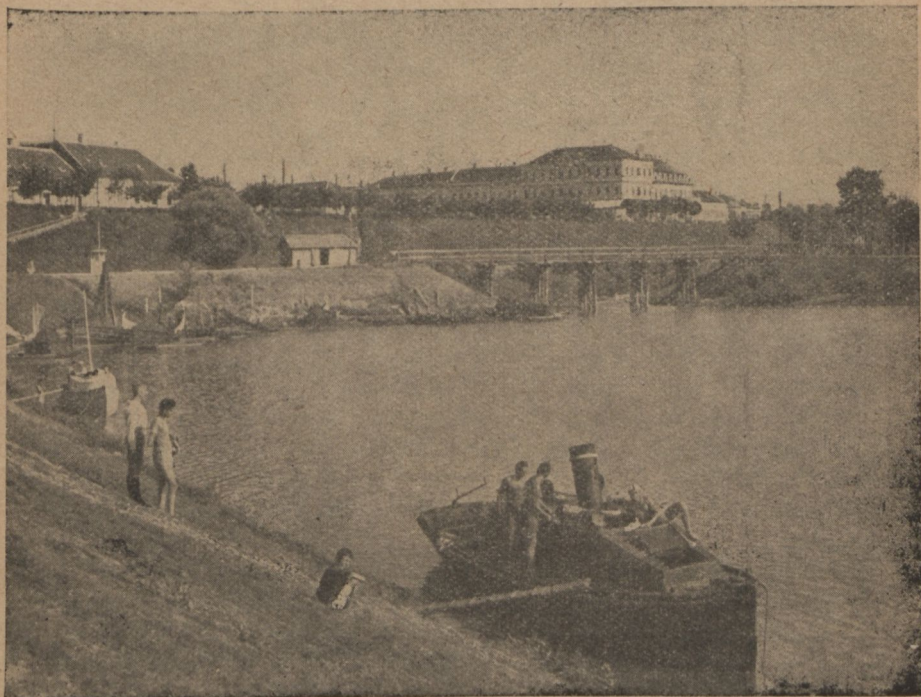
*Baja thjf. város é. sz. $46^{\circ}10'40''$, k.h. $36^{\circ}37'33''$.

— a Kamarás-Duna és a Táp-csatorna felé — (a város területén belül) párkányszerűen szakad le 6—12 méteres meredek lejtéssel.

Ez a rész a Telecskai-dombok nyugati, illetőleg dél-nyugati széle, mely Bátmonostortól délkeleti irányt vesz, és Ó-Szivac és Cservenka közelében éri el a Ferenc-csatornát. A város maga a Dunától keletre kb. két kilométernyire, a hátságnak a Duna szintjénél jóval magasabb alsó-pleisztocén szintjén épült.¹

Árpád-utcai feljáró az alsó-pleisztocén szintre. (é.-ről)

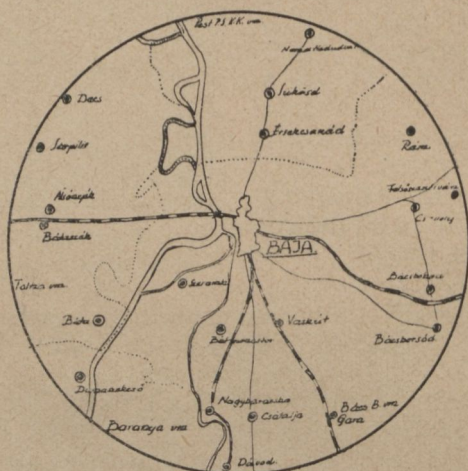

Az alsó-pleisztocén szintre települt város.

Keletre, északkeletre, délkeletre, délre a tájat a Nagy-Alföld alacsony buckáival tarkított térszín alkotja. Helyzeténél fogva Baja tölti be a Szeged—Pécs közötti nagy sávban, a köz-

¹Dr. Cholnoky Jenő : Az Alföldi Bizottság jelentése 1916-ról. Földrajzi Közlemények 1917.

pont szerepét. A két részben különböző termelésű vidék terményeinek természetes kicserélődési színhelye. Ez nagy előny, mert két vidék peremvonalán fekvő település, ha a két táj kiegészíti egymást, gazdaságilag erőteljes fejlődésre képes.

Baja város szűkebb gazdasági vonzásterülete. (25 km)

A város területe mint a Nagy-Alföld szerves része, kialakulásában azzal teljesen megegyezik. Tehát a város területét a tengeri üledékekre rakódott folyó- és szélhordta homok s a levegőből aláhullott lösztakaró fedi, mint általában az egész terraszt, melyen a város települt. Ez a terraszt a Duna régebbi árterének keleti széle, s mint dél, mint pedig észak felé sokáig követhető, azonban scholsem jut olyan közel a Dunához, mint éppen Bajánál.² A homok részben régibb keletű diluviális, részben pedig újabb korú alluviális képződményként szerepel. Mivel a homok alatt több helyen lösz található, kézenfekvő, hogy ez a homok a Duna medréből a szél útján került a későbbi származású löszre, mert általában a lösz található a homokon. Amint azonban nem tudunk éles határt vonni a diluvium és alluvium között, éppen úgy nem lehet élesen elhatárolni a lösz és homok találkozási vonalát sem. A város és a Duna között ártéri üledéket találunk, mely a régi folyómedernek az emlékét őrzi. Általában agyag és homok keveréke. A sárga homok a régibb, míg felette 2–3 m-nyi vastagon szürkés színű agyag fekszik, mely rendkívül szívós. Némileg hasonlít a löszhöz, azonban nem hajszálcsoves, s számos édesvízi csiga található benne. A várostól északra még tőzeges, zsombékos talaj vesz részt a felszín alakításában.*

A talaj mélyebb rétegeire a város különböző pontjain végzett kútfúrások szelvényrajzai adnak felvilágosítást. Az alluviális humusz vagy lösz 8–12 m vastagságot ér el, alatta szürke iszapos, esetleg durvább homok. 20–24 m mélység-

²Hunfalvy János: A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása. II. k. 670. o.

*Ez a lápvölgy mint László-Emszt írja: „Akasztótól indul ki (Pest megye) és déli, majd délnyugati irányban a vármegye Dunamenti legdélibb szögletéig terjed. Ez az összefüggő lápvölgy kerek 56 km hosszú és benne a tőzeg 47 km hosszúságban átlag 1 km széles telepet képez. Részesednek benne Dunapataj, Keczel, Kalocsa, Császártöltés, Hajós, Nádudvar, Sükösd, Pestcsanád, és Szent-István községek határai.” (Szent-Istvánt 1932-ben Bajához csatolták.) László-Emszt: Földtani Intézet Évi Jelentése. 1909. 194 o.

ben mindenütt tiszta 15–60–100 cm vastagságú tőzeg réteg található, mely jelzi, hogy a város területén valamikor nagy kiterjedésű mocsárvilág uralkodott, melyből csak helyenként emelkedett ki egy-egy szárazfolt, esetleg egy nagyobb összefüggő hát.

A táj felszínének kialakításában a Dunán kívül főleg a túlnyomólag NW.—SE. irányú szél vett részt, létrehozva az ugyancsak NW.—SE. irányú dombokat, buckákat, melyek változtatossá tették a mocsárvilágtól keletre levő, túlnyomóan homokos terület egyhangú felszínét. Ilyen homokdomb húzódik a város keleti részén, mely természetesen irányt szabott a beépítésnek is. A homokdombok alakja szerint a féligkötött buckák típusához sorolhatjuk. Szélirányban hosszú homokgerincek és szélbarázdák nyúlnak el. Legnagyobb magasságát a „Sashegynek“ nevezett buckában éri el. (153 m) Észak felé 130–120, dél felé 117–109 méteres magasságot találunk úgy, hogy maga a város egy féltেকnőszerű mélyedés közepét foglalja el a terrasz tetején. A régi mocsárvilág maradványai egyben a város még ma is legmélyebb részei, (részben már feltöltés alatt) a Vajas, Posványos, Livoda és a Bara teljesen lefolyástalan területei.

Löss-homokdomb Kiscsávolyban.

A táj életében mindenesetre legnagyobb jelentősége a Dunának volt. A Dunameder baloldali pereme Eudapest—Baja között a mai medertől valamikor jóval keletebbre húzódott. (Bizonyosság erre, hogy a mai Kalocsa hajdan a Duna partján volt, s Hajós község neve is onnan származik, hogy a régi világban hajóval állhattak a község alá a Vörös-mocsáron és a Kolom-tavon, melyek a Dunának régi meder-maradványai.) Bajánál a Sugovica, ma Kamarás-Dunának nevezett Duna-ág meredek pereme volt a Duna keleti partja. Folytatása volt a Deák Ferencz zsilipről, a baja—bátmonostori műút és baja—bezdáni Táp-, vagy Türr-csatorna között egészen Csurgoig (ma Máriakönyve, bunyevácúl Vodica) húzódó úgynevezett Papok távának ma már teljesen kiszakadt medre, majd Máriakönyétől a Türr-csatorna medréül felhasznált Szurdok-víz medre.

A Duna ezutáni időben nyugatra történő mederváltozását a Baer-féle törvény alapján magyarázhatjuk. Hanusz István írja: „A Duna a Föld tengelyforgásából eredő kitérülés törvényének enged; s a két külön természeti oknak egy az eredménye, az, hogy a két folyó köze (Duna-Tisza köz)

nyugatnak vándorol.³ (A Duna azonban az újabb időkben is változtatta medrét, ez azonban most már nyugatról keleti irányban történt, vagyis a Duna a város felé tört.) Az alsószakasz jellegű Dunát Bajánál is számos élő, fok, morotva, holtág, tó, mocsár kísérte, főleg a dunántúli oldalon. Ennek emlékét őrzi a még ma is meglévő Cserta. Holt Duna, Kis Rezéti-Duna, Simon Duna, Döglött-Duna, Öreg-Duna, Vén-Duna-ágak, Moldovicz-görönd-fok, Zimmer-fok, Kecske-, Aranyos-, Marica-, Baldzsindzsa-, Molnárháglitavak, Nagy-Rezéti-mocsarak. Az alföldi határrészben már kevesebb vizet találunk. Hiszen ez volt Baja egyik legnagyobb helyzeti energiája, hogy itt volt a legalkalmasabb átkelőhely. Az őstájnak maradványa a várostól északra elterülő Harapó, északnyugatra levő Cigány-tó-fok, valamint a közöttük levő mocsaras földek. „A Vajas, melybe a Sárvíz szakad, aránylag nem régen a Dunának előága volt, vízállása a Dunával kapcsolatos, különben alig 80–100 m szélességű, s hosszan elnyúló tavak jelölik helyét.”⁴ (1890-ben.) A Vajas folytatása volt a Csikos-tó, mely kelet felé számtalan kiágazásával az egész vidéket mocsaras jellegűvé változtatta, s Örvenicza néven volt ismeretes. A Duna szintjénél jóval magasabban levő alsó-pleisztocén szintet az ősrégi Dunameder. (ma: Kamarás-Duna) kapcsolta össze az említett mocsarakkal, hol tág tere nyílt a pákász-halász életmódnak. Kelet felől igyekezett az irgoványos Livodából a mocsarak felé a Kenderes-ér, mely az említett fennsíkot észak felől megkerülve tűnt el a vizek rengetegében, melynek mai maradványa a Posványos. Délén a mélyfekvésű Bara mocsárvilága terpeszkedett, s kapcsolódott a Duna-ághoz. Az Ős-Duna ágas-bogas rendszerét leljük meg a mai Kamarás-Duna elágazásában, a Szurdok-vízben és a Szeremlei-Duna-ágban.

Irdatlan mocsárvilág, vízínövényekkel, ingoványokkal, helyenként kiemelkedő szárazfoltokkal, a Duna balpartját kísérő hatalmas galéria-erdővel, jellemzi a tájat.

A teljes képhez tartoznék még az éghajlati formációk, a többi tájtól elütő különbségek szemléltetése, hogy ezáltal teljesen tisztában legyünk azon kapcsolatokkal, mely az embert erre a helyre vonzotta, s itt meg is tartotta.

Az elmúlt idők fátyolát azonban lehetetlen oly mélyen fellebbenteni, hogy e kis táj egyéb magyar tájaktól elütő különbségeit megláthassuk. Még a Magyar-Medence akkori éghajlati adatai is nagyon szűkszavúak. Pedig az Alföld felszínalakításában a legfontosabb tényezőként szerepelt a pleisztocén és az azt követő korok éghajlata. Már a jégkor glaciális és interglaciális éghajlata is jelentős a porhullás

³ Hanusz István: A Duna-Tisza-köz vándorlása. Földrajzi Közl. 1898. 255. o.

⁴ „ A Duna egyik oldalmozgása. Földrajzi Közl. 1890. 195. o.

miatt. Hiszen a löszfoltok is ennek köszönhetik keletkezésüket. Jelentős az ó-holocén bükkorszak egyre csapadékosabbá váló, hűvös klímája, mert a nagyarányú folyókiöntések letaroló munkája nyomán keletkezett a szabályozás előttről jól ismert felszín. A jelenkori éghajlat már az emberre, a legújabb földrajzi tényezőre van nagy hatással, s így nem tartozik szorosan az őstáj fejezetébe. A folytatólágosság miatt azonban itt említem meg.

Baja éghajlati szempontból az Alföld övezetébe tartozik, azonban a Dunántúl mérsékeltébb éghajlata hatással van rá, s így mintegy átmenetet alkot az alföldi és a dunántúli éghajlat között. A dunántúli hatás főleg az alföldi csapadékmennyiségnél jóval nagyobb csapadékmennyiségben nyilvánul meg, viszont nem éri el a dunántúli mennyiséget. Éghajlata szárazföldi, síkvidéki jelleggel bír, s az Alföld egyéb tájaitól igen kis mértékben különbözik csak. Az évi középhőmérséklet 11.8°C (1870–1930.) Legmelegebb hónap a július, 22°C , leghidegebb a január -1°C középhőmérséklettel. (60 év adatai alapján.) A havi hőmérsékleti maximumok középértéke 12 év adatai alapján (1937-ig) 22.6°C , míg a havi hőmérsékleti minimum középértéke -2.8°C . Tehát igen nagy mérvű ingadozás, (25.4°C) jellemzi a táj hőmérsékletét. A havi hőmérsékleti maximumok középértéke az egyes hónapokban szabályos emelkedést mutat július hónapig, hol elérve a legmagasabb pontot, (34.5°C -t) ismét süllyed. A havi hőmérsékleti minimumok középértékét nézve azt találjuk, hogy a legnagyobb hideg februárban szokott előfordulni, -12.7°C . Tehát a hőmérsékleti maximumok és minimumok közötti ingadozás 47.2°C . (Feltűnő az évi minimumnak február hónapra történő eltolódása, amit a rendkívül kemény 1929. és 1932. évek telének februári erős lehülése eredményezett, -26.5°C és -26°C minimumokkal.)

Március, április, május hónapokban a felmelegedés igen erős, június, július hónapokban ez még tovább tart, de már kisebb mértékben, míg szeptembertől november második feléig a lehülés lassúbb, majd erős csökkenés áll be a hőmérsékletben, mely december hónapban éri el a minimumot, de még folytatódik január hónapban is. Az egyes hónapok hőmérsékletének ingadozása is jelentékeny. Itt két maximumot találunk: az egyik a tél végére, illetve tavasz elejére, míg a másik ősz elejére esik. Az ingadozás eléri a 30°C -t is.

Meglehetősen egyforma ingadozást mutatnak az egyes évek abszolút maximumai. Rendesen egy forróbb nyarat, egy kevésbé forró követ. Nagyobb eltéréseket tapasztalhatunk az egyes évek hőmérsékleti abszolút minimumainál.

A csapadék évi mennyisége 606 mm. Ezzel szemben pl. Pécs 669 mm, Kaposvár 704 mm, míg Kecskemét 517 mm, Szeged 533 mm. Eloszlásában a tavasz végén, illetve a nyár elején, (április, május, június) a 3. ősz elején mutat nagy bőséget, míg a tél utója, a nyár dereka meglehetősen csapadékmentes. Az egyes hónapokat véve vizsgálódásunk tárgyává, azt tapasztaljuk, hogy a legkevesebb csapadék hull vidékünkön február, január, március hónapokban, míg ellenben a maximum június, április, május hónapokban van. Ezt a mezőgazdasági termelés szempontjából kedvezőnek mondhatjuk. A három tenyészévszak közül a nyárelő és a nyári idő-

szak csapadéka a legfontosabb. Ebből a szempontból hasonlítsuk össze öt állomás adatait, amint az alábbi táblázatból láthatjuk

A csapadék tenyészévszakos eloszlása 1901—1930. évek között.⁵

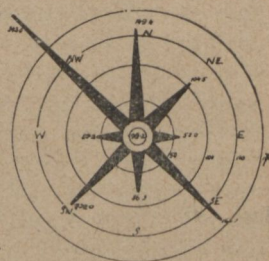
	Tél*	Nyárelő	Nyár	Évi
Szeged,	274 mm 51%	125 mm 23%	136 mm 26%	533 mm
Kecskemét,	263 mm 51%	108 mm 21%	146 mm 28%	517 mm
BAJA,	311 mm 51%	128 mm 21%	167 mm 28%	606 mm
Pécs,	353 mm 53%	139 mm 21%	177 mm 26%	669 mm
Kaposvár,	345 mm 49%	158 mm 22%	201 mm 29%	704 mm

E táblázathoz nem kell sokat hozzáfűznünk. Baja viszonylagosan sokkal jobb csapadék eloszlással rendelkezik mint akár Szeged, akár pedig Kecskemét, azonban nem olyan jó, — bár megközelíti Pécs, illetve Kaposvár csapadékeloszlását. (Egyébként itt is szembetűnően bebizonyosodik Baja központi helyzete az Alföld, és a Dunántul között.)

Nem követik arányosan a csapadék évi menetét a felhőzet középértékei. Feltűnő a téli hónapok nagy borultsági foka míg a nagy csapadékkal rendelkező május-június hónapok kevésbé olyan felhősek. A meglehetősen dús csapadékú tavaszi évszak borultsági foka 5.4, a nyár 3.8, ősz és tél 6.3 fok. Az évi középérték 1901—1930. évek adatai alapján 5.5 fok.

Ezzel szemben legnapfényesebb hónapok a július és az augusztus, mikor ugyanis 300—300 órán át süt a nap. Januárban csak 54, decemberben pedig 46 órán át láthatjuk a napot. Egy évben a vizsgált 30 év adatai alapján 1981 óra hosszat süt a nap.

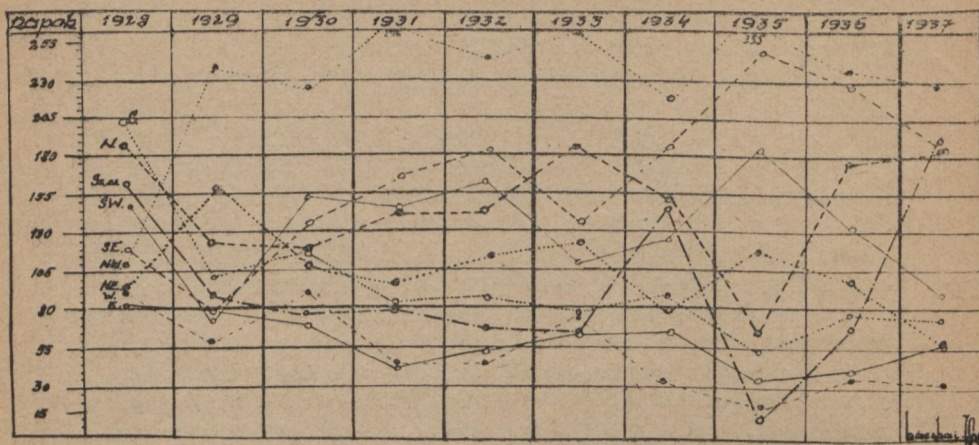
A szélirányok eloszlását az utóbbi tíz év (1928—1937) adatai alapján vizsgáltam. Általában nem szeles vidék. Leggyakoribbak az NW. és SE. majd pedig az N. és az SW. irányú szelek. Legritkábban WE. és S. irányból fújnak. A hónapok szerinti eloszlást vizsgálva, a következőket állapíthatjuk meg: Január hónapban főleg SE. irányú szelek uralkodnak. Februárban majdnem egyforma mennyiségben van az SE. és NW. irányú szél. Általában a február a legszelesebb hónap. Márciusban még az SE. szél az uralkodó, de ettől kezdve állandóan erősödik a NW. szél, mely maximumát a július hónapban éri el, majd fokozatosan csökkenve helyét mindinkább ismét az SE. szél foglalja el. Általában augusztus, szeptember és október hónapok, (vénasszonyok nyara) mondható a legszélcsendesebb hónapoknak. Az évszaki eloszlást vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy ősszel és télen az SE. míg tavasszal és nyáron pedig az NW. szelek uralkodnak. A szél ereje átlagban 2 m körül van mp-ként Ritka a 10—12 m/mp₁ erősségű szél. Pusztító erejű szél, nagyobb vihar igen ritkán, míg orkán az utóbbi 20 év alatt egyetlen esetben sem fordult elő.

A szél évi megoszlása.
(1928—1937.)

⁵Dr. Réthly A és Bacsó N.: Időjárás—Éghajlat és Magyarország éghajlata. 255. o.

*Tél X—IV. hó, Nyárelő V—VI. hó, Nyár VII—IX. hó.

A különböző irányú szelek előfordulása a vizsgált években.

Az eddig elsorolt adatok csak nagy általánosságban jellemzők a városra és a vidékére. Ezekről igen nagy eltérések vannak, s egy település életére éppen ezek a kilengések a legjelentősebbek, mert ezekkel az életnek számolnia kell, s mindenféle berendezkedést ezen kilengések figyelembevételével kell megalkotni

A hőmérséklet a megadott átlagoktól nagy eltérést mutat. Volt olyan december hónap, mikor a havi közepes hőmérséklet csak -4.9°C volt. (1933.) Sőt 1901-ben a január hónap átlagos hőmérséklete -6.1°C volt, s a február havi -9.9°C . Nem ritkaság az egy-két napig tartó dermesztő hideg sem, mint 1929. év február hónap 22-én, mikor -23.4°C -ra szállt le a hőmérő, míg 1931. év február 14-én pedig -25.6°C volt a hőmérséklet. Viszont igen nagy nyári felmelegedésről is számos adatunk van. 1928. július 17-én 37.1°C -ra emelkedett a hőmérő, s a következő hónapban is elérte a 35°C -t. 1935. július hónap 28-án pedig 37.6°C meleget mértek Baja városában. Egykorú feljegyzés szerint a tatárveszedelem évében oly nagy hőség és szárazság uralkodott Baján, hogy az egyébként bővízű Kamarás-Duna is teljesen kiszáradt. A kontinentális vonás a napi hőmérsékletben is kifejezésre jut. Átlag minden két napra $5-10^{\circ}\text{C}$ ingadozás, míg 6-7 napra 15°C ingadozás várható. A napi ingadozás május és június hónapokban a legerősebb. Fagymentes* hónapnak csak június, július, és augusztus hónapokat vehetjük teljes bizonyossággal. Téli* napok január, február, március, majd november és december hónapokban fordulnak elő. (Januárban átlag 31 nap közül 9.8 a téli nap.) Nyári* napok április hó-

*Fagyos napok: minimum 0°C alatt van. Téli napok: maximum 0°C alatt van.

Nyári napok: a maximum 25°C -ig terjed. Hőszégnapok: maximum 30°C -ig terjed.

Forró napok: a maximum 35°C , vagy még ezen túl terjed.

naptól november hónapig fordulnak elő. Természetesen legnagyobb számukat július hónapban érik el, amikor 31 nap közül 22 nyári nap Hőségnapok* már májusban, s még szeptemberben is jelentkeznek. Forró napok* csak a három tipikus nyári hónapban, júniusban, júliusban és augusztusban fordulnak elő.

A csapadék napi eloszlása is ugyancsak ilyen szélsőségeket mutat. Néha egy nap alatt 48,7 mm (1910. április 30.), vagy 49 mm (1937. május 27.) csapadék hullott le. Sőt vannak olyan esetek, mikor egészen rövid idő alatt felhőszakadásszerűen hihetetlen nagymennyiségű csapadék zúdult alá. A csapadék rendszertelen évi eloszlása nagymértékben elenyészlyozza az előző táblázatban felmutatott kedvező állapotot. Ezek a kilengések káros hatással vannak a mezőgazdasági életre. Ezeket azonban csak számbavehetjük, de segíteni, vagy a mezőgazdasági termelvényeket ehhez mérni nem lehet, mert egész váratlanul jöhetnek. Így 1928-ban a csapadék egész évi mennyisége mindössze csak 422 mm-t tett ki; ezzel szemben viszont 1910-ben 761,3 mm, 1938-ban pedig 806,6 mm volt az egész évben lehullott csapadék, ami tetemes mennyiségnek felel meg.

Az egyes hónapokban előforduló csapadékos, havas, jégesős, viharos napok is a kilengésekről tesznek tanúbizonyságot. A legtöbb esős nap természetesen azokban a hónapokban van, amikor a legnagyobb csapadékmennyiség hull le. A havas napok száma januárban a legnagyobb, 31 nap közül 8,5, de még áprilisban is előfordul átlag 0,5 nap. Hosszabb ideig tartó hótakaró igen ritkán észlelhető. Az első hó már rendszerint novemberben, az utolsó pedig március második felében hull le. A kilengések itt is megvannak. Így 1928 januárjában csak 3 havas nap volt, februárban egy sem, s a március hónapban ismét egy. Jégesős nap általában május, június hónapban gyakori, de még augusztusban sem ritkaság. 1932. év május hónapban pl. 4 jégesős nap volt, s több azután egész évben nem fordult elő. Augusztusban általában 0,5 jégesős nap szokott előfordulni. Zivatar, viharos nap aránylag kevés esetben van Baja légterében. Ködös időt leginkább a december hoz magával, amikor sokszor két hétnél hosszabb ideig sem látható a nap. Általában december az év legborultabb napja. A fagy valószínűsége itt a Nagy-Alföld nyugati szélén is meglehetősen nagy. A tavasz rendszerint későn köszönt be (április második felében) és igen rövid ideig tart. Gyakori azonban a napsugaras, enyhe, néha meglehetősen meleg, hosszú ősz.

Baja városban a talajvíz szintje 0,5 – 4 m között mozog, természetesen a csapadék minden esetben befolyásolja. A talajvíz túlságos magasságának oka részben a közelben fekvő

*Lásd előző oldalon.

Duna, részben pedig a város mély fekvése. A magasabban fekvő környezetből is idehúzódik a csapadék egy része. A Dunához közel eső területek talajszintje mélyebb, itt a talajvíz a legtöbb helyen egészen a felszínig nyomul, ezt a Posványos elnevezés is bizonyítja. (Különösen a régebbi építkezésszerű házak falazata nedves, ami a tbc. megbetegedések nagy számát fokozza.) Bár a talajvíz igen magasban van, s a kutak fúrása sem okoz nehézséget, élvezhető vízben mégsem bővelkedett a város a legutóbbi évekig, (mikor a városfejlesztési politika egyik célkitűzése a mélyfúratú kutak készítése volt) sőt nagy szárazság idején a kutak egy részének vize teljesen elapad. Az ivóvíz szikes ízű, (nem mélyfúratú kutaknál) sárgásszínű, ihatósága helyenként változik. Ma már több mélyfúratú kút van a város különböző pontjain, melyek kitűnő ízű, kénes tartalmú frissen néha 22°C-t is elérő vizet szolgáltatnak. A város talajában kelet-nyugati irányban egy egészséges, kitűnő vizű ér húzódik a földben. Innen van ez, hogy rossz kutak szomszédságában néha igen üdítővizű kutak akadnak, melyekre az egész környék lakossága jár vízért.

A város talaja* — mint általában minden lakott helyen — kultúrtalajjá alakult át.

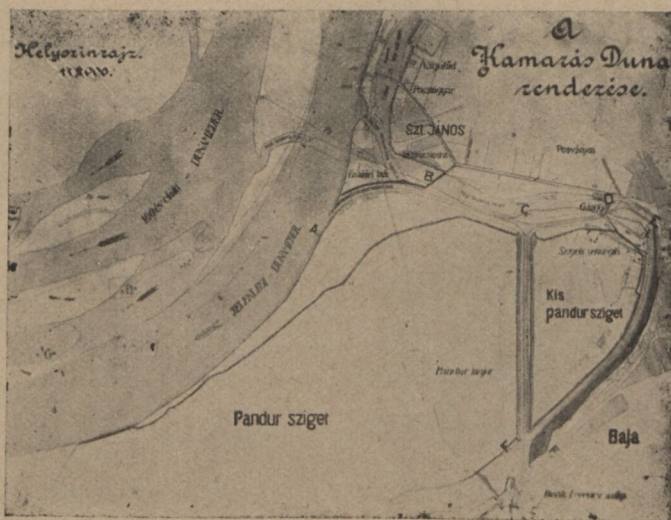
A táj ősnövényzete sem mutatott egységes képet. Szoros kapcsolatban volt az éghajlattal és a vízrendszerrel. A Duna folyam árterei hatalmas mocsári erdőségeket hordozott a nyugati parton. A keleti tipikus mocsárvilág, melynek maradványai még a mai mocsarakban lengő nádak, hidrofitonok, sás- és gyékényfélések. Kelet felé az árterek és a füves pusztamezők érintkezési vonalán ligeterdő diszlett, mely a jégkor elmúltával a mindinkább maihoz alakuló éghajlat hatása alatt hatalmas láperdőkké fejlődhetett. Ezek természetesen az ember fellépése s erőszakos beavatkozása következtében lassan-lassan elfogytak, éppen úgy, mint a lápi erdőt kialakító mocsárvilág, melynek területét mindig szűkebbre és szűkebbre szorította a földéhes ember. Állatállományát jellemezhetette a rendkívül gazdag mocsári, erdei, s vízi állatvilág, természetesen az ősi állatvilág képviselőinek száma, úgy fajokban, mint egyedekben igen erősen megcsappant. Ezzel szemben a kultúra terjedésével együttjáró házi és egyéb (hasznuos-káros) állatok itt is elszaporodtak. A hal állomány, mint folyóvizeinkben mindenütt, itt is megcsökkent, és ma már igen kevés embernek ad kizárólagos megélhetést. Az utóbbi években nagy mennyiségben lepte el vizeinket a törpeharcsa, mely a halivadékban igen nagy pusztítást végez.

*A termőtalaj 60–70 cm-ig humuszos sárgahomok, igen kevés lösz és agyag. Az alatta levő altalaj főleg folyami hordalék. (homok, agyagos-homok, kavics) A táj keleti felén szőlőtermelésre kiválóan alkalmas homokos buckák területnek el.

AZ ŐSTÁJ ÁTALAKULÁSA.

Az átalakításban két tényező veti részt, úgymint a természet, és az ember.

A Duna az ősidőkben történt mederváltoztatása után ismét elhagyta helyét, s most már a jelenlegi város területe felé közeledett. Baja felett levő szakasza hatalmas kanyarullattal közeledett mindinkább a város területéhez, a dunántúli partot építve, a bajait pedig rombolva. 1826-tól, 1928 ig teljes mederszélességgel vándorolt kelet felé a bajai szakaszon mindig többet elrabolva a város területéből. (100 év előtti dunameder Vásárhelyi Pál mérnök által készített pontos térképről van felrajzolva a mai térképbe.)

A mai és a százéves előtti dunameder.

Ezt igazolja két község pusztulása, nevezetesen Pandur a régi Bál nevű község helyén települt a török hódoltság alatt) mely a Duna, Kamarás-Duna és a Vajas vagy Csikos tó között volt még 1876-ban és Kákony, mely az előbbitől kissé északi irányban települt, ma már nincsenek eredeti helyükön. Idők folyamán Pandur községet az árvizek folyton szűkebb határra szorították, nyugati partjait a Duna is állandóan mosta, rombolta, ezért 1782-ben Patachich érsek a hasonló sorstól üldözött Kákony népével a mai Szent-Istvánra (ma Baja X. kerülete) telepítette őket Ezek alapján tehát kétségtelen, hogy a Duna az utóbbi időben medrét keleti irányba változtatta, sőt még a legújabb időben is oly nagy erővel pusztította a partot, hogy közvetlen a Duna partján levő építményeket a beomlástól féltették. Így változtatta meg a Duna

100 év alatt a táj képét, s változtatja még ma is. Az ember irányító ereje is részt vett az alakításban. A város biztonsága érdekében szabályozták a Dunát. A szabályozások 1893—1901. években Vásárhelyi Pál mérnök tervei szerint és irányítása mellett történtek. Az ekkor létesített Érsekesanád, Sükösd, koppányi átvágással, s a bajai part kikövezésével megszüntették a további medervándorlást. (Bajánál a Dunameder szélessége mintegy 450 m. Esési magassága Baja—Bezdán között 3.24 m. Esése ezen a szakaszon km-ként 51 mm. Vízállásában a közép-európai éghajlati viszonyoknak megfelelően két maximumot, és két minimumot találunk. Az átlagos középvíz Bajánál 780 cm. (1880 - 1899. értékek alapján.) Az árhullámok száma 25. A vízszín változások legnagyobb foka hét év alatt (1893 - 1899) két esetben ősz végén, egy esetben nyáron, és négy esetben tavasszal. Legkisebb foka négy esetben ősz elején, egy esetben tavasszal, két esetben télen. A víz sebessége, a vízállás, apadás, áradás szerint igen különböző. A víz hajtóerejét vizimalmok hajtására használták fel. Sokkal nagyobb jelentősége van a Dunának mint víziútnak. A hajóközlekedés a téli hónapok kivételével egész évben tart. A jégtorlódás kezdete rendszeresen december végére, illetve január elejére esik. Kevés kivétellel január végén áll be a jég, amely kb. 10 - 18 cm. maximum 30 cm. vastagságot ér el. Jégmentes Duna azonban nem ritka. Március végén már rendszeren jégmentes.)

Megváltozott az ősrégi dunameder, a mai Kamarás-Duna helye is. 1931-ig a Dunamellett lévő 1840. km jelző fölött eredt a Dunából, s Szeremle felé folyt a város középponti részét érintve. A Duna mederváltozása következtében rossz helyzetbe került a Kamarás-Duna torkolata, amennyiben pontosan a folyás irányába esett. Így a víz sodra állandóan telehordta iszappal, s végül is az egész torkolatot az eliszaposodás veszélye fenyegette. Költségkimélés céljából (állandó kotrás tetemes kiadással járt a városnak) 1932-ben új torkolatot készítettek s ennek helyét az 1840. km. jelző alatt, vagyis attól délebbre jelölték meg. Így az új torkolatot már nem fenyegeti az említett veszély, s mindkét partját kikövezve, a pusztulástól is megóvták. A régi torkolat magárahagyva teljesen eltömődött. A teljes rendezés befejeztével, az egész medret kikotortatta a város, s így mint télikikötő, igen nagy jelentőségű. A Kamarás-Duna folytatását a kettéágazásánál (Szeremlei-Duna, Szurdok-víz) a Deák Ferencz zsilippel zárták le, melynek hivatása volt a Szurdok-vízmeder felhasználásával kiépített Baja—Bezdáni Táp,- vagy Türr-csatornán keresztül a Ferencz-csatorna vízállásának szabályozása. Ugyanekkor lezárták a Szeremlei-Dunának nevezett ágat is. Viszont, hogy a város alatt folyó Kamarás-Duna vízjárását biztosítsák, a zsiliptől kezdődőleg a kanya-

ulatát átvágták. Így a fattyúágba jövő friss víz most mozgásban tartja a beágazás vizét, és nem fenyegeti az elposványosodás veszélye.

Deák Ferenc zsillip a Ferenc-csatornán.

Az ősi vízrajz tárgyalásánál említett mocsárvilág (Örvenicza, Vajas, Csikos-tó) területének lecsapolására szolgál a Kigyós, vagy a Dunavölgyi-Leccapoló-Csatorna, mely gondozott medrében a város északi részén haladva, a vasuti összekötő-hidnál éri el a Dunát. (A csatorna működését szabályozó zsillip, a vasuti töltés északi oldalán, a hidtól kb. 200 m-re épült).

Az említett egyéb állóvizek, mocsarak, barák ma már igen elenyésző területet foglalnak csak el. Legnagyobb részét a település következtében az ember töltötte fel, de ezen feltöltő munkálatokban nagy része volt a szél által ideszállított homoknak is. Észrevehető az ember felszínalakító munkája negatív értelemben is. A téglagyártáshoz szükséges agyag kiemelése következtében az amúgy is posványos, ingoványos, a Duna magas vízállása alkalmával rendszeresen elöntött területen a „Posványoson” ma több vízzel telt kubikgödör keletkezett.

A természet és az ember állandó alakító, változtató munkája révén született meg a mai táj, melyet mint végső eredményt, kulturtáj névvel illethetünk.

Telepítőerők. Az Alföldön a lakóhely megválasztása körül döntő szerepe volt a víznek. Ez a hatás különbözőképpen nyilvánult meg. Szükséges volt, hogy a leteleplő ember lakóhelyéhez közel találjon ivóvizet maga és állat i számára. Tudnia kellett azonban azt is, hogy az Alföldön igen nagy területeket ellep a folyó kiáradt vize. Lehetőleg óvakodni kellett az árvizes helyen való építkezéstől. Ide nem építkeztek, ha volt árviztől mentes terület. Már régen rájött az ember arra is, hogy a vizenyős területek, mocsarak nehezen megközelíthetők, tehát ellenség ellen védelmet nyújtanak. A nagy folyók is bizonyos mértékben hasonló szerepet tölthettek be. Emellett a folyóknak, sőt a mocsaraknak is gazdag volt az állatvilága, dús halász- és vadászzsákmánnyal kecsegtette őket. A folyók partján az árterek és esetleg a mocsarakat szegélyező vizes térségek állataiknak nyújthattak bőséges élelmet, vagy legelők gyanánt szolgáltak és a téli időre szükséges takarmánytermelést tették lehetővé.⁶ A vizet semmi sem pótolhatta jobban a Dunánál, s a számtalan kisebb nagyobb vadviznél, pataknál. Az áradásoktól sem kellett a települőknek tartaniuk, mert a mocsárból kiemelkedő hátságokon alkalmas telephely kínálkozott. Nemcsak, hogy árvizmentes, hanem ellenség ellen is jól védhető volt, mert veszély idejében a Duna és ágainak mocsarai, mindenkor a legjobb bűvőhelyet biztosították. Tehát a folyó ivóvizet, vad- és halállományával élelmet, mocsaras rengetegekkel pedig védelmet nyújtott a települőknek. Későbbi időben nagy szerepe volt a helyzeti energiáknak is. Bajánál a keskeny árterű Duna kitűnő átkelőhelyül szolgált, nem is beszélve arról, hogy arégi időben maga a Duna folyam volt az egyetlen biztos közlekedési útvonal. Az átkelőhely rendkívüli gazdasági előnyt biztosított területünknek, összekötve a két különböző termelésű tájegységet, Bácskát Dunántúllal, s így fejlődhetett ki későbbben a város vásárhely jellege.

Az ember megjelenése a tajban. A terület természeti viszonyai, a mocsárvilággal érintkező, folyóktól szab-

⁶Schilling Gábor: Adalékok az Alföld földrajzához. Karczag, 1931. 18–20. o.

dalt erdőrengeteg és az ezt felváltó hátságok, a gazdag növény és állatvilág elsőrendű életlehetőséget nyújtottak a kőkorszak gyűjtögető, vadász, halász emberének. Körülbelül mintegy 4.000 évre tehetjük azt az időt, mikor az első ember megjelent Baja területén a neolitikumban, melynek emléke a bajai löszpartokban feltárt veremlakások, s a vaskúti határból előkerült kőbalták, magörlő kövek, s kőedények. Több adatunk van már a bronzkorabeli* lakosokra nézve. Baja, s vidékét a III. sz.-tól fogva Pannoniával együtt a kelták foglalták el, kiknek egyes törzsei a bojok és eraviscusok telepedtek le itten.⁷ Kr. e. IV.—III. sz.-ban vándoroltak be a különböző kelta törzsek, melyeknek egyik ága, a bojok már Kr. e. III. sz.-ban átlépte a Dunát, s megtelepedett az Alföldön is. Ők voltak a bronzkultúra kiváló mesterei. Tőlük származnak az u. n. „Ördög-árkok“^{***}, vagy „Csörsz-árkok“, vagy mint az irodalomban tévesen használt „Római-sáncok“ néven ismert földművek is. Kr. e. 60-ban Burviszta dák király a bojokat csaknem kiirtotta, s helyükbe a vándorlásaikról „metanesztae“ vagyis költözködő vagy vándorló jászoknak, jazigoknak nevezett szarmaták húzódtak a Duna-Tisza közébe s így városunk területére is. Ekkor veszi kezdetét Baja területén a vaskorszak. A Hallstadti kultúrából semmi emlékünknem maradt fenn, annál gazdagabbak azonban a La-Tene leletek.^{***} E nép által készültek azok a földművek is, melyek Baja mellett, (dk-re 10 km.) Vaskút község határában találhatók⁸. Baján általában csak vaskúti erőd néven ismerik.^{****} Rómaiak Baja város és környékének területét nem érintették. „Nincsenek adataink, s nem is valószínű, hogy a rómaiak a Dunától azon a részen, hol ma Baja és Zombor áll, messzebb foglalásokat tet-

*Szépszámlú bronzkori emlék került elő a Baja várossal kapcsolatos szeremlei és a baja—bátmonostori határból. Utóbbi helyen kelta kardok, lándzsák, — melyek már magas kultúráról tanuskodnak, valamint értékes löszerszámdíszek.

⁷Dudás Gyula: Honfoglalás előtti kor és emlékei. B. B. vm. Egy. Mon. 1896. 2—3 o.

^{**}Rómer Flóris Baja határában is ismertet ilyen Ördög-árkot, mely Bartalus szerint a baja—bátmonostori határtól, a volt Peplowsky szállástól kezdődőleg Baján keresztül Rémm, Jánoshalma, Kiskunhalas felé húzódik a Tiszáig, s ma már alig látható. Ez a földmű valószínűleg határvédelmi célokat szolgált. E mögé telepedtek az egymást követő szarmata-jazigok, majd a hunok és az avarok.

^{**}A bajai határban levő Ocskowszky-féle telekről, a Máriakönynei kegykápolna és a Hildenstab-szőlő közötti szurdokpartból származnak a legszebb leletek. Egy kis La-Tene mintájú bögre került elő Porkoláb Péter szőlőjéből, ugyanott bukkantak a legjellegzetesebb La-Tene korabeli sírra is. Csetri Károly: Bácska lakossága a legrégibb időktől a XIX. sz.-ig. 6. o. Bp. 1936.

⁸Bácskai János György: A vaskúti régészeti ásatások. (Kny. Polg. Fiúisk. ért. Baja, 1942)

^{****}Deszkák összefogására szánt kapesok fordultak elő a vaskúti halmokban.

tek volna.⁹ „Bácskát a rómaiak nem vették birtokukba, de azért római emléket és régiséget találtak pl. Bátmonostoron (Bajától délre 8 km) és Monostorszegen.”¹⁰ Nincs adatunk arról sem, hogy a 374-ben megindult rettenetes hún vándorlás érintette-e városunk területét. Valószínűleg nem, mert hún emlék sem a város, sem pedig a megye területéről nem került elő.

Meglehetősen sok nyomot hagytak itt lakásukról az avarok, melyről a bajai, bátmonostori lovassírleletek és a környékből nagy számban előkerült más avarkori emlékek tanuskodnak. Ez a magyarral rokon harcias lovasnép csaknem egész Európát bekalandozta. Még a város nevét is — helytelenül — az avarokkal hozták kapcsolatba.* Hatalmukat Nagy Károly hadjáratai törték meg, aki 803-ban döntően megverte őket, s hűbértokainak határát egészen a Tiszáig terjesztette. Az avar területeket frank mintára rendezik be, várak védelme alatt végzik a földművelést, s ezzel a magyarság berendezkedésének alapját vetik meg.

Honfoglalástól a török uralomig. Honfoglaló őseink az itt talált népekhez hasonló módon terjeszkedtek. Őket is eleinte a halászatra alkalmas vizek közelsége, a nomád pásztorkodó élethez szükséges legelők vonzották és kötötték le. Valószínű, hogy a bajakörnyéki, vagy éppen a bajai avarság szállása ez időben még megvolt, s mintegy települési magvául szolgált a honfoglaló magyarság részére. Bár Baja közvetlen területéről honfoglaláskori lelet nem került elő, de a város határában levő két dűlőből (Bátmonostor mellett) sikerült megmenteni, egy-egy jellegzetes honfoglaláskori pogány magyar sírt mellékleteivel együtt, ami élénk bizonyítéka, hogy honfoglaló őseink már jártak ezen a területen, ha véglegesen még nem is telepedtek le. Sőt nem is valószínű, hogy a honfoglalás utáni első települők magyarok lettek volna, mert a szomszédos Szeremle besenyő-telep volt, s a szemben fekvő Sárközben is a besenyő-telepek egész sora létezett. Bajától északra Besenew község volt, s ugyancsak északra és dél felé, (ma a bajai határba kebelezett Vranyes dűlő) Aran, (Araán, Aranyán, Aranyád, Villa Araán) kun szállás volt. Az előbbieken feltételezett avar-magyar keveréket, a később beszívargó besenyők, kúnok még tovább variálhatták,

⁹Dudás Gy.: i. m. I. k. 25. o.

¹⁰Csetri Károly Bácska lakossága a legrégebbi időktől a XIX. sz. ig. Bp. 1936. 6. o.

*„Némely történetíró Deci után a város eredetét a hun-avaroaktól vezeti le, kiknek Baján nevű khánja ott ahol a Markos hercegi (uradalmi) ügyész úr szép villája, a polgári lövölde (lőkert) és a város homokvárnak (Sandburg) nevezett alsó része fekszik, mely tényleg nagyobbbrészt homokbuckákból is áll, — győrt épített, melyet nevééről Bajának neveztek el.” (Alexander Schönberger: Denkbuch des Grossen Brandes. Pest. 1841.)

s ezek alapján feltételezhetjük, hogy Baja lakossága a tatárjárás előtt törökös összetételű magyarság volt. Valószínű, hogy a magyarság nagy beolvasztó ereje révén, ezek a népek is a magyarsághoz asszimilálódtak. Erre vall a környező helységek magyar neve is, mint pl. 1093-ból ismeretes Besenyő, Vajas, Tölgyes-foka, Péterréve, Szőlős stb. helységnevek.¹¹ E vidék fölött sem múlt el nyomtalanul a tatárjárás, mely a lakosságot nagyrészt megritkította, bár igen sokan elbúj-dostak, vagy elrejtőztek a mocsaras rengetegben. A vesze-delem elmúltával Bajára és környékére csak Kötöny kun fejedelem visszaszálingózott kunjai közül telepedtek meg néhányan, nagyobb tömegben főleg a szomszédos Kunbaján, Madarason. A település magvát ismét csak a magyarság kép-viselte. A terület első birtokosaként 1222-ből Bajai Bálint mester nevét ismerjük¹² kit „Nobiles de Boya“ vagy Baya címen említene a régi okmányok.* A Bajai család uralma a XV. szá-zadig tartott és ekkor adományozta Mátyás király kedvenc katonáinak, a Czobor család Imre, Márton és Mihály (a ké-sőbbi budavári kapitány) tagjainak és a Pakai családnak Baja és Pethe helységeket, kik vitézségükkel, királyuk iránti feltétlen hűségükkel minden tekintetben meg is érdemelték a királyi adományt¹³. A Bajai családon kívül egyéb nevű birtokosai is voltak a területnek, mint Pakai, Maróthy, Becsei Gorgovai stb. családok, azonban ezek igen rövid ideig vol-tak csak földesurak. A szintén köznemesi sorból származó Czobor (Czobor–Szent–Mihályi, Chubor, Chobor, Szentmi-hályi, Chobor–Szentmihályi) család már 1360. körül tűnt fel a megyében, Jánosi és Szentmihályi Czobor néven. Hama-rosan egyike lett a környék legtekintélyesebb s leggazda-gabb birtokosainak. Különösen Czobor Mihály tűnt ki közü-lők vitézségével. 1456-ban mint királyi aludvarmester Mátyás

¹¹Bács-Bodrog Vm. Mon. I. 82. ¹²Hazai oklevéltár I. 6

*Ugyanebből a családból szerepelnek mint birtokosok: 1331-ben Paulus de Boya mint homo regius, hasonlóképpen Bajai Tamás királyi emberként.¹³ 1339-ben Johannes filius Ladislai de Boya¹⁴, 1345-ben Bajai Mihály, Pál fia¹⁵, 1360-ban Bajai Tamás mester, bodrogi megyei alispán¹⁶, Bajai Miklós, Fülöp fia, szolgabíró, 1360–64-ig Bajai János mint bodrogi vármegyei szolgabíró, 1364-től Bajai Mihály és Bajai János fia, Péter, — a bátori apátság szeremei határba jelölt királyi embere¹⁷, 1367-ben Bajai Dezső fia, János és Péter¹⁸, 1391-ben Bajai Benedek, mint a káptalan bi-zalmi férfia¹⁹, 1458-ban Nikolaus de Baja, bajai plébános²⁰, (A birtokosok családi nevét nem említik az adatok, csak bajai nemeseknek nevezi őket²¹.) „1400-ban Gesztliné és Gyulainé özvegy nemesasszonyoké, 1472-ben (bi-zonyára csak részben) Gesztli Jánosé. Bajai András magvaszakadtával ré-szeit (1472-ben) a Czoborok és Pakaiak kapták“.²²

¹³Zichy okmt. I. 372. ¹⁴Zichy okmt. I. 398. ¹⁵Hazai okmt. I. ¹⁶Zichy okmt. III. 175. ¹⁷Zichy okmt. III. 247. ¹⁸Zichy okmt. III. 337. ¹⁹Zichy okmt. IV. 415. ²⁰Zichy okmt. X. 33. ²¹Rapcsányi Jakab: Baja monográfiája 193. o. ²²Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. 2130. o. ²³Országos Levéltár. 4. N. R. A. 1709. no. 29.

király életét mentette meg, amikor III. Frigyes az elégtelen magyar főnemesekkel a fiatal király életére tört. Nemes cselekedete jutalmául kapta a bajai uradalmat, melyet azután a török uralom kezdetéig meg is tartott. Példás gazdálkodása természetesen szintén nagy vonzóerőt gyakorolt a lakosság számbeli gyarapodására. A lakosság, mint egy 1464-ből származó okmányokban felsorolt nevek alapján következtethetjük, (Dobozy, Kis, Bfőró, Szücs, Hagyó, Kerekes) magába szívtta a tatárjárás után bevándorolt idegeneket, s magyarrá vált. Gazdagodott, gyarapodott a település, amit azonban az 1514-ben kirobbant Dózsa-féle parasztlázadás ismét rombadöntött, s a szépen megindult fejlődést évtizedekre hátravetette. A Duna-Tisza közti had szervezése, a közhit szerint Mézsáros Lőrincnek, Dózsa személyes harátjának (Lőrinc papnak) nevéhez fűződik. „Hír szerint a győzők Baja és Szent-Lőrinc városokat földig lerontották.”²⁴

A parasztnál is kegyetlenebbek voltak, a nemesek által segítségükre behívott szerémségi szerbek, kiknek vezérei, Cserni Jován és Nagy Radoszláv még nagyobb pusztítást végeztek az agyonsanyargatott vidéken, mint Dózsa parasztjai. A folytonos harcok megbénították a termelést, ritkították a lakosságot, s így ebben a korban csak hanyatlásról beszélhetünk.

A lakosság élete semmiben sem különbözött a korabeli másvidéki települések életétől. Hatalmaskodó földesuraik a környékbeli más földesurakkal állandó cívódásban éltek, s ennek következményeit természetesen a szegény zsellérnép viselte. Kistelkes gazdaságán kívül úgyszólván vagyontalanul élt, mégis minden kötelezettség reá hárult. Az évszázadok alatt felgyülemlett keserűségeit, felidézett szenvedéseit akarta levezetni akkor, mikor urai ellen fordult. A hitéletre vonatkozólag csak annyit tudunk, hogy a török uralom előtt már két plébániája is volt a városnak.²⁵ A szellemi oktatás is a papok kezében volt, mint mindenütt. Jelentős foglalkozás volt a halászat, vadászat, s kisebb mértékben a földművelés. Külön halászhelyek voltak, melyek bizonyítják a környék rendkívül gazdag halállományát. A erdőkitermelésben a Duna széles árterein, különösen a jobbparton levő hatalmas erdőségeket alkotó tölgy, bükk és fűz vitte a főszerepet. Kertgazdaságban, a homokos talajhoz alkalmazkodva, főleg szőlő és igen kis mértékben gyümölcsstermesztéssel foglalkozott a letelepült lakosság.

Az apróbb iparágakon kívül különösen a vizimalomipar vitt nagy szerepet. A Dunán számtalan vizimalom dolgozott ebben az időben, s bár pontos adatunk nincs, feltételezhetjük, hogy Baján is, mivel a környék nagy gabonatermő vi-

²⁴Karácsonyi: Egy ferencrendi szerzetes feljegyzése 1535-ből. Tört. Társ 1891. 340. o.

²⁵Érdújehlyi: A kalocsai érsekség.

déke éppen Bajánál juthatott a legrövidebb s a legkönnyebb úton a Dunához. A malomipar üzése kezdettől fogva a földesuri jogokhoz tartozott. A földesúr adhatta meg a jogot a molnármesterség folytatására, — az ő malmában — s természetesen az ő gabonáját teljesen díjtalanul őrölték, míg a környékbeli őrletőktől vámot szedtek.

A kereskedelemmel eleinte a bevándorolt idegenek, s későbbben a helybeliek is foglalkoztak. A nagy nehézségek dacára, (csekély közbiztonság, nagyszámu vám, stb.) számos kül- és belföldi kereskedő fordult meg a város területén. Baja, mint fontos kereskedelmi gócpont, átkelőhely, s a dunamenti kereskedelmi útvonal vámhelye volt.²⁶ 1406-ban „A kalocsai káptalan jelenti Garai Miklós nádornak, hogy Pál bátai apát szeremlei tisztjei és jobbágysai ellen, kik Bátmonostori László 12 falujából a bajai vásárra menő jobbágysokat Szeremle nevű faluba hajtották, s ott több ideig tartották, a vizsgálatot meg ejtette.“ Ez fontos okirati emléke, hogy Baja már 1406-ban város volt, mert vásártartó joga csak városnak — oppidiumnak — volt. Ez jelentős is volt a város anyagi helyzetére, mert tetemes bevételt jelentett a vásárvámok szedése a vásárjoggal rendelkező városnak.

A török uralom tájalakító hatása.* Baja város területét a mohácsi vész után a Budáról hazafelé tartó török teljesen elpusztította, épületeit lerombolta, s akiket elfogott, rab-szíjra fűzve hurcolta magával. Így a török után pusztító Cserni Jován szerb rablóvezérnek s hordájának alig maradt teendője. A megmaradt lakosság egy része a Duna mocsaras rengeteg rejtekeiben keresett s talált menedéket, míg a másik része biztosabbnak vélt tájak felé menekült. 1541-ben a megye területén átvonuló török Baját is megsarcolta, s ugyanekkor kezdte meg a hódoltsági területek katonai közigazgatás alá való szervezését. E szervezetben Bajának is szerep jutott, amennyiben székhelye lett a budai beglerbégség szegedi szandzsáksága egyik járásának, a bajai nahijenek. A török felismerve a város kedvező helyzetét, itteni uralmának egyik hadi és szellemi központjává tette. Mint ilyet, erődítménnyé, palánkkal körülvett helységgé alakították át. 1533-ban írja Ve-

²⁶Bács-Bodrog Vármegye Monográfiája. I. 134. o.

*Bácskai János György: Baja a török hódoltság alatt. (Kny. Polg. fiúisk. ért. Baja. 1941.)

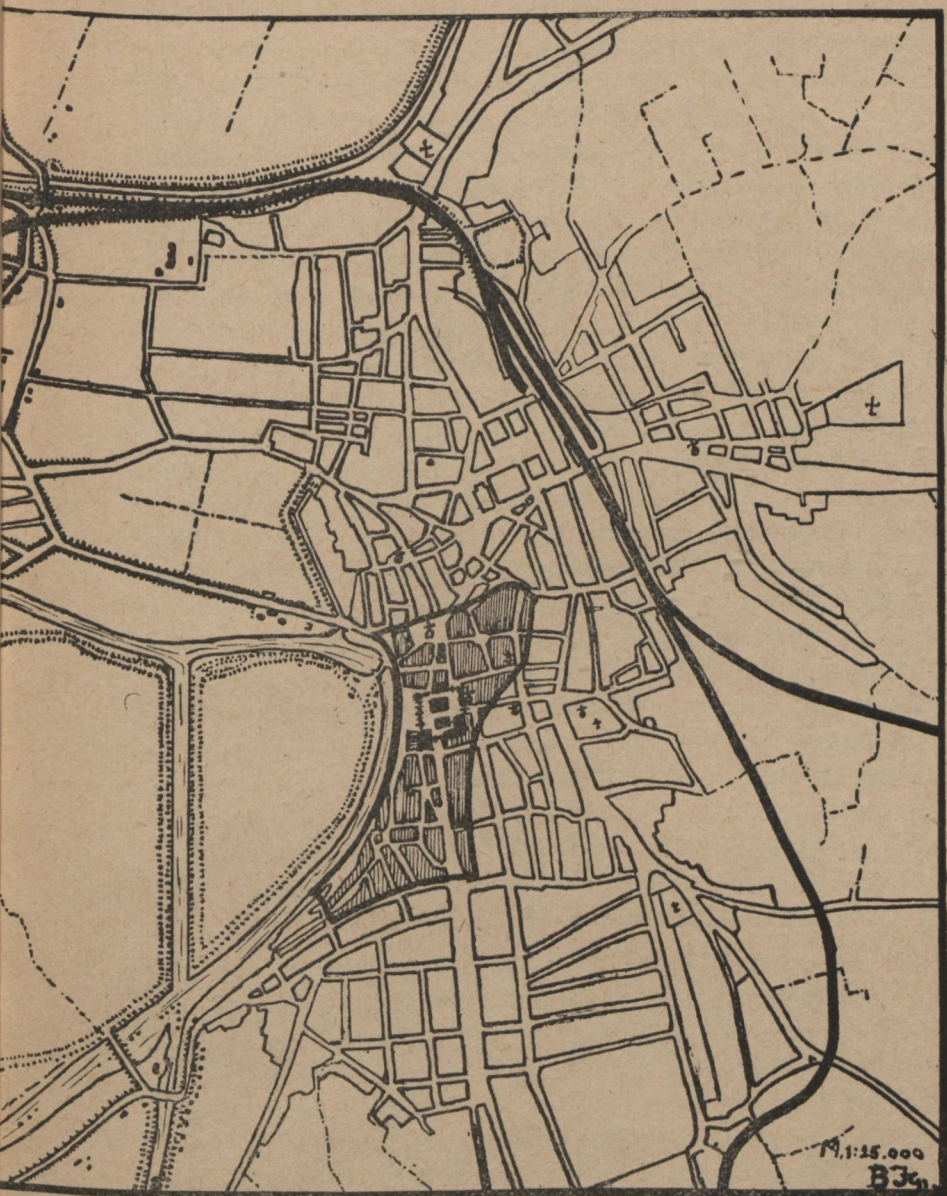
rancsics: — „A bajai várkastélyt feldúlt állapotban láttam“ — mert, mint írja — „minap az egri portyázók felgyújtották“. — Tehát már 1533-ban készen volt a bajai erődítmény. Itt az Alföldön, ahol kőben nagy hiány volt, sövényyszerű fallal, bástyával kellett a helységet megerősíteni. Az egész várost egymással szembeállított erős tölgyfagerendák és vesszőfonatok közé több méter vastagságban vert, zsindellyel, náddal, szalmával fedett falakkal, lőréses bástyákkal és széles árokkal vették körül a hódítók. Ilymódon több ölnyi széles szilárd fal keletkezett. Ha a palánkkarók ki is dőltek, az agyagfal magában is megállt, s még az ágyúgolyó sem tehetett nagy kárt benne. Az ilyen fal a lövésektől csak porzott, s ha mégis némi kár történt benne, azt is igen könnyen helyre lehetett hozni. Ezt a palánkkészítési módot az alföldi magyarságtól látta a török, attól tanulta, s egy-egy erődítmény falát a jobbágyok ezrével építtette meg.

Mivel a törökök a vár beosztását, tervezetét féltve őrizték, megbízható rajz nem maradt fenn, s így a vár alakjának, helyének megállapítására vonatkozólag, csak egykori feljegyzésekre támaszkodhatunk. Nehézzé teszi a valóság pontos megállapítását az a körülmény is, hogy itt az Alföldön kő hiányában csak földből készült az erődítmény, mely az idők múlásával nyomtalanul eltűnt, nem úgy mint a dunántúli, hegyvidéki városok erődítményei, hol a kőből készült várfalnak nyomait ma is fellelhetjük.

Igy természetesen csak a természeti, földrajzi adottságok által megszabott területen kereshetjük a törökök által készített bajai vár helyét.

Szerintem, a palánk alakját és területét a város akkori vízrajzi viszonyai szabályozták*. Valószínű tehát, hogy a Kenderes-meder volt a török vár (kula) északi sáncárka, nyugatról a mai Kamarás-Duna eléggé meredek partja, kelet felől, a löszhát lábainál délnyugati irányban huzódó mocsár (bara) alkotta a külső vár határát. A belső vár a mai városháza és a Szent István-tér egy részén állhatott.

*Molnár Mihály 66 éves érseki jobbágy kákonyi lakos, és Lógó András mintegy 90 éves sükördi lakos eskü alatt vallották 1741. augusztus 8-án Csejthey Pál Bács vármegyei másodalispán előtt, hogy Baja város és Pandur község között a határ „a török korszakban és még azután is a Kenderes tónál és az abból kiágazó folyócskánál volt, mely most a magyar-német plébániánál és a pap lakása alatt van“.

A bajai török palánk és a belső vár.

A várórség az egyes időközökben különböző volt. 1556-ban csak 38 a töröknek zsoldért szolgálatot teljesítő szerb martalóc őrség létszáma. 1568–69-ben Hüszsein Aga parancsnoksága alatt 78-ra növekedett várórség létszáma. Veszedelem idején azonban a várbeli lakosság is, úgy a török

mint a szerb, fegyvert fogott. (Igy érthető, hogy 1626-ban Bethlen Gábor értesítése szerint 300 gyalogos és 300 lovas volt az őrség száma.) A törökök szívesen alkalmazták őrségül a szerb hordákat, kikben jobban megbíztak mint a meghódított magyarokban, vagy a katolikus bosnyákokban. A szerbség beköltözése Bácskába 1539-ig tartott.²⁷ Bár a török inváziót megeőzőleg a város lakossága színmagyar volt, a hódítás következtében a szláv népség jutott túlsúlyba. Az őslakosok a török adóztatási rendszere és a súlyos robot következtében, valamint a törökség ellenséges magatartása miatt, jóságával, értékesebb holmijaival fölkerelkedvén, gyakran az adószedést megelőző éjjelen hagyta el házát, szülőföldjét, hogy biztosabbnak vélt helyre menekülve tovább tengesse szegényes életét. E tömeges elvándorlásnak természetes következménye volt, hogy a városban és környékén mindinkább szaporodtak a szerbek. A defterekben szereplő nevek világosan elárulják, hogy a palánkban lakók jobbadán szlávok, mégpedig szerbek voltak. Ezt a népséget, mely despotáik vezetése alatt az ország alsó vidékein telepedett le az előző századok folyamán, vallásából kifolyólag egyik európai határlomhoz sem fűzték érdekszálak, s így jobban tűrte a török, mint a katolikus magyarokat, horvátokat, bosnyákokat, kik vallásukon keresztül Rómának, de a német császárnak is egyaránt kötelezve voltak. A bajai terület legrégebb jegyzéke 1580–82. s 1590–91. évekből ismeretes. E jegyzék szerint Baján az akkori adózó (tehát csak keresztény) házak száma 18, illetve 22 volt.²⁸

A város képét és lakóinak életét érdekesen festette meg Evlia Cselebi török világutazó, kit a budai pasa a várak látogatására mint felülvizsgálót — joklamandzsit — küldött ki.²⁹ A házak építésére s azok fedésére csak a rendelkezésükre álló anyagot használhatták fel. Így a táj megszabta az építkezés anyagát, s némileg az épületek formáját is. A közeli erdőkből könnyen s bőven beszerezhető faanyag következtében, építési anyagként főleg ez szerepelt. Házaik tetjét fazsindellyel fedték. A lapályos, mocsaras fekvésű ut-

²⁷Csetri Károly: i. m. 11. o.

²⁸B. B. vm. Tört. Társ. Évk. 1885. évf. 15–27. o.

²⁹Karácson Imre: Török magyarorkori emlékek. II. o. Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai. 1660–1666. II.

cákat sem kővel burkolták, — hanem, mint Evlia Cselebi írja, — deszkával. Valószínűleg, hogy a XVIII. sz.-ban oly nagy virágzást felmutató fa- és deszkakereskedelem, már ebben az időben megindulhatott. Kereskedelemmel maguk a törökök foglalkoztak. A fő közlekedési útvonal természetesen továbbra is a Duna maradt, bár a zavaros, háborús idők miatt a közlekedés nagy mértékben korlátozódott. A törökök uralma alatt a feneketlen lápok, mocsarak még jobban kiterjedtek, úgyhogy semmiféle járművel nem lehetett biztonságosan közlekedni.

A török uralom alatti menekülésre való állandó készenlét idézte elő, hogy a lakosság a szépen megindult földművelést elhanyagolta s inkább állattenyésztéssel foglalkozott. Ez ugyanis csekélyebb fáradsággal, s a földműveléshez viszonyítva kisebb adóval járt, s emellett az elhagyott földeken széles, jó legelők kínálkoztak. Főleg juh-, ló-, szarvasmarha-, kecske-, sertés-, sőt a méhtenyésztés volt a megélhetés alapja. A földműveléssel foglalkozók a szántást éppen csak a legszükségesebb mennyiségben végezték el, hiszen sohasem tudhatták, mire virradnak másnap. A mezőgazdasági termények közül a buza, - kétszeres, - kendertermelést, valamint a szőlő gyümölcstermelést említik meg a defterek.

A környező vidék teljesen elpusztult, s buja fü borította a nemrég lakott területeket. A földeket igen kis mértékben művelték, a vad elszaporodott, s végtelen pusztasággá alakult a táj. Vezérgenerál, a sztergomi kanócok diplomáciai küldetésére folyamán 1733-ban e vidék mellett utazva el, a következőket írja: „Jo Isten! Mily szomorú képet mutat az egykor legjobb, legtermékenyebb föld; mily elhagyatott itt minden, mennyi vad tanyázik a szántóföldeken és szőlőkben, mily ritka mindenfelé a földműves, ritka az állat, s a pusztaság végtelen”.⁸⁰ Új települések keletkeztek, s népesek pusztultak el.

Ekkor keletkezett a Duna nádas-mocsaras erdeje között egy kis szigeten (Duna, Kamarás-Duna, és a Csikosfok, vagy másnéven Vajas-fok, Kákonyi-fok) Pandur község is. A törökök és a martalócok elől menekülő lakosság összetalálkozva többekkel, valószínűleg Bál község még fennálló romjai között jó rejtékhelyet találva, alapította meg Pandurt.

⁸⁰Csetri Károly : i. m. 12. o.

a bajaiak hajdan a véghatárőrséghez tartoztak.³¹ A török rablók betörései azonban még a karlócai béke megkötése után is veszélyeztették a határmenti lakosság jószágait és életét³², s ezért a császár a déli határőrvidék szervezéséhez fogott. Alighogy befejezte, 1703-ban megindult II. Rákóczi Ferencz szabadságharca, mely a romjaiból éledező város fejlődését ismét számos évvel hátravetette.

A szerb határőrség vad kegyetlenkedései, a kurucok heves megtorlásai, valóságos irtóháboru színhelyévé tették a várost és környékét. A szerbek a magyarokat üldözték, kínozták, hogy érdemeket szerezzenek a császár előtt s a kurucok is mindig Bácskába csaptak, ha bosszút akartak állani a szerbeken.³³ Ekkor szűnt meg minden a városban, amit a török hódoltság megbagytott. Monasterli János szerb alvajda Baján kiadott rendelete sem tudta megfékezni a megvadult szerbeket. Viszont pusztítottak a kurucok is. Hellepront János kuruc ezredes elfoglalta a várost, s a sáncot szethányatta,^{33 a} így folytak a napok örökös rablás, és kölcsönös megtorlások közepette. Fogyott a nép, a lakosság elszegényedett és elvadult, az egész vidék újra elparlagia-odott az állandó harcokban. Többé nem épült erődítmény a város területén, de erre nem is volt már szükség, mert a kurucok szerencsecsillagának lehanyatlásával egy békésebb korszak virradt a környék népére. A régi romokon megindulhatott egy kezdetben lassú, majd gyors ütemű fejlődés, mely a mai táj kialakulását eredményezte.

Telepítések.* A folytonos harcok megbénították a termelést, gyérítették a lakosságot, s e szerencsétlen idők következménye Baja vegyes népi összetétele.

Tovább folytatódott a szlávság betelepülése a felszabadulás után is. Mivel a dunai tartományok felszabadulása nem valósult meg, a szerbiai részek lakossága egyrészt a törökök bosszújától tartva, másrészt a keresztények fegyvereinek szerencséjében bízva, tömeges menekülésre, kivándorlásra szánta el magát. Egy részük a Duna-Tisza közé menekült, elfoglalva Bácska elpusztított részeit. Miksa bajor fejedelem, a hozzá folyamodó katolikus rációkat (bunyevácokat) az udvari haditanács pártfogásába ajánlja, hogy a „szegedi, bajai, szabadkai elpusztult városokba telepedhessenek.“ 1686-ban Markovics és Vidákovics vezéreikkel mintegy 5000-en le is telepedtek az említett három városban és környékére. 1690-ben Csernovics Arsen patriarka vezetésével 40.000 szerb család összes ingó vagyonával hazánkba telepedett, nagymértékben

³¹Ivánovics Pál: Letopis. 1861. I. 131. ³²B. B. vm. Mon. I. kötet 283. o.

³³Századok. 1866. évf. 625. o. ^{33a}B. B. vm. Mon. I. kötet. 392—393. o.

*Bácskai János György: Baja város benépesedése a XVII. sz. második felétől a XIX. sz. második feléig. (Kny. Polg. isk. ért. Baja. 1940.)

szaporítva így Bácska lakosságát. (I. Lipót különleges kiváltságokat adományozott a bevándorló szerbeknek.) A területen élt lakosság közül lélekszámra a magyar volt a második a szlávok után, ebben az időben. Amint a magyarság az alkotmányhoz való ragaszkodásukat még a 150 éves török uralom alatt is kimutatták, természetes, hogy az első alkalommal, amint szerét ejthette, igyekezett, hogy szülőföldjére visszajutva mielőbb felvegye az alkotmányos élet fonalát, s tovább élje magyar életét. A magyarság magvát a volt bajai lakosság visszatérő leszármazottai alkották, nagyobb zömét azonban az újjáélesztett vármegye telepítette Bajára. Bács vármegye, melynek örökös főispánságát a kalocsai érsek viselte, 1699-ben éledt újjá. Hogy továbbra is életképes legyen, a kipusztult nemesi családok helyébe másokat kellett szereznie, vagyis, hogy a nemesi vármegye megalakulhasson, szükséges volt az ország más vármegyéiből a nemességet idecsalogtatni. Jöttek is sokan, s főleg Bajára, mint az akkori megyeszékhelyre. Azonban a vármegye maga is néptelen lévén, nem tudta mindannyiukat hivatalba helyezni, s így a kézművességhez értők most már nem fordultak vi-sza, hanem részben a városban, részben pedig a közelében levő Istvánmegyében telepedtek le, ahol azután utódaik nemesi származásukat elfeledve, még ma is szép számmal laknak. Számosan jutottak azután a letelepülő nemességből az időközben megszervezett jegyzői, kántortanítói állásokba is, honnan utódaik lassanként behúzódva a megyeszékhelyre, a megye tisztikarát alapították meg.

Különösen gróf Csáky Imre bíbornok (kalocsai-bácsi érsek) buzgólkodott a más vidékre költözöttek visszatelepítésén. Már 1711-ben megkapta az uralkodó engedélyét, hogy az érseki birtokra telepíthessen. Málnássy írja, hogy Csáky érsek a délszlávok ellensúlyozására 1720-ban magyarokat, németeket és tótokat telepített Bajára.⁸⁴ Nagyobb arányú telepítéseket végzett Czobor Márk is, mikor 1727-ben a Neoaquistica comissió révén ismét visszanyerte birtokait, — mert szükséges volt, hogy a néptelen vidékre felvidéki birtokairól telepítsen jobbágyokat Bajára. A letelepítettek között nagyszámú tiszt, belső- és külső cselédség, és uradalmi iparúzó mester volt. Főleg magyarok, kisebb számban tót is akadt közöttük. Czobor Márk beletörődött a megváltozott viszonyokba, s a város szabadalmait tiszteletben tartotta, sőt 1500 forint bérért, némely birtokát haszonbérbe adta a városnak. Hogy a lakosság ennyit tudott fizetni, bizonyítja szorgalmukat, s intenzív gazdálkodásukat. Halála után fia, a tékozlásáról híres Czobor József vette át a birtokot, azonban esztelen módon gazdálkodva, csakhamar elverte az egész örök-

⁸⁴Málnássy Ödön: Gróf Csáky.

séget. 1747-ben Vajai László és Orczy Lőrincz tulajdonába kerül, kik 1750-ben gróf Grassalkovich Antal kulai uradal-mával cserélték fel. Grassalkovich is átengedte uradalma haszonbérletét a városnak, s minden ténykedésével azon volt, hogy a város fejlődését, haladását mentől hathatósabban elősegítse. 1841-ben halt ki II. Antallal a Grassalkovich család, mely évszázadon át Bajának tulajdonosa és jótévője volt.

Jelentős volt még ebben az időben Baja ethnikumában a tótság és a németiség betelepülése. A vármegye ujjaszervezésekor Bajára települt tót nemesek számát nagyban gyarapította Csáky érsek és Czobor gróf által végzett telepítések. Nagyobb számban még 1780—86. közötti években telepedtek meg a tótok Baján.³⁵ A németiség betelepődése különösen az állami hivatalok révén történt. Élelmezési raktár, állami sóraktár, hajóács-üzem, vezetői, munkásai jobbadán német származásúak voltak. A németiség betelepődését elősegítette még az a körülmény, hogy a törökök kivonulása után egy századon át nagyszámú katonaság táborozott a város területén, s közülök sokan szintén a város lakosaivá váltak. Az ezredekkel természetesen különböző katonai szükségletek előállításával foglalkozó mesterek is telepedtek a városba, mint például fegyverkovácsok, nyereggyártók, szíjgyártók, németszabók, posztógyártók, cipészek stb. Végül nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy a környező megyék, különösen Tolna, Baranya, de dél-Pest és Bács Bodrog megyei svábság telepes községeiből az iparos elem szívesen húzódott a városba, vagy rendelte be az uradalom székhelyére az uraság.

Vonzotta a települőket az élénk kereskedelmi lehetőség is. Különösen Komáromból költözött Bajára nagyobb számban fakeskedelemmel foglalkozó színmagyar lakosság.³⁶

1689-ben végzett összeírásban Baja 535 gazdával, 60 felnőtt fiúval és 199 iparossal szerepelt.³⁷ A kuruc-labanc háborúk alatti nagy pusztítások nyomait látjuk a 25 évvel későbbben végzett összeírásban, mely szerint Baja mezővárosnak 237 jobbágya, 35 iparosa, — tehát a nemesség, katonaság és a papság kivételével 272 lakosa volt.³⁸ Különösen értékes ez az összeírás, mert közli a lakosok neveit, s kimutatja a nemzetiségi megoszlást is. A gyenge magyar betelepülést, s az előbbeni zavaros idők következményeit mutatja az a tény, hogy magyar mindössze csak 16, német még csak 5, s 216 szerb-horvát nemzetiségű jobbággy élt Baján. Az 1720-i összeírás a szerbség rovására a németiség emelkedéséről tanuskodik. Lassú emelkedést mutat az 1743-ban

³⁵Csetri Károly: i. m. 58. o. ³⁶Csetri Károly: i. m. 12. o. ³⁷Rapcsányi Jakab: Baja és B. B. vm. községei. Baja. 1932. 39. o. ³⁸Vármegyei Levéltár.

végzett számlálás, amennyiben ez 303 adófizetőt, 17 kereskedőt, és már 66 iparost tüntet fel. Az 1714-ben végzett összeírás fényt vet a gazdasági állapotokra: 412 köblös szántóföld, (1200 négyszögölenként számítva) 1389 kaszásrét, (800—1200 négyszögölenként) 170 kapás szőlő, (94 négyszögölenként számítva).³⁹

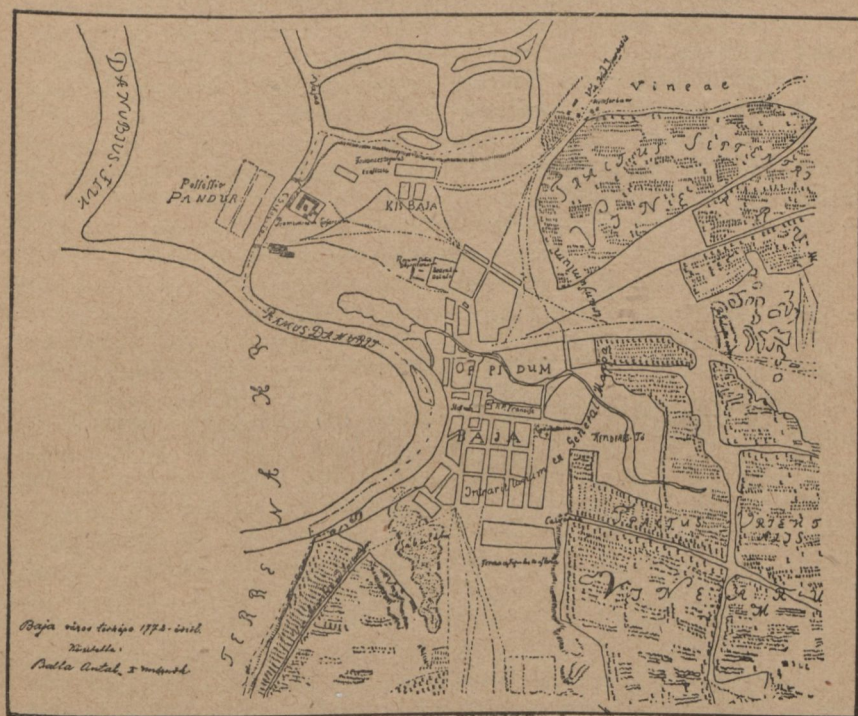
II. József császár-korabeli térkép. 1782. (M. Kir. Áll. Térkép. Int.)

A XVII. sz. zavarai között, amikor minden fejlődés megállt, a törökök pusztításai következtében a gazdálkodás visszafejlődött, az ipar és kereskedelem terén mégis bizo-

³⁹Rapcsányi J.: i. m. 42. o.

nyos haladás tapasztalható. Baja természeti adottságainak megfelelően, a kereskedelem és az ipar központja lett a XVIII. sz. folyamán. A Duna partján híres halász-, molnár-, és hajóstelepek keletkeztek, mint Pandur, Szt.-János, Szt.-István. A XVIII. sz. elején különböző céhek alakultak, s kb. 200 volt az iparosok száma.⁴⁰

A fellendülés korszaka. A XVIII. sz. elején dúló harcok és járványok* pusztításait átvészelve, lassan a fejlődés útjára lépett a város. Bár kezdetben igen lassú a fejlődés, de a XIX. sz. fordulójára meggyorsul. Ebben a században Baja sokat épült.

Baja 1772-ben. Balla Antal v. mérnök térképe.
(Eredeti a Városi Múzeumban.)

1722-ben kezdik meg a barátok (Ferencrendi-szerzetesek) templomának építését, mely 1758-ban készült el. 1765-ben épült fel a belvárosi templom (magyar-német plébánia)

⁴⁰Barlay Magda: Baja város gazdasági és település földrajza. Pécs 1939. 16. o.

*1738–39-i súlyos pestis-járvány nagyságát mutatja az a tény is, hogy ezen idő alatt még a templomokat is bezárták, s a magyar-német parochia a halálesetek nagy számára való tekintettel egyetlen egy halálesetet sem jegyzett anyakönyvébe. Valószínűleg egyházi szertartás nélkül földelték el a járvány áldozatait.

és plébánialak, majd ezután a bajai nem egyesült szerbek temploma. Az első Grassalkovich a régi török vár helyén kastélyt építtetett magának, s az előtte levő háztömböt eltávolítva, a mai Szent István-teret alakította, hol a Szentháromság szobor áll. A város jóléte, gazdagsága mindinkább kifejezésre jutott a város külső képében is.

A város már tetemes jövedelemmel rendelkezett, mely a következő években még fokozódott. Az 1781. évben a város összes jövedelme 4346 forint 85 dénár, míg öt év múlva már 5283 forint és 385 dénár volt. Ezzel szemben a város kiadása mindössze csak 2422 forint^t és 10 dénárt tett ki.⁴¹ A gazdasági viszonyok javulása magával vonta a népesség szaporodásának javulását is. Thirring, a kiváló statisztikus, Baja lakosságát 1785-ben 1.459 főre teszi, s ugyancsak szerinte a városnak 1830-ban már 13.834 lakosa volt.⁴² Az 1816-ból származó Hübner-Fejér Lexikon szerint ebben az évben a város lakóinak száma 8.807 volt.⁴³ 1818-ban 9442⁴⁴, 1819-ben 11.133⁴⁵ lélek volt. Nagy Lajos „Notitae Hung” (1823) o. igen megbízható munkájában a következő adatokat közli:

róm. kat.	11.426
gör. nem egyesült	2.191
gör. egyesült . . .	327
református	327
zsidó	593

Összesen 14.864 lélek.

Nagy Lajos szerint a városnak 1676 háza volt, tehát egy házra 8,5 lakos, illetve egy lakosra 0,12 rész ház jutott, ami meglehetősen sűrű lakottságot tüntet fel. Ennek okát a gyors településben s az építőanyagok hiányában találhatjuk meg.⁴⁶ 1831-ben a lakosság csökkenéséről számol be az Ismeretek Tára,“ míg Fényes Elek 1851-ben megjelent „Magyarország geográfiai szótárá“-ban 15 076 lakosban állapítja meg Baja népességét.⁴⁷ Tehát a lélekszám ebben a században bár állandóan ingadozott, mégis határozottan emelkedő irányt mutat. Érdekes tanulsággal szolgál Dóczy Lajos.⁴⁸ Szerinte Bajának 1823-ban 11.133 lakosa volt. Ezen szám jelentőségét csak akkor tudjuk értékelni, ha összehasonlítjuk más városok ez évből származó adataival. Lakosszám 1823-ban :

Baja	11.133
Pécs	10.982
Temesvár	11.170
Kiskunhalas	10.837
Szeged	31.716
Budapest (Kőbánya nélkül)	80.392

⁴¹Rapcsányi J.: i. m. 88. o. ⁴²Ujpétery E. Baja város természetes szaporodásának kérdése. Baja. 1935. 7. o. ⁴³Hübner-Fejér Lexikon. ⁴⁴Tud. Gyűjt. IV. k. ⁴⁵Tud. gyűjt. XII. k. ⁴⁶Bácskai J.: Baja város benépesedése... c. I. m. 11. o. ⁴⁷Ujpétery E.: i. m. 7. o. ⁴⁸Európa tekintete. IX. köt. 260-363 oldal, 1830

Tehát Baja akkora volt mint Pécs, vagy Temesvár, háromszor volt kisebb mint Szeged, s mindössze csak nyolcszor volt kisebb mint Pest és Buda együttes lakossága. Ezzel szemben elhagyta Pécs és Kiskunhalas városokat. Még szemléletesebben tünteti fel a gyors fejlődést s Baja előkelő szerepét az alábbi összeállítás:⁴⁹

	1850.	1857.	1869.
Baja	14.031	18.621	18.110
Győr	16.486	17.834	20.035
Pécs	15.318	17.447	23.863
Sopron	16.726	18.898	21.108
Székesfehérvár	14.971	18.399	22.683
Kiskunhalas .	12.783	13.339	13.127
Miskolc	16.434	17.472	21.199

Tehát nem csak 1823-ban volt a város népes. 1850-ben is igen előkelő helyen áll. 1850-től 1857-ig, 7 év alatt, tüntető fejlődéssel, 4590 fővel (32.71 %-kal) növelte lakosságát és megelőzte Győrt, Székesfehérvárt, Pécsét, Miskolcot, s messze maga mögött hagyta Kiskunhalast. A nagy lendület itt meg is torpant, a következő időszak már csökkenést mutatott. A növekedés bár abszolút számokban nem is valami nagy, százalékokban mégis ezeket tesz ki. Így Baja 82 évi (1787—1869.) népszaporodása 1145.3 %.⁵⁰ Azonban mint mondtuk, ez a felfelé ívelés 1857-től kezdve lelassult. Amilyen arányban nőtt a vasutak, különösen az elsőrendű, egyes országrészeket összekötő fővonalak jelentősége, és mutatkozott a nagyiparnak népességkumuláló hatása, olyan arányban vesztette el Baja a vezető szerepét gabonakereskedelmével és kisiparával együtt és olyan mértékben csökkent a bevándorlás, sőt egyes években elvándorlás is mutatkozott. Úgyhogy ugyancsak Thirringnek előbb említett tanulmányában az 1869—1910. évek közti periódust vizsgálva, már azt kell megállapítani, hogy „Baja városa is a lassú népszaporodású városok közé tartozik, amennyiben négy évtized alatt az összes gyarapodás csak 15.8 %-t tett ki⁵¹ . . .“

A város jelentőségét és forgalmát előidéző tényezők közül meg kell emlékezni az itt tartott tisztújító és általános megyei gyűlések nagy számáról, mely a helység városiasságát nagyban fokozta. Részben ezen városiasságnak volt következménye, hogy a török uralom alatti és utáni időben teljesen elhanyagolt mezőgazdasági művelésre, állattenyésztésre alkalmas volt. Hogy intenzívebb gazdálkodás nem alakult ki, annak részben a még mindig egy kézben levő hatalmas bajai uradalom volt az okozója. Bár a József császárkori térkép nagy kiterjedésű szőlőket tüntet fel, ez valószínűleg

⁴⁹Ujpéteri E.: 1 m. 8. o. ⁵⁰Thirring Gusztáv: Városaink népességének alakulása 1787-től 1900-ig. Városi szemle, 1911 évf. II. kötet. 475—477. o.
⁵¹Ujpétery Elemér: Baja város természetes szaporodásának kérdése 9. o.

núleg szintén az uradalomhoz tartozott, s egyéneknek alig volt földje. Lassan lassan indul csak fejlődésnek a mezőgazdasági művelés, melynek érdeme főleg a XVIII. sz.-ban bevándorolt telepeselekhez fűződik, viszont következménye volt, a bajai földek átcsuszása a bevándorló idegenek kezébe.

A város természeti adottságainak megfelelően mindinkább előretörő ipar-kereskedelem vonza magához a lakosság legnagyobb részét. Az egyes adatok a legrégibb időktől kezdve világosan mutatják, hogy a lakosság számbeli gyarapodása mellett mily nagy arányban szaporodott a kereskedelemmel foglalkozók, és ennek mellékágaiból élők száma is. 1714-ben 10, (köztük 7 marhakupec), 1743-ban 17, 1857-ben 309 kereskedő 233 segéddel élt a még kis létszámú városban. Hübner—Fejér Lexikon írja 1816-ból: „Baja város fekvése miatt kereskedésre igen alkalmas“ A kereskedelemnek különösen három ága fejlődött ki, úgymint a termény-, állat-, és borkereskedés. Ehhez járult még a negyedik, mely szintén a földrajzi tényezők szerencsés kapcsolata folytán adódott, — a fakeskedés. A kereskedelemhez szervesen kapcsolódva, szintén gyors ütemben s nagy mértékben fejlődött ki a kereskedelem anyagát szállító fuvarosság. Ugyanis az áruk forgalma a Duna kivételével, vagy pedig télen kizárólag csak szekereken, vagy mint akkor nevezték „tengeyen“ bonyolódott le. A nagy állóforgalom következménye volt azután egyrészt a városi detail-kereskedelem, másrészt a különféle iparágak kifejlődése. Ez adta a tápot a nemrég még olyan fontos vizimolnárságnak, a hajó és szekérfuvarozásnak. A múlt század 50-60- és 70-es éveiben. Pesttől Újvidékig Baja a fő kereskedelmi hely. 1714-ben III. Károlytól három országos vásár tartására kapott engedélyt, míg a negyediket 1844-ben földesurától váltotta meg a város. A leghíresebb és legforgalmasabb a Miklós-napi vásár volt, melyen 50.000—100.000 ember fordult meg. Baja forgalmában kilenc vármegye vett részt. Egy évben kb. egy millió szekér jött be vidékről. A vízforgalom számára 27 nagy tölgyfa- és számos lágyfa-hajó állott rendelkezésre, amit kiegészítettek még az idegenből jövő hajók, köztük számtalan gőzös is. Voltak vontatóhajók, evezőshajók, dereglyések, stb. A szárazföldi közlekedést bonyolították le a fuvarosok, vagy szekeresek, kik között számosan voltak nagyfuvarosok több szekérrel rendelkezve, kik azután ez árút karavánszerűleg szállították a kívánt helyre. Télen még a személyforgalmat is ezek a szekeresek bonyolították le. A város évi árúforgalma ebben az időben elérte a hatmillió mázsát. Legnagyobb tételként a gabonaneműek szerepelnek több mint 2 millió mázsával.⁵²

⁵²Kerekes György: Baja régi kereskedelmének pusztuló emlékei. Kny. Fiúkeresk. ért. 1934. Baja 6. o.

E nagy forgalma miatt nevezték Baját már 1786-ban Kis-Pestnek.⁵³ Vásárait, piacát a hazai kereskedőkön kívül (pesti, győri, komáromi kereskedők) még külföldiek is látogatták.

Gabonakereskedelem. A gabonát a környező vidék tengelyen hordta Bajára, mint a hazai forgalom egyik gyűjtőhelyére, s innen vontató-, vagy gőzhajókon került elszállításra Pest, Bécs, illetve Horvátország és a tengerpart felé. A helybeli gabonakereskedők által összevásárolt terményeket hambárokban halmozták fel, melyek feltűnő nagy számban találhatóak ma is a város területén, különösen a mezőségekre nyíló utcák végén, és a kikötő környékén. Tizesével álltak ilyen hambárok a városba vezető utak „kapujánál” levő csávolyi, bokodi, vaskúti, szent-istváni, szeremlei vámházaknál.

Hambár Kiscávolyban. (Tetején kukoricagóré.)

A virágzó gabonakereskedelemnek fontos tényezői voltak a környékbeli földbirtokos családok, kiknek rendszerint szép kúriájuk volt a városban, hova a termény betakarítása után beköltöztek, s a bajai társas életbe meglehetősen elevevénst hoztak.

A Baján központosuló gabonaforgalom következményeként fejlődött ki az egykori dunai vízimolnárság. Ebben az időben mintegy százra tehetjük a vízimolnárok számát. A legtöbbnek vízimalmán kívül még lisztkereskedése is volt, hol a malma által őrlött lisztet árulta. 1857-ben a 103 vízimalommal együtt már két gőzmalom is dolgozott.*

Borkereskedelem. Emlékei a városszerte meglevő borkraktározásra épült tágas pincehelyiségek. A bor egy részét Baranyából, Tolnából (főleg Szekszárdról) tengelyen és vízen

⁵³Korabinszky Mátyás: Geographisch Historisches und Produkten Lexicon von Ungarn. 1786.

*... bővebben: Bácskai János György; A bajai vízimolnár-céh története, szokásai és babonái. („Hajnalodik” VI. évf. 11. sz. 1943.)

szállították Bajára. Évenkénti forgalomba került mennyiségét a pálinkával együtt kb. 120.000 akóra becsülhetjük. Csak Bátaszék 5 000 akót hozott át a Dunán Bajára.⁵⁴ A borter-melők boraikkal már a hetivásárokat megelőző nap érkeztek Bajára, s lerakódóhelyükön, a Sugovica partján egész hordó utcák képződtek, közöttük egy-egy lacikonyhával, mely az alapot adta a borkóstoláshoz. A forgalmas város a kereskedőkön kívül is jó piaca volt a bornak. Vették a hetivásárra terményeket hozó és rendszerint jó vásárt csináló gazdák (akkor még nem kezdődött meg a belterjes homoki szőlőgazdálkodás) de sok bor kellett a vidám társaséletet élő, jómódú bajaiaknak és a vendéglősöknek is így segítette elő a terménykereskedelem a borkereskedelmet.

Fakereskedelem. A helyzeti energiák fejlesztették ki, s képviselőit, kik jobbadán a Deszkás-utcában laktak, „deszkásoknak“ nevezték. A török uralom alatt letarolt erdőnélküli Alföldnek fontos kereskedelmi cikke volt a fa. A szállítás legiobb, legolcsóbb útvonala természetesen a Duna volt, melynek a Kamarás-Duna beágazásán egészen a város alá úszathatták a fát, megnyitva ezáltal a Felvidék nagy erdőségeit az Alföld számára. A felvidéki fenyőtutajozás lerakódótelepe Komárom volt, mellyel Baja mint dunai kikötő élénk kereskedelmi kapcsolatban állott. Ettől eltekintve a hárs-, cser-, szil-, kőris- és gyertyánfát bőven szolgáltató dunántúli erdőségek is kedvezővé tették a bajai kereskedelem nyersanyagbeli ellátottságát. A fát a bajai kereskedők vették meg, míg a kivágást, gallyazást az e munkában nagy szakértelmet tanusító szeremleiek végezték, kiket az u.n. „kaparások“, vagy bandavezérek irányítottak munkájukban. Különválogatták a haszon- és tűzifát, továbbá a fontos hajóépítő pallónak való anyagot, és ők készítették a vájúkat, teknőket, ellátva a bajai piacokat. A bajai kereskedők közvetítették a vidéknek annyira hiányzó és becses bútor-, épület-, szerszám-, donga-, hajó- és tűzifát.

Iparosodás. A forgalom megnövekedésével kapcsolatban hatalmas arányokban fejlődött az ipar, s nagymértékben megszorodott az iparosok száma. Már 1700-ban különböző céhek alakultak. 1714-ben 25, 1743-ban 66 iparost említene meg az összeírások. A török-idők után közvetlen a csizmadiák (1699), majd a halászok, molnárok, szappanosok, harisnyakötők, és fésűsök tömörültek céhbe, hol érdekeiket egységesen képviselve nemcsak a város, hanem a környék leggazdagabb polgáraivá váltak. Alig 100 év múlva (1857) 987 iparos és gyáros 1222 segéddel dolgozott, hogy kielégíthesse a megnagyobbodott igényeket, s lépést tarthas-

⁵⁴Kerekes Gy.: i. m. 6. o

sanak a mindinkább növekvő kereslettel. Számos iparágnak a lassan-lassan fejlődésnek induló mezőgazdasági és állattenyésztési termelvények adták meg az alapot. A sörfőzők közül kettő gyárrá alakult, s ezenkívül még két szeszgyár működött. Az állati bőrök nagy mennyisége fejlesztette ki a tífár-, nyereg-, kocsi-, szíjgyártó-ipart. Elterjedt volt még a papucskészítés, a gyapjúharisnyaszövés, s voltak még tűcsi-nálók, gomb-, kefe- és szitakötők.

A lakosság jólétét, s a megnövekedett forgalmat árulja el a vendégfogadók, kocsmák meglehetősen nagy száma is. Nevezetesebbek voltak az uradalom által fenntartott Oroszlán, Fehérhájó, Veres-ökör, Három Korona, Szarvas, Zöldfa és az Angyal nevezetű.⁵⁵ A felvidéki kereskedőknek, utasoknak legszívesebben látogatott vendégfogadója a Bárány-szálloda volt.

Az ipar és kereskedelem domináló szerepét tükrözik vissza a régi utca elnevezések is. Deszkás u. (deszkakereskedők), Czinczár u. (vegyeskereskedők), Borrév u. (borke-reskedők), Sörház u., Kismészárszék u., Sóház u., Kisvásár-tér u., Puskaműves u., Molnár u., Hajós u., Orgona u., Posztónyíró u., Keztyűs u., Szenes u., Malom u., Kalapos u., Kádár u., Szegkovács u., Harisnyakötő u., Kályhás u., Kosárfonó u., Rézműves u., Fésűs u., Olajsajtó u., Szűcs u., Hentes u., Csizmadia u., Ács u., Kéményseprő u., stb.

A jóléttel párhuzamosan épült, szépült a város külső képében is, bár a kiépülés gyorsaságát a gyakori tüzesetek akadályozták,⁵⁶ melyek közül a legnagyobb pusztítást az utolsó okozta. 1840. május elsején ugyanis 1292 ház és 812 melléképület hamvadt el. Ha összehasonlítjuk Nagy Lajosnak 1828-i feljegyzését a „Notitiae Hungariae”-ből, — mely szerint: „Baja szabadalmazott mezővárosnak 1676 háza volt,” — az 1840-es tűzvész okozta pusztítás adataival, láthatjuk, hogy csaknem az egész város elhamvadt. Kb. 10.000 ember jutott koldusbotra, kiknek nem maradt semmijük, s nem volt hol lehajtaniok fejüket.

Csak két kerület, — Kiscsávoly és Katonaváros, — tűzfészektől távolabb, s a széliránytól eltérő városrészek épületei maradtak épen. A nagy pusztulást még betetőzte a tűzvész után (május 11-től) három napig tartó nagy eső, mely a tetőnélkül maradt falakat átáztatva, rombadöntötte. A város a teljes pusztulás képét mutatta. Örökre elhamvadtnak tettszett minden. A környékbeli községek, de az egész ország is a legnagyobb részvételtől indíttatva sietett a hajléktalan lakosság felségítésére, s anyagi áldozatokkal vettek részt a város újjáépítésében.

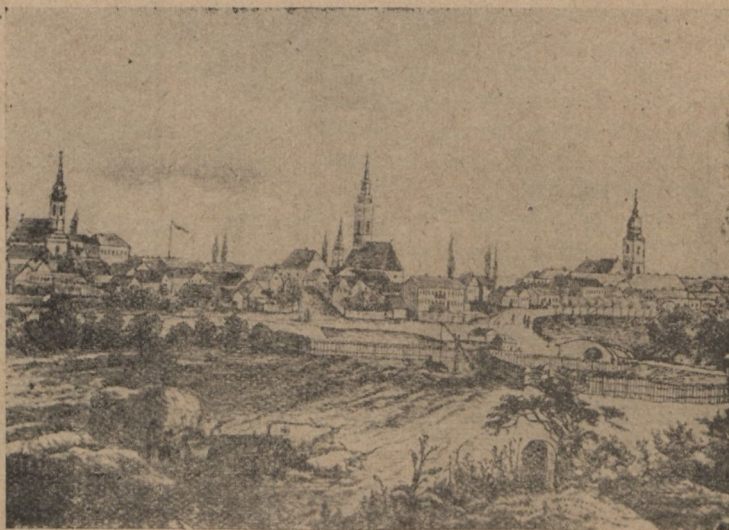
⁵⁵Mindszenty Antal: Egy fordulás az Alföldön. Tud. Gyűj. XV. évf. IX. köf. 1851.

⁵⁶Rapcsányi J. i. m. 137. o.

Tűzvész. (Egykorú rézkarc 1840-ből.)

Mindezek dacára megállapíthatjuk, hogy a várost törekvő, szorgalmas polgárainak hatalmas önereje, vasakarata, és az áldozatos munkára valló készsége építette újjá. Pár év múlva, már csak az emléke maradt meg a kellemetlen vésznek.

Baja a tűzvész után. (1866.)

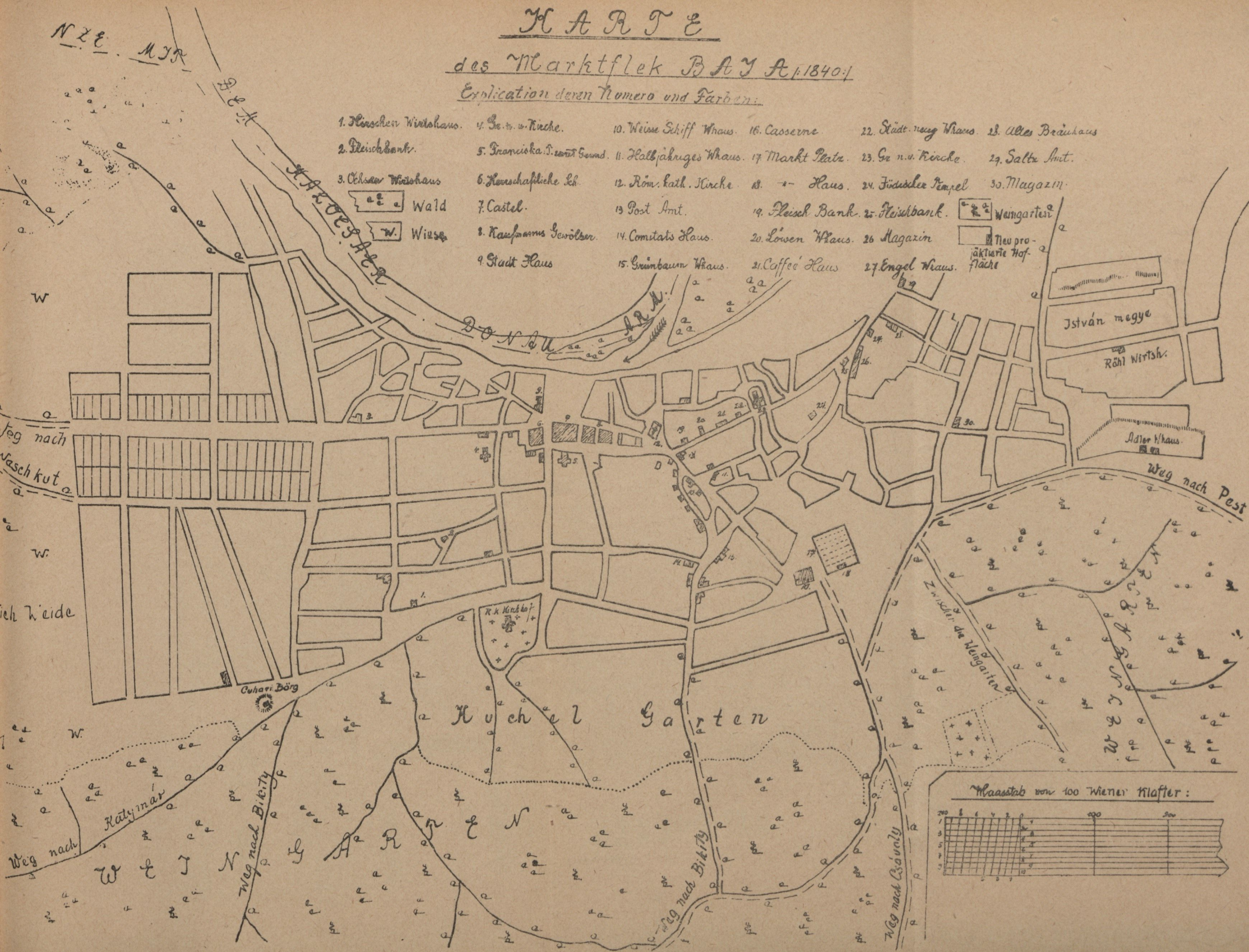
N 28. M 37

K A R T E

des Marktflek B A Y A 1840/1

Explication deren Numero und Farben:

1. Menschen Wirtshaus.	4. G. u. v. Kirche.	10. Weiss Schiff Whaus.	16. Caserne.	22. Stadt. neug Whaus.	23. Alles Bräuhaus.
2. Fleischbank.	5. Franziska. D. u. v. Gewand.	11. Halb-jähriges Whaus.	17. Markt Platz.	23. G. u. v. Kirche.	29. Salze Amt.
3. Chaus Wirtshaus.	6. Menschliche Lh.	12. Röm. kath. Kirche.	18. - Haus.	24. Füsscher Kapel.	30. Magazin.
Wald	7. Castel.	13. Post Amt.	19. Fleisch Bank.	25. Fleischbank.	Weingarten
Wiese	8. Kaufmanns Gewölber.	14. Comitats Haus.	20. Löwen Whaus.	26. Magazin.	Neu pro-jektirte Hof-fläche
	9. Stadt Haus.	15. Grünbaum Whaus.	21. Coffee Haus.	27. Engel Whaus.	

Maasstab von 100 Wiener Klafter:

A város fejlődése a 70-es évekig sohasem tapasztalt mérvben haladt előre.

A szabadságharc nem szántott véres barázdákat a város földjébe. A világosi fegyverletétel után Bács-megye is császári fennhatóság alá jut, s előbb katonai diktatura, majd a polgári abszolutizmus önkényuralma alá került Baja város is, mely 1854-ig tartott.

A város földesura ez időben Grassalkovich III. Antal volt. 1841-ben bekövetkezett halálával, mivel örököse nem volt, a királyi fiscus a maga számára akarta lefoglalni a bajai uradalmat, azonban Grassalkovich özvegye már előbb zálogba adta a Szent-Györgyi-Horvát családnak, kiktől 1850-ben Héderváry gróf Viczai Károly vette meg, de 6 év múlva gróf Zichy Ferraris Félixnek adta el. A város önálló élete 1862-ben kezdődött, amikor 722.000 forintért örökre megváltotta magát gróf Zichy Ferraris Félixről, s ezzel tulajdonosává vált az összes uradalmi földeknek, épületeknek, gazdaságoknak. A nagymérvű fejlődésnek volt következménye, hogy Ferenc József király 1858-ban önkormányzati joggal ruházta fel a várost, s az 1886. évi XXI. tc. pedig, mint rendezett tanácsú várost, illetve törvényhatóságot iktatta törvénybe.

A város főtere 1872-ben.

A Baja–Bezdáni tápcsatorna [megépítésével a gabonakereskedelem Bajáról Bezdánra terelődött, a kereskedelem csökkenése a fejlődést megakasztotta,⁵⁷ majd a világháború vérzivatarja, s az azt követő szerb megszállás⁵⁸ teljesen megállította.

⁵⁷Barlay^r Magda i. m. 16. o.

⁵⁸Knézy Lehel: Baja a forradalom és a szerb megszállás alatt. Baja. 1939

1772-ben a város tulajdonképpen a mai Belvárosból állott csak, bár a Józsefváros kezdeménye már megvolt. További terjeszkedés a földrajzi helyzet következtében csak észak és dél felé történhetett. Úgy délen, mint északon a bunyevác góccok keletkeztek, délen a mai Homok-, illetve Szállásváros, északon pedig a mai Istvánmegye, — hova még nagyszámú tót család is települt, — kerületek alapjait vetve meg. (1804. évig.)

Az 1826–27–28. évekből való Vásárhelyi-féle térképek alapján látjuk, hogy már megkezdődött a mai Kiscsávoly és és Katonaváros irányában is a település. 1852-ben a cs. kir. kormány Istvánmegyének Baja városhoz való csatolását rendelte el, de ez csak 1803-ban vált véglegessé, habár már az előző térképen is, mint Bajának egy része van feltüntetve. 1930. évi térkép szerint a város mai alakját csaknem elérte, leszámítva a később (1932-ben) Bajához csatolt Szent-Istvánt,⁵⁰ amely ma Baja-Szentistván néven Bajának X. kerületét alkotja. A volt Szent-István községet nehézkes közigazgatási helyzete miatt csatolták Pest-megyéből a Bács-Bodrog-megyei Baja városhoz, s ezáltal a város területe a meglehetősen nagy szentistváni határral megnövekedve, a Dunántúlra is átnyúlik, s a régi területének több mint kétszeres nagyságát érte el.

Utcák, útvonalak. Az 1840. évi tűzvész alkalmával csaknem teljesen elpusztult város újjáépítésére a városi mérnöki hivatal egy nagyobbarányú tervezetet dolgozott ki, amely irányadóul szolgált volna, azonban az építkezéseknél ezt nem vették figyelembe. Ismét csak a zengző, összevisszaépítkezések mellett maradt a lakosság, mert mindenki igyekezett, hogy régi lakhelyét mielőbb rendbehozza, elpusztult házát újra fölépítse. Így is csak a legnagyobb gond, fáradtság és nélkülözés mellett sikerült a várost oly rövid idő alatt újjáépíteni. Egy pillantást vetve a térképre, meggyőző

*Baja-Szentistván, régi nevén Szent-István, — két község, úgy mint Pandur és Kákony egyesüléséből fejlődött ki. (1805.) Területe 18521 kat. hold, ebből 5664 k. h. szántóföld, 1000 k. h. rét, (kaszáló) 753 k.h. szőlő, 955 k. h. legelő, 7018 k. h. erdő, 225 k. h. nádas, 25 k. h. here, 2891 k.h. terméketlen terület, (út, mocsár, homok). A községhez az Aligvárdá (9 km) Pandur, (6,5 km) és Rezét (34,5 km) nevű önálló puszták tartoztak. Lakossága 1925-ben 3338 lélek volt. A belterületen 696 házban 1479 lakásrészben 2996 lélek, míg a közeli tanyákon, szállásokon, pusztákon 51 házban 91 lakásrészben 342 lélek lakott. A lakosság főleg földműveléssel foglalkozik. Nagybirtok csak egy van, 11145 kat. hold (a kalocsai érsekiség tulajdona) három középbirtok, 141, 116, 102 kat. hold terjedelemben, míg a fennmaradó terület kis- és törpe birtokokra tagolódik.

⁵⁰Az adatok a volt község „Közl. Tájékoztató Lap” alapján.

arról, hogy a város utcái mennyire rendezetlenek, zegzúgosak még ma is, habár az utóbbi években számtalan intézkedés történt e hibák kijavítására. Baján hiányzik a más városoknál annyira megszokott és jellegzetes főutca, pedig több irányból torkollik a városba főutvonal, ezek azonban a Belvárosba érve elvesztik főút jellegüket, s ide-oda kanyargó, terekkel szaggatott, egyenrangú utcákká válnak. Nem nevezhetjük teljesen rendszertelennek, mert ezek az utcák a régi nagy forgalom idején kialakult tapasztalatok alapján létesültek. A mai követelményeknek azonban már nem felelnek meg, s ezért minden évben történnek módosítások, javítások.

A város tengelye az észak—déli irányba haladó útvonal, mely Budapest felől jön s a városon keresztülhaladva, a vidék déli részét kapcsolja Bajához.

Ehhez az észak—déli irányú útvonalhoz csatlakozik a másik főút, mely kelet—nyugati irányú, s Szeged felől jön. Ez köti össze az Alföldet a Dunántúllal. E fővonalak mellett mindenütt igen alkalmas párhuzamos és belesimuló, átmeneti és összefüggő utakat találunk, úgyhogy gyakorlati szempontból a város útvezetése határozottan jónak mondható. Természetes, hogy sok részlethiba és szükséglet is áll még fenn, melyek főleg a mai meggyorsult, s motorizált élet követelményei, azonban ezek nem kiküszöbölhetetlenek, s mint eddig, úgy ma is, a város vezetősége állandóan dolgozik, hogy a város beosztása, utcahálózata, mennél tökéletesebben megfeleljen céljának. A városház épülete előtt a Szent István tér van, közepe felé lejtős kövezetével már a legrégebbi időben a piaci gabonakereskedelmi élet központja volt. Háromoldalról beépített zárt jellegével, közepén a Szentháromság szoborral (1750-es évekből), negyedik oldalával a Kamarás-Duna partjára támaszkodva a város középpontját alkotja.

A Belvárostól eltekintve, a többi városrészekben főleg kis, földszintes házak vannak, hatalmas udvarokkal, s a legtöbbnek pedig meglehetősen nagy kertje is van. A város szélén levő kerületekben a 3-4-800 négyszögöles nagyságú kertek nem ritkák. Az udvarok virágosak, a házak egy része folyondárral, Ampelopsissal futtatott, s ezért Baját a szép udvarok és kertek városának is nevezik. Kiscsávoly, Katonaváros, a város déli részén települt Szállásváros, a mai Baja legidősebb kerületeiként ismeretesek, ugyanis ezek a tűzvészt átélték. A város egyenesebb, rendezettebb utcájú kerülete a Homokváros és Szállásváros.

Rendszertelen település Szentistván kerület is, melyet 1932-ben csatoltak Bajához, azelőtt Pest-megyéhez tartozott, s mint kisközség szerepelt. A középpontján végighaladó Budapesti-út két oldalán települt és a nevezett utca révén kapcsolódik szorosan Bajához.

A város területén a legutóbbi időkben Józsefváros nyugati részén történtek és történnek ma is települések, úgyszintén a Budapesti-út északi részének még pár évtizeddel ezelőtt homokos lakatlan területein, hol ma egész modern villanegyed van. A város tulajdonképeni élete, a Belváros egész kicsiny, szűk területén zajlik le. Az Eötvös-utca és a Szent István-tér környéke — a tulajdonképeni régi Baja területe, számos üzletével a legforgalmasabb része a városnak. A mellékutcákban, vagy a város más kerületeiben a környék szükségletét ellátó kisebb-nagyobb vegyeskereskedéseken kívül más üzlet nem található. Az a rész, ahol a főüzletek vannak és ahol a legnagyobb mérvű a forgalom, igazi városias jelleggel bír, azonban ha ezen túlhaladunk, már egy csendes vidéki kisváros, vagy falu képe ragadja meg a szemlélőt. A város központjában van a városháza, északra tőle a Hitelbank palotája, s tovább északkelet felé a vármegyeháza, majd a vasútállomás. A városházától keletre épült a Nemzeti Bank modern háromemeletes palotája. A közelben vannak az összes kultúrintézmények, iskolák és a város két szállodája. Ennek a hihetetlen centralizációnak oka a földrajzi tényezők adta gyors település. Ha figyelemmel kísérjük a lakosság számának gyors növekedését, megérthetjük, hogy a település kezdetén az alig pár házból álló város üzletvilága csak a központban fészkelhetett, és e központ körül települtek le azután a lakosok. Baja egész kereskedelmi élete a Belvárosban, a központban zajlott le már a legrégebbi időkben, és zajlik le ma is, hiszen minden érkező árut a központban raktak ki a Kamarás-Dunán leúszó hajókból és ugyancsak itt történt a berakás is. Hogy a tűzvész után sem változott meg ez a beosztás, annak az volt az oka, hogy a pusztulás után visszatért lakosság ugyanazon a helyen építette fel házát és ugyanott rendezte be újra üzletét. Ha egy régebbi, pl. 1804-ből származó várostérképet összehasonlítunk egy mai térképpel, igen kevés eltérést találunk a város középpontjának beosztásában, az utcák elrendezésében. Ennek a centralizáltságnak megvannak a racionális alapjai is. A Belváros a város minden részéből egyformán igen könnyen megközelíthető. A külvárosok s a környező községek lakói itt adhatnak leginkább egymásnak találkozót és itt találja meg az egyhelyütt lévő közintézeteket, hol ügyes bajos dolgát minden hosszadalmas kerülgetés, járkálás nélkül intézheti el.

Épületek. A város mai képeinek kialakulása tulajdonképen a tűzvész után kezdődött meg. 1838-ban az „Ismeretek Tára” 1676 házat említ. Ez a szám a tűzvész után hirtelen emelkedik, úgyhogy 1900-ban már 3830, 1910-ben 3963, 1920-ban 4045, 1930-ban 4677, s 1933-ban 4789 a házak száma. Erős ütemben folytatódott az építkezés a legutóbbi évekig,

de még ma is, bár a háború okozta anyagbeszerzési nehézségek meglehetősen fokozódtak.

Érdekes képet mutat, a házak számának építési- és tetőfedési anyagok szerinti megoszlása: (1930.)

Kerület	Össz. házszám	Építési anyagok szerint				Tetőfed. anyagok szerint		
		kő v. tégl	kő-al vályog	vályog	fa	cserép	zsin-dely	nád v. zsúpp
I.	850	365	359	126	—	836	7	7
II.	327	60	137	129	1	316	—	11
III.	274	19	125	130	—	243	1	30
IV.	317	57	141	119	—	290	3	24
V.	213	37	135	41	—	205	—	8
VI.	214	84	82	46	2	205	2	7
VII.	466	98	162	203	3	365	9	12
VIII.	622	63	81	477	1	316	6	300
IX.	93	43	28	19	3	73	—	20
X.	731	116	314	299	2	713	1	17
Belterület	4107	942	1564	1589	12	3562	29	516
Külterület I.	470	96	177	195	2	423	1	46
Külterület II.	110	28	2	80	—	94	1	15
Külter. együtt	580	124	179	275	2	517	2	61
Összesen	4687	1066	1743	1864	14	4079	31	577

Szemléltetően bizonyítja ezen táblázat a földrajzi adottságok szigorú érvényesülését az ember életében. Az őstájságban leírt tényezők kapcsolata érvényesül a város mai arcúlatán is. Építő-kő hiánya mutatkozik a vályogból készült házak nagy számában. (II., III., IV., VII., VIII., X. kerületekben, s a külterületeken.) A város helyenként vizenyős, mocsaras területén már legalább az alapot kellett kőből, vagy téglából építeni. (III., IV., V., VI., VII., IX., X. kerületek, s a bajaszentistváni külterület.) A mélyfekvésű, nedves, az áradásoktól leggyakrabban megbolygatott szentjánosi kerületben épült viszonylagosan a legtöbb szilárd tégl-, vagy kőház, — a Belváros kivételével, — míg a meglehetősen magasan fekvő homokvárosi, s a száraz talajú szállásvárosi kerületekben meglepően magas a vályogból épült házak száma. A tetőfedési anyagok szerinti megoszlást vizsgálva láthatjuk, hogy a városnak csaknem minden háza már cseréppel van fedve. Faszindely, vagy deszkatejű házak csak imitt-amott lelhetők fel. Ez főleg a tűzvész utáni intézkedések következménye. Feltűnő még a homokvárosi és a szállásvárosi náddal fedett házak magas száma, ez azonban természetes következménye

a környékben termő nád olcsóságának, az említett kerületekben élő lakosok szegénységének, s a hagyományokhoz való ragaszkodásának.

Ha az előbbi táblázatot a lakosság kerületenkénti megoszlásával vetjük össze (L. „Lakosság” cím alatt), láthatjuk, hogy egy házra legtöbb lakó jut Istvánmegyében 8.1, Majd Józsefváros 7.8, Rókusváros 7.3 atlaggal szerepel. Feltűnő, hogy a Belvárosban csak 6.6 lakos jut egy házra, míg más városoknál általában a belváros a legsűrűbben lakott városrész. Ennek oka egyrészt, hogy az üzletek túlnyomó része a Belvárosban található meg, így a lakások nagyrészt ezek foglalják el, (a tulajdonosok főleg Józsefvárosban, vagy más városrészekben laknak) másrészt pedig a belvárosi lakosok jómódúak, s nagy lakással rendelkeznek, családtagjaik száma pedig igen-igen kicsiny. Istvánmegyében főleg a szegény néposztály lakik rendszerint sok gyermekkel, ezért van, hogy itt sokkal több lakos jut egy házra, mint a Belvárosban. A tulajdonképeni városias jelleget csak az Istvánmegye után következő három legsűrűbben lakott kerület, úgymint a Belváros, Józsefváros és Rókusváros mutatja fel. Magas átlagot találunk Szentjános városrészben is, 6.8, ez azonban szintén a szegénység által okozott sűrűnlakással magyarázható meg. A középosztály lakóhelye a Katonaváros 6.3, Kiscávoly 6.2-es átlaggal bíró kerületek Tipikusan falusias és külterületi képet látunk Szentistván kerületnél, hol 4.4 es átlag megye egyezik a külterületi viszonyokkal. (4.4). Egyszerű földműves nép lakja, csaknem mindannyiuknak saját háza van, s a családtagokon kívül más lakót nem szívesen tűrnek meg.

Baján összesen 7365 lakás van, (1930.), amit ha összevetünk a lakosság számával, megállapíthatjuk, hogy egy lakásra 3.8 lélek jut. E szám egészséges lakásviszonyokról tanuskodik. A mai háborús időben előállott lakáshiánnyal kapcsolatban két modern bérház is épült a városközpontjában, s a város vezetősége a tervbevett városi bérház építésén kívül is mindent elkövet, hogy a jelenlegi nagy lakásinségben megoldást találjon.

A házak túlnyomó része földszintes. (1900-ban 3799 földszintes, 30 egy emeletes és egy kétemeletes ház volt. 1921-ben már 51 egyemeletes és 7 kétemeletes, 1930-ban 63 egyemeletes és 12 kétemeletes, míg 1938-ban már 68 egyemeletes és 13 kétemeletes ház volt Baján.)

A városban lakó nemzetiségek házaikat ma már egyformán, — a modern szellemnek megfelelően — építik, s így házformákról csak a régebbi házaknál beszélhetünk. Igen régi kis házak sorakoznak a Dalmady Gy. utcában (régi Deszkás utca), melynek a Kenderesre néző oldalán főleg a Komáromból származó magyar fakereskedőknek volt deszkateleppel egybeépített lakóházuk. Kedves, régi, neoklasszi-

kus és biedermeier házak találhatók egymás mellett, melyek alakjuk és alaprajzuk után ítélve tipikus alföldi háznak felelnek meg. Német típusú házat ábrázol a mellékelt két kép.

Német típusu ház (1800-ból) utcai homlokzata. (Dalmady Gy. utca.)

Német típusú ház udvari része a hambárral.

A homlokzat az utcára néz, s a hatalmas udvar, az udvarban lévő hambárral jellegzetes.

Bunyevec lakóházakat Homok-, illetve Szállásvárosban találhatunk. A fehérre meszelt utcai fal, a sötét színű, rendszerint fekete, vagy barna kiskapujával már messziről felismerhetővé teszi. Az udvari nyitott folyosót saját maguk festik különböző mintás, igen kirívó élénk színekkel. A házban még ma is megtalálható a búbos-kemence.

Bunyevec típusú nádasház. (Kálvária-utca.)

A város lakóházait vizsgálva három típusba sorolhatjuk, u. m. a perifériákon épült tornácos házak, a Belvároson kívül épült polgári házak és főleg a Belvárosban található városias jellegű házak.⁶¹⁾

A perifériák tornácos házai a várost környező falvak és községek házformáinak hatása alatt épültek. Utcára néző oromfal, az udvarban a ház hosszával megegyező hosszúságú tornác, s a telket körülvevő fapalánk jellemzi.

A polgári házak a Belváros és perifériák közötti mellékutcák típusa. Az L alaprajzú épület udvari vonalán rendszerint üveges folyosó vonul, s innen nyílnak a bejáratok a szobákba és a mellékhelyiségekbe. Egyik formája a zárt sorú építkezést képviseli, ennek bejárata a házba épült be, mert a szomszédos házakkal közvetlenül érintkezik. A másik formájánál az épület rendszerint legalább egyik oldalával szabadon áll, s külön kapu épül kerítéssel.

A modern, városias jellegű házaknál rendszerint nem lehet megállapítani, mert ahány ház, annyi forma. Így a Belváros sem mutat egységes képet, de a szemléltetőben keletkező kellemetlen benyomást megszünteti az a kellemesen ható érzés, amit az egyes házak csinossága, tisztasága, s ízléses színezése nyújt.

A lakosság lélekszáma szoros kapcsolatban van az ipar, kereskedelem és a mezőgazdaság fellendülésével, illetve visszaesésével.

Év	Magyar	Német	Tót	Oláh	Rutén	Horvát	Szerb	Bunyevác sokác	Egyéb	Összesen
1880*	15.794 69 9 ^o / _o	2395 10 6 ^o / _o	55 0 3 ^o / _o	9	1	—	4209 18 6 ^o / _o	— —	114 0 5 0 ^o / _o	22.577
1890	16 24 70 1 ^o / _o	2237 9 9 ^o / _o	40 0 2 ^o / _o	— —	2 —	713 3 1 ^o / _o	3800 16 4 ^o / _o	— —	79 0 3 0 ^o / _o	23.167
1900	18 059 75 7 ^o / _o	1873 7 8 ^o / _o	53 0 2 ^o / _o	20 —	— —	20 0 1 ^o / _o	206 0 9 ^o / _o	3582 15 0 ^o / _o	39 0 2 0 ^o / _o	23 852
1910	19 207 77 6 ^o / _o	1931 7 8 ^o / _o	61 0 2 ^o / _o	26 0 1 ^o / _o	6 —	21 0 1 ^o / _o	224 0 9 ^o / _o	3262 13 2 ^o / _o	32 0 1 0 ^o / _o	24.771
1920	17 564 77 3 ^o / _o	1922 8 5 ^o / _o	43 0 2 ^o / _o	5 0 1 ^o / _o	3 —	20 0 1 ^o / _o	88 0 4 ^o / _o	3025 13 3 ^o / _o	39 0 2 0 ^o / _o	22.709
1930	24 469 87 6 ^o / _o	1765 6 3 ^o / _o	18 0 1 ^o / _o	7 —	7 —	8 —	23 0 1 ^o / _o	1615 5 8 ^o / _o	28 0 1 0 ^o / _o	27 9 5
1941 **	—	—	—	—	—	—	—	—	—	32.275

*Csak polg. népesség ⁶¹⁾Barlay M.: i. m. 38. o. **Szentistvánnal együtt.

A tűzvész utáni években (1840 – 1869.) a lakosság száma hirtelen nagy emelkedést mutat — 14.269-ről 21.418-ra — ami e rövid idő alatt 50%-os emelkedésnek felel meg. Tehát ezen idő alatt 10 évenként több mint 16%-os emelkedést mutat a lakosság száma. A további 40 év alatt a lakosság szaporodása 1869-től 1910-ig csak 3353-t tesz ki, az egész 40 év alatt 15%-os, tíz évenként tehát 3.9%-os növekedést mutatva. A következő évtizedben megcsappant a lakosság száma, ami valószínűleg a világháborúra vezethető vissza. (1910-től, de még 1910 előtt is kivándorlások voltak az egész ország, s így Baja területéről is. 1901–1910. között Bajáról 328 egyén vándorolt ki tengerentúlra, s visszajött 48.) 1920–1930. években hatalmas, 22.709-ről 27.35-re való számbeli emelkedést mutat a lakosság száma, ami roppant nagy, 23 %-os növekedési arányszámnak felel meg. A gyarapodás legnagyobb részét a bevándorlás okozta, ugyanis az 1914-es világháború után a megcsonkított Bács Bodrog vármegye székhelye Baja lett, s így számos tisztviselő és munkácsolád költözött Bajára. 1930–1941. években ismét nagyarányú a gyarapodás, — 4340, — ami 15.5%-nak felel meg. Azonban ezt nem vehetjük teljes egészében természetes szaporulatnak, amennyiben a már említett Szentistván község Bajához való csatolásával csaknem 3500 lelket nyert a város.

Mindent egybevetve, az utolsó 80 év alatt (1869–1941.) 10.857 a lakosság számbeli növekedése, ami 50.7%-ot jelent, 10 évenként pedig 6.3%-os átlaggyarapodásnak felelve meg, igen gyengének mondható. (Figyelembe véve a nem természetes szaporodást is.) Az utolsó évtized gyenge szaporodása a város déli vonzásterületét elvágó trianoni békének tulajdonítható, mely a város kereskedelmét, iparát megbénította. Amíg a századfordulóban egyik életképes város a másik után fejlődött naggyá, addig Baja, nagyipar hiányában, távol a vasúti fővonalaktól, nagy helyzeti energiája ellenére sem vonzott nagyobb számú idegent.

A lakosság vizsgálatánál meg kell említeni azt a szomorú tényt, hogy a városban növekedik az öregek, és csökken a gyermekek száma. Baja öregszik. 1890-ben 480-nal volt több a 6 éven aluli gyermek a 60 éves öreg embernél. Ezzel szemben 1930-ban már 159-cel több öreg élt Baján, mint 6 éves gyermek. A város természetes szaporodása, — bár az utóbbi években meglehetősen javulást mutat, — a legrosszabb helyzetben levő magyar városokhoz és községekhez hasonlítható.⁶¹

Nemzetiségi viszonyokról csak 1880. óta vannak biztos adataink.

⁶¹Ujpéteri Elemér: Baja város természetes szaporodásának kérdése. Baja 1935. 33. o.

Jelenleg a magyarokon kívül németek és bunyevácok élnek nagyobb számban, azonban mindkettő erősen pusztul. Lélekszámuknak csökkenése nem a születések számának esésére, hanem a nagy magyar túlsúlynak és vonzásnak hatására vezethető vissza.

A lakosság vallásfelekezeti megoszlása szám és százalék szerint (1896-1930)

Év	R. k.	G. kat.	Ref.	Ag. ev.	G. kel.	Unit.	Izr.	Egyéb	Össz.
1869*	18.100 84.5	6 —	328 1.5	172 0.8	533 2.5	2	2221 10.4	50 0.3	21.418
1880	18.959 84.0	20 0.1	344 1.5	178 0.8	373 1.6	1	2589 11.5	113 0.5	22.577
1890	19.889 85.9	18 0.1	328 1.4	163 0.7	300 1.3	7	2367 10.2	95 0.4	23.167
1900	20.612 86.4	13 0.1	429 1.8	199 0.8	279 1.2	7	2240 8.4	73 0.3	23.852
1910	21.509 86.9	38 0.1	499 2.0	235 1.0	33 1.3	2	2117 8.6	38 0.1	24.771
1920	20.069 88.4	18 0.1	357 1.5	248 1.1	119 0.5	5	1797 7.9	96 0.8	22.709
1930	24.812 88.8	43 0.1	812 2.9	420 1.5	70 0.2	17 0.1	1648 5.6	113 0.4	27.935

*1869 - 1890-ig csak polg. népesség.

Vallási szempontból a város lakosságának legnagyobb része katolikus vallású. Utána a zsidó a legnépesebb. Százalék arányuk a város virágzó kereskedelmének idejében, 1869-ben 10.4% volt, de ettől kezdve állandóan csökkent, míg 1930-ban már csak 5.9%-ot tesz ki. Abszolút számban is nagy a fogyás. 1890-ben 2367 izraelita él Baján, 1930-ban már csak 1648. Negyven év alatt tehát 719 fővel, több mint 25%-al csökkent a számuk. Ennek az áttéréseken kívül két főoka volt. Az egyik, hogy amilyen mértékben kezdte a város elvezíteni jelentőségét a kereskedelem és ipar terén, oly mértékben hagyta el a főként kereskedő zsidóság a várost, a másik pedig az óriási arányokban elterjedt egyke és nincske. Gyakran hetek és hónapok mulnak el anélkül, hogy az anyakönyvek izraelita születést könyvelnének el. Hogy ebben az esetben gazdasági tényező szerepet nem játszott, azt bizonyítja az, hogy a zsidóság még ma is a város legtehetősebb rétege. 1920-ban a lakoságnak 8%-a volt zsidó, de az 50—100 holdas kisbirtokosok közül 18.2%, az önálló kereskedők közül 53.5%, a kereskedelmi segélyszemélyzet közül 21.3%, az ügyvédek közül 38%, s az orvosok közül 57.9% volt izraelita vallású.

A református és ágostai evangélikus vallások lassú, de állandó emelkedést mutatnak, számuk azonban oly kicsiny, hogy nagyobb jelentőséggel nem bírnak a város életében.

Érdekes képet mutat az egyes városrészek fejlődési vonaláról a lakosság kerületenkénti demográfiája.

A lakosság demográfiája kerületenként 1930-ban :

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	Külte- rület	* Együtt
Össz. nép.	5626	2587	2224	2009	1330	1573	2556	3564	635	3266	2565	27935
Férfi	2420	1212	1111	959	631	751	1241	1684	299	1589	1299	13196
Nő	3206	1375	1113	1050	699	822	1315	1880	336	1677	1266	14739
Magyar	5438	2507	2173	1931	1194	1403	1653	3181	632	2548	1245	24469
Német	147	62	45	66	120	125	166	178	3	171	683	1766
Bunyevác	23	7	2	5	12	36	728	191	—	542	69	1615
Róm. kat.	4221	1992	2102	1838	1201	1349	2445	3392	607	3157	2508	24812
Református	204	83	65	92	58	100	58	76	21	22	33	812
Ág. ev.	150	53	27	26	30	56	23	44	7	2	2	420
Izraelita	998	439	25	30	29	57	23	28	—	11	8	1648
Terület: km ²	0.86	0.28	0.77	0.26	0.24	0.29	0.43	0.37	1.14	0.58	195.56	200.78
Népsűrűség: 1 km ²	6541	9239	2862	7727	5542	5424	5944	9632	55	5631	13	139.7

*Az együttes szám az össz. népességnél kevesebbet mutat. A hiány az egyéb és ismeretlen nemzetiség vagy vallás számát jelenti.

Mint látjuk, a Belváros a legnépesebb kerület. (Területe is a legnagyobb.) Meglehetősen nagyságú Szentistvánon találjuk ezután a legnagyobb számú lakosságot, míg a legalacsonyabb a Szentjános kerületé. Általában a város egész területén 1500-al több nő él, mint férfi. Százalékos arányszámokban kifejezve férfi 47.24%, míg nő 52.76%. Legnagyobb az eltolódás Belvárosban, hol 43% a férfi és 57% a nő. A többi kerületekben Istvánmegye és a külterületek kivételével (itt a nemek aránya 50 - 50%) általában 47 - 48 - 49% a férfiak, 51 - 52 - 53% a nők arányszáma.

Nemzetiségi szempontból minden kerületben a magyarság a domináló. A két számottevő nemzetiség közül a németek túlnyomórésze a város belterületén, másik része a külterület bajai szakaszán él. A belterületen élő németek valószínűleg a török hódoltság utáni időben Bajára került német családok leszármazottjai, tehát a város legrégibb lakói, míg a külterületen lakó németek a Baja-környéki szomszédos német falvakból kerültek a város területére.

Bunyevácok három helyen laknak nagyobb tömegben, u. m. Szállásvárosban, Homokvárosban és Szentistvánon, azonban mind a három helyen erősen fogyatkoznak. Nagyrészüket megmagyarosodott, s ez a folyamat még ma is tart. A mulatás, úri tétlenség miatt sokuknak vesztett már el a földje, és a tulajdonosuk más vidékre vándorolt szerencsét próbálni. Pedig kár ezért a sok jó és a magyarral egyező tulajdonsággal rendelkező népséggért, mely szintén Baja őslakosságához tartozott, s mindig jó magyar és városának hű polgára volt. Pusztulásukban csak másodrangú szerepet játszik a születések elmaradása.

Valamennyi kerület katolikus túlsúlya kétségtelen. A két protestáns egyház nem tüntet fel jelentősebb tömörülést. Legnagyobb számban a Belvárosban élnek, ez arra mutat, hogy jelentős részük az intelligenciából adódik.

A zsidóság, mint az minden kereskedő és iparos városban látható, kereskedő voltánál fogva a központi fekvésű kerületekben, Belvárosban és Józsefvárosban egy zárt tömbben található. Míg az összlakosságnak 29.4%-a esik erre a két városrészre, addig az egész zsidóságnak 87%-a itt található meg. Ha a katolikusok számarányát vizsgáljuk az egyes kerületekben, látjuk, s már az előbbieken alapján is következtethetünk, hogy a legkevesebb katolikus a Belváros és Józsefváros. Ezzel szemben a külterület lakossága 97.7%-ban katolikus vallású.

A lakosság számának változásával megváltozott a népsűrűség is. 1869-ben egy km²-en 107.2, 1930-ban 139.7, s 1941-ben 161.4 volt a népsűrűség. A dunántúli városok mellett Baja város népsűrűsége messze elmarad, (Győr 934.3, Pécs 892.6), viszont az alföldieket megelőzi. (pl. Debrecen 122.6.)

A gazdasági élet hanyatlása. 1879 ben Baja környékén is megjelent a víziközlekedés fölött sok előnnyel bíró vasút, mégpedig elsőnek az alföld—fiumei, majd 1882-ben a budapest—zimonyi vonal. Mindkettő Baját mellőzve, Szabadka felé terelte a forgalmat, s így azt a várost tette meg a vidék gócpontjává, mely eddig maga is nagymértékben Baja felé gravitált, mint a dunai gabonaforgalom egyik legfőbb gyűjtőhelyére. A vasutak megnyílása óta rohamosan hanyatlott Baja gazdasági élete, melyet már az sem tudott megállítani, hogy a baja—szabadkai (1885), a baja—bátaszéki (1911), valamint a baja—kiskunhalasi vicinális vonalak kiépítésével maga is csatlakozott az őt jobbról-balról elkerülő, Budapest felé irányuló vasúti hálózatba. Ekkor azonban már a fővárost rövidebb úton, kevesebb fuvar költséggel közelíthették meg az eddig Baja felé tartó vármegyék termővidékei, mint a bajai kerülvél. A gazdasági élet hanyatlását elősegítette az is, hogy a nagy költséggel megépített vasúti híd csak a vasút számára épült, s így a személy- és teherforgalom, kivéve azt, amely a vasúton történt, továbbra is a kezdetleges komp-összeköttetésre volt utalva. A Duna vonzóerejének hanyatlásával megállt a bajai terménypiac forgalma is. A nemrég még teli hambárok lassan kiürültek, s üresen tátongva, halálrafitélten várják lebontásukat. Amint az első gőzmalom megjelent, a vízimolnárcs száma is erősen csökkent, fiaik diplomás pályára menekültek, s ma már csak egy-kettő maradt még mutatóba. A vízimolnárság hanyatlása mellett a borkereskedelemre is sor került. A borkereskedésnek nemcsak a vasút által előidézett forgalmi változás ártott, hanem a homokos területek szőlővel való beültetése következtében a legtöbb vidék szükségletét maga is megtermeli, s feleslegének eladási útját maga keresi meg. Nem kell tehát a bajai piacot felkeresni. Azóta az egyes házakban lévő pincéket más célokra használják, s a régi hatalmas borpincék ajtai sem nyílnak fel többé.

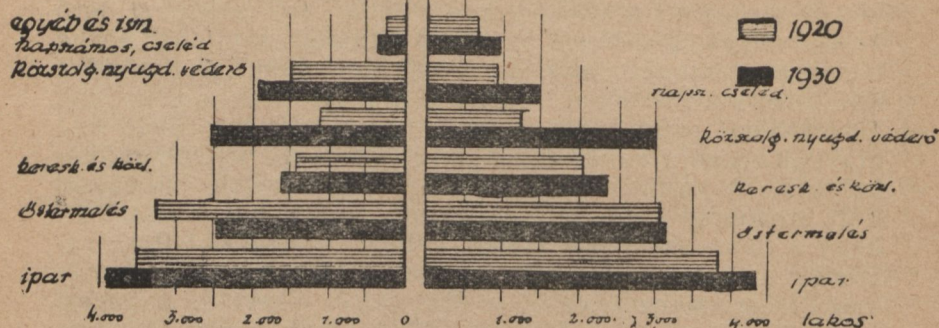
A lakosság foglalkozási megoszlása 1900—1930-ig.

Évek	Östern.	Iparos	Keresk.	Közl. alk.	Közszolg. és szab. f.	Különöző ágazati és napszámos	Házicseled	Ingatlanias főkés és ismeretlen f.	Véderő	Egyéb	Összesen
1900	5704 23·8%	7185 30·0%	1792 7·4%	1131 4·7%	1527 6·3%	3027 12·6%	1205 5·0%	1915 8·8%	366 1·4%	-- —	23852 100%
1910	6359 25·7%	8123 32·8%	2107 8·5%	1263 5·2%	1438 5·8%	1815 7·3%	989 4·1%	2264 9·9%	413 1·7%	-- —	24771 100%
1920	6336 27·9%	7334 32·3%	2180 9·6%	1259 5·5%	1316 5·8%	1735 7·7%	615 2·7%	1021 4·5%	10 0·0%	903 4·0%	22709 100%
1930	5626 20·1%	8262 29·6%	2437 8·7%	1519 5·4%	2493 8·9%	2574 9·2%	832 3·0%	2229 8·0%	718 2·6%	1245 4·5%	27935 100%

. keresők

Számok

ellátottak

Az ipar fénykora is az 1840-es évekre esik. Akkor 1173 iparosa volt a városnak, pedig a lakosság csak egyharmadrésze volt a mainak. 1890. évi népszámlálás adatai szerint 1177 iparos volt, melyek közül segéd nélkül dolgozott 691, egy segéddel 204, két segéddel 125, 3–5 segéddel 102, 6–10 segéddel 40, 11–20 segéddel 12 és 20-nál több segéddel 3 vállalat. Ez utóbbiak között volt egy gazdasági gépgyár 25, egy szeszgyár 27 és egy szálloda 27 segéddel. Összesen 3 vállalat 73 segéddel. A ma működő üzemek és ipartelepek a következők: Mechanikai Szövőgyár Rt. Nagyobb gyártelep az Első Bajai Tömörfabútorgyár, mely 1912-ben létesült, 120 munkás foglalkoztatásával évente 1000–1500 szoba bútort termel átlagosan. Kisipari Bútorcsarnok Kft. (Szabó Sándor és Szabó Ferenc ezüstkoszorús mester vezetése alatt) Üzemükben 50–60 munkás foglalkoztatásával a nehéz mű- és középminőségű bútorokat gyártják, kielégítve a város és közvetlen környékének szükségletét. Szieberth Károly bőrgyára és bőrkereskedése 50–60 munkaerőt foglalkoztat. A fonó- és szövőipar terén az Ackermann Műszövő Rt. jelentős. Átlag 70 munkást foglalkoztat részben a gyárban, részben otthon. A súlyos gazdasági és értékesítési viszonyok miatt több elismert ipartelep kénytelen volt a közelmúltban üzemét be- szüntetni. Ezek között volt az 1859-ben alapított Spitzer József és Ármin-féle gyufagyár, Schön Zsiga Rt. szövőgyára. Kisebb üzemek: Goldschmidt Zsigmond mûmalma, 1911-ben alapítva, 16–20 munkást foglalkoztat. Az 1907-ben alapított Köbling Testvérek mûmalma, 11–16 munkást foglalkoztat. A bajaszentistváni Sándor mûmalom, mely 1922-ben épült, 5–10 munkással dolgozik. Az 1915-ben alapított Trafikant Károly jéggyára, ma özv. Fehér Tiborné vezetése alatt 6–8, az 1864-ben alapított Spitzer-féle szeszgyár 12–20, és az 1887-ben létesült Városi Gázgyár 18–20 munkásnak ad megélhetést. Egyik legöregebb ipartelepe volt Bajának az 1862-ben alapított Schmidt Márton Fiai Gazdasági Gépgyár és Vasöntőde, mely az 1933-ban bekövetkezett üzemén kívül való helyezéséig mintegy 40–50 munkást tartott állandó alkalmazásban. Nevezetesebb iparágak még: a harangöntés, szikvíz-

gyártás, kő- és agyagipar, mész- és cserépetőipar, építő-, élelmezési- és sokszorosítóipar. 1934-ben az iparosok száma 1064-re csökkent. Az egyes iparágak közül legnagyobb számot a ruházati ipar művelői (cipész, szabó, papucsos, stb.) adják, melynek 317 önálló iparengedéllyel bíró képviselője van. Az építőipar 289, az élelmezésiipar 103, a szállodások és vendéglősök 41 önálló iparossal szerepelnek.

Fejlődést jelent még az 1942. évben Péter János és Pestality Miklós által 3 kat. hold területen alapított „Szárító és Konzervüzem”*, mely a bajai mezőgazdasági-ipar jelentős tényezője lett több tekintetben. Az üzem átlag 70 női és 40 férfimunkást foglalkoztatott a múlt esztendőben, s főleg a társadalomnak azon rétegét, mely eddig mint napszámos tengette életét, vagy mint városi inségmunkás, avagy a szociális ügyosztály gondozottja, s ellátottja hasznos termelőmunkát eddig nem folytatott. Az üzem a múlt esztendőben 149 vagon szén elhasználása mellett 2,000.000.— P bruttó forgalommal 40 vagon káposztát, 40 v. sárgarépat, 32 v. zöldséget, 72 v. hagymát, 13 v. zöldbabot, 5 v. spenótot, 52 v. burgonyát, 27 v. zellert, 12 v. kelkáposztát, 3 v. karalábét, 2 v. karfiolt, 23 v. paszternákot, 8 v. póré-hagymát, 3 v. zellerlevelet, 2 v. petrezselyemlevelet, 3 vagon paradicsomot, 7 v. paprikát, 5 v. meggyet, 9 v. almát, 23 v. szilvát, 1 v. kajsziarackot, 1 v. őszibarackot és 1 vagon birsalmát dolgozott fel. A nyersanyag legnagyobb részét Baja „Hinterlandja” szolgáltatta, s csekély mennyiségben, — főleg a hagymafélék tekintetében, — Makó és környéke. Az előállított árú elhelyezése tekintetében a belföldön kívül főleg Németország, Franciaország és Svédország szerepel nagyobb mennyiséggel. A gyár fejlődése újabb és újabb lehetőségeket csillogtat a város mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi fejlődése terén, s mindinkább kidomborítja város ipari- és kereskedelmi jellegét.

Az iparból élő lakosság száma 1900–1930-ig:

1900 év	7185 iparos,	a lakosság	30.1%-a
1910	8123	„	32.8 „
1920	7334	„	32.3 „
1930	8262	„	29.6 „

Az ipar az évszázad első évtizedében emelkedett nagymértékben, majd 1920-ig egy kis visszaesés mutatkozott, ami a mai napig folytatódik. Az ipar kereső munkásainak száma 1930-ban 3898, ami javulást mutat az 1920. évi adatokkal szemben. Az eltartottak száma 1930-ban 4364 volt, ami ugyancsak emelkedést mutat az 1920. évhez számítva, azonban nem oly nagy mértékben, mint a keresők számánál. Az iparból élők arányszáma a Belvárostól távolabb eső kerületekben, mint Józsefváros, Istvánmegye és Homokváros kerületekben éri el a legmagasabb arányszámot.

*Péter János és Pestality Miklós úr szíves közlése alapján.

Kereskedelem. A másik jelentős foglalkozási ág, mely szintén sokat veszített multszázadbeli jelentőségéből. Hogy a vasútnak ne csak hátrányát érezze a város, a vezető tényezők azon fáradoztak, hogy a szárnyvasútvonal a Dunához, s híd létesítésével Bátaszékig építtessék ki, hogy ezáltal a nagy magyar gabonatermő Alföldet a nyugati fogyasztópiacokkal és a tengerrel kösse össze. Így Baja továbbra is megtartotta volna gabonaforgalmát, sőt a Dunánál tárházak és átrakodók építésével, mint nemzetközi transitoállomás, jelentősége még fokozódott volna. Sajnos, ezen terv megvalósítása nem a legszerencsésebb időben történt. Hosszú sürgetés és kérés után 1911-ben végre elkészült a baja—bátaszéki vasútvonal és dunai híd. A rég óhajtott dunaparthoz vezető szárnyvonal, az itt építendő tárházak és rakodók létesítését a közben kitört 1914-es világháború akadályozta meg. A szerb megszállás alóli felszabadulás után, 1924. augusztus 21-én elkészült a dunaparti szárnyvonal és ezzel kapcsolatban a baja—dunaparti vasútállomás, majd a modern követelményeknek megfelelően épített, — bár kicsire méretezett, — „Nostra“ tárház, melyek a város kereskedelmi életének föllendítésére voltak hivatva. 1932-ben befejezést nyert a Kamarás-Duna rendezése, s a város alatt bár kicsi, de egyébként megfelelő télikikötő készült el, ami a város életében ma már rendkívül jelentős szerepet játszik, s a fejlődés további lehetőségeit rejti magában. Jó hatással volt a kereskedelemre az 1935. évben befejezett baja—bátaszéki műút, és a vasúti összekötő híd személy- és teherforgalomra történt átalakítása. Ezáltal a nehézkes komposztkötés megszűnt, a dunántúli kisközségek gócpontja, — Bátaszék, — s a Dunán inneni községek természetes központja Baja, a hídon keresztül egymással közvetlen és gyors összeköttetést nyert, melynek előnyei már eddig is mutatkoztak. A város kereskedelmi életére nézve hatalmas fellendülést fog eredményezni a bajai kikötő megépítése, — melynek munkálatai jelenleg is folynak, — s végcélja Bajának dunamenti kikötővárossá való fejlesztése.

Az 1931-ben hatalmas méretekig emelkedő világgazdasági krízis az egész országot, s így Baja városát is súlyos helyzetbe hozta. A külkereskedelmi forgalom jóformán egészen megállt, az export a minimálisra süllyedt, s a belső fogyasztás is meglehetősen lepadt. 1934-ben a következő kereskedők voltak Baján: fűszer 67, textil 39, rövidárú 31, rádió- és villany 11, ékszer 8, könyv 7, üveg 6, bőr 11, fa és szén 27, gabona, bor, termés, liszt 19, vas 13, festék 2, virág 3, sör 2, temetkezési vállalkozó és kegyes 3, drogeria-illatszert 2, szállítási vállalkozó 6, bank- és váltóüzlet 8, s végül állatkereskedő 16.

A XX. század elején történt emelkedés a háború után

megtorpant, s jelenleg is stagnál. A kereskedelem kereső tagjainak száma 1930-ban 1136 volt, míg az eltartottak száma 1301.

Ha a kerületeket vesszük figyelembe, természetes, hogy a Belvárosban találjuk a legmagasabb arányszámot, vagyis ahol a zsidóság arányszáma a legmagasabb, ott találjuk a legnagyobb számban a kereskedelem és hitelügyből élő lakosságot, mint jelen esetben Belvárosban és Józsefvárosban. Ezzel szemben Szentjános városrészben, hol egy zsidó sincsen, a kereskedelem és hitelügyletből élő lakosság arányszáma mindössze csak 3%-t tesz ki.

A lakosság foglalkozási megoszlása kerületenként (1930.).

Kerület	Összes lakosság	Összes		Östermelő		Iparos		Kereskedő és hit.		Közlekedés		Közzolg. és szab. fogl.		Véderő		Napsz. k. ág.		Nyugdíjas és tőkés		Háziszelő		Egyéb és ism.	
		kereső	eltartott																				
Belváros	5626	2917	2709	93	90	779	749	453	568	94	165	468	554	44	49	53	57	371	375	492	8	70	94
Józsefv.	587	1291	1296	20	20	476	517	177	206	33	71	105	123	150	79	83	67	124	133	79	11	44	60
Istv. m.	2225	1044	1180	33	45	432	481	47	49	31	70	33	63	150	63	149	201	75	87	10	4	84	117
Kafonai v.	2009	832	1177	71	72	284	368	56	64	68	167	67	131	10	22	145	187	69	105	23	19	35	42
Kis-G.	1330	651	679	51	68	263	245	63	74	29	58	71	88	5	1	35	22	87	94	31	3	16	26
Rökös v.	1573	600	973	83	95	153	136	46	46	28	56	163	130	7	9	21	37	51	65	31	1	16	398
Szállás v.	2556	1137	1419	203	196	402	497	87	87	68	161	67	144	6	15	156	154	99	131	25	10	24	24
Homok v.	3564	1539	2025	162	150	730	921	145	135	51	143	60	117	14	21	223	290	92	122	23	11	39	115
Szt. J. n.	635	247	388	13	21	106	151	19	26	31	69	10	20	—	—	46	68	17	23	2	1	3	9
Szt. Istv.	3266	1463	1800	861	1041	206	227	34	37	19	45	22	29	25	47	246	312	28	45	21	8	4	9
Belt. össz.	25370	11724	13646	1590	1798	3831	4292	1127	1292	452	1005	1066	1399	411	306	1161	1395	1013	1180	737	76	335	903
Kült. l.	2001	799	1202	677	1044	63	65	8	6	14	34	9	18	—	—	3	7	14	21	10	1	1	6
„ l.	564	226	338	207	310	4	7	1	3	3	11	1	—	—	—	1	7	1	—	8	—	—	—
„ össz.	2565	1025	1540	884	1354	67	72	9	9	17	45	10	18	—	—	4	14	15	21	18	1	1	6
Összes	27935	12749	15186	2474	3152	3893	4364	1136	1301	469	1050	1076	1417	411	306	1165	1409	1028	1201	755	77	336	909

Az álló számok a keresők, míg a dőlt számok az eltartottak számát jelenti.

Mezőgazdálkodás.* Földművelés. A török uralom számos nyomot hagyott a környék arculatán. A kopár homokgátak, a nagykiterjedésű falvak és városok, az erdőtlenség ma is az Alföld megbolygatott életét tárja elénk. A XVIII. század folyamán valamennyire megindult a fejlődésében megakadt földművelés, amelyre a terület különösen alkalmas. A talaj, — melynek nagyrésze homok, alatta mész-, káli-foszfortartalmú gazdag lösz-állomány, — a mélygyökerű növények termesztésére kiválóan alkalmas. A kötöttebb talaj lehetővé teszi a mezőgazdálkodást. Trágyázással, szakszerű műveléssel, különösen a tengeri-, árpa-, rozs-, és burgonyatermelésnek lehet elsőrendű alapot létesíteni.

Mint látjuk, Baja város a földrajzi tényezők szempontjából átmenetet képez az Alföld és a Dunántúl között, s így területén a dunántúli és alföldi tájhatások találkoznak. Ugyanezt találjuk meg a lakosság foglalkozásában is, amely szintén átmenetet képez az alföldi földműves és a dunántúli iparos-kereskedő foglalkozások között. Ha a lakosság foglalkozását vizsgáljuk, mint az előbbieken is láttuk, főleg az ipar a domináló és a kereskedelemnek van jövője. Viszont ha a földbirtokállományt és annak megoszlását tekintjük, láthatjuk, hogy az agrárkérdés is nagy jelentőséggel bír a város életében. A népességnek csak 9,2 százaléka lakik a külterületen, tehát a város gazdasági élete alapján igazi városias településnek mondható. Mégis, mivel a határban az intenzív megmunkálást kívánó birtoknagyságok jelentékeny arányban vannak képviselve, a gazdasági tényezők is fontos szereppel bírnak. A birtok megoszlás 1895-ben és 1935-ben:

	1895.		1935.	
1 k. holdon alul	322 k. h.	2,2o/o	1009 k. h.	2,9o/o
1—5 k. holdig	1380 „	8,4 „	3145 „	9,1 „
5—50 „	4548 „	27,6 „	9779 „	28,4 „
50—100 „	1333 „	8,1 „	1506 „	4,4 „
100—500 k. holdig	1907 „	11,5 „	2494 „	7,2 „
500—1000 „	2355 „	14,3 „	— „	— „
1000 k. holdon felül	4646 „	28,1 „	16518 „	48,0 „
Összesen	16491 k. h.	100,0o/o	34451 k. h.	100,0o/o

1895-től tehát jelentős változáson ment át a bajai földbirtok. Felső-Pandursziget és Baja-Szentistván községnek Bajához való csatolásával határa növekedett meg jelentős területtel. Legfeltűnőbb az 1000 holdon felüli nagybirtok területének megnövekedése, aminek oka az, hogy a város határa főleg nagybirtokkal, még pedig nagybirtoki erdővel szaporodott. Sokkal lényegesebb az öt holdon aluli birtoknagyság megnövekedése, valamint az 5-től 50 holdig terjedő bir-

*Az adatok Meskó Géza: Időszerű problémák Baja város gazdasági életében. (Budapest, 1939.) c. művéből valók.

tokkategória területi szaporodása. Ugyanis ez az utóbbi a legegészségesebb birtokcsoport, s a legéletképesebb kisgazdaságot foglalja magában. Tehát növekedése a város kisgazdarétegének anyagi erősödését is jelenti.

Nagyjából ugyanezt az eredményt kapjuk, ha a birtokok számát vesszük figyelembe:

	1895.	1935.
1 k. holdon alul	1104 birt. 54 3/0	2396 birt. 52 7/0
1—5 kat. holdig	580 „ 28.5 „	1300 „ 29.7 „
5—50 „	317 „ 15.6 „	760 „ 16.7 „
50—100 „	18 „ 0.9 „	21 „ 0.5 „
100—500 „	9 „ 0.5 „	14 „ 0.3 „
500—1000 kat. holdig	3 „ 0.1 „	— „ 0.0 „
1000 kat. holdon felüli	3 „ 0.1 „	2 „ 0.1 „

Tehát 1895-ben összesen 2034 birtok, míg 1935-ben 4543 birtok volt Baja területén, vagyis 1895. óta párhuzamosan a terület nagybodásával a számuk is lényegesen megszorodott, mégpedig 98.8 százalékkal. Határozott szaporodást látunk az 5—50 holdig terjedő birtokok számában. Ebben a csoportban a birtokok száma 317 volt, míg 1935-ben 760-ra emelkedett. Ez teljesen megegyezik és bizonyítja azt, amit az előbb ezen birtoknagyság erősödéséről megállapítottunk.

Esik katasztrális hold föld

1 lakosra 1. m. fogl. lakosra 1 ön. birt. és bérlőre

Baján	1.23	6.12	33.74
Kiskunhalason	3.89	5.60	36.08
Kalocsán	0.76	2.58	22.74
Szekszárdon	0.91	2.19	9.71

Az összehasonlítás eredménye Bajára nézve kielégítőnek mondható. Az egy lakosra eső föld kevesebb ugyan, mint Kiskunhalason, de Kiskunhalas hatalmas határa, alföldi mezőváros jellege, külterületi lakossága ezt megmagyarázza, valamint az is, mint láttuk, hogy Baja főleg ipari és kereskedő város. Sokkal fontosabb ezzel szemben az a tény, hogy a mezőgazdasági népesség egységére jutó földterület Baján a legnagyobb, meghaladva Kiskunhalasét is. Ez a tény a város agrárlakosságának jó módját, előnyös helyzetét, a föld és a nép egészséges viszonyát dokumentálja.

A város birtokának megoszlása művelési ágak szerint 1935-ben: Az összes terület 34.451 katasztrális hold. Ebből:

szántóföld	17400 kat. hold
kert	250 „
rét	982 „
szőlő	1866 „
legelő	1131 „
erdő	8035 „
nádas	321 „
földadó alá nem eső terület	4466 „

Valamely város közvetlen környékén a legintenzívebb gazdálkodás a törpebirtokokon, kertekben és szőlőkben folyik, mivel a fogyasztó piacot képviselő város, a terményt mindenkor magába fogadja. Kenéz Béla mondja: „... a városok közelében a törpegazdaság jobban biztosítja a megélhetést, mivel a városi fogyasztók nagy tömegének szükséges zöldségféléket, friss tejet, s általában hosszabb szállítást nem tűrő jó áron értékesíthető javakat termel...”⁶² Baja városnál is éppen ez a helyzet. Tehát vizsgáljuk meg mind a három leglényegesebb művelési ágat, u. m. a törpebirtok, kert, szőlő fejlődését és jelen állapotát.

	1895.	1935.
Törpe birt.	1702 kat. hold 10 4‰	4154 kat. hold 12 0‰
Kert	283 „ 1.9 „	250 „ 0.7 „
Szőlő	914 „ 6.3 „	1866 „ 5.4 „

Tehát 1895. óta a törpebirtok területben növekedett. Míg akkor a gazdaságok összes területének csak 10.4‰-át tette ki, 1935-ben már 12‰-át. Ugyanezen idő alatt a kisbirtok 35.7‰-ról 32.8-ra, a középbirtok 25.8-ról 7.2-re esett vissza. Valószínű, hogy a középbirtok területi visszaszorításával növekedett meg a törpe kategória. E növekedés, mivel a nagy kategóriák rovására történt, egészségesnek mondható.

Ezzel szemben a kert területben erősen visszaesett. (1.9‰-ról 0.7‰-ra.) A valóságban azonban úgyszólván változatlan maradt, mert ebben az esetben is a határnagyobbdás játszott közre.

A szőlőterület aránya is csökkent relatíve, valóságban viszont növekedett. (914 kat. holdról 1466 kat. holdra.) Tehát a törpebirtok területének megerősödésével nem állt arányban a belterjes művelési ágak növelése. Mivel azonban ebben az időszakban a város lakosságának száma 8450 lélekkel gyarapodott, ez a fogyasztás és a piac növekedését is jelent. Tehát, ha a belterjes művelési ágak területe nem is növekedett, az egyes birtoktestek, törpegazdaságok belterjesebbé válása annál inkább előrehaladt.

A bevetett területek megoszlása a főtermények szempontjából a következő képet mutatja (hektárban):

	1900-ban :	1930-ban :
búza	978	1111
rozs	1151	1004
árpa	115	114
zab	662	166
kukorica	1151	2979
burgonya	173	217

Tehát amint látjuk, hogy az uralkodó főtermények a tengeri, rozs és búza foglalják el a legnagyobb területeket.

⁶²Kenéz Béla : Nép és Föld. 395—396. o.

Mégpedig a búza 1900-ben a vetésterület 19,8, a rozs 23,4, a kukorica 23,3%-át, 1930-ban pedig a búza 17,9, a rozs 16,2, a kukorica 48,1%-át foglalta el. Az első világháborúig a kukorica mindig nagyobb és nagyobb területet foglalt el a vetésterületből. Ugyanekkor visszaszorult a zabterület aránya, s lassan emelkedni kezdett a rozs és búza. Ez a három megtartotta emelkedő jellegét a mai napig is. A gazdák legnagyobb része helyesen, a modern gazdasági eszközök és szerek felhasználásával gazdálkodik. A magas mezőgazdasági kultúrát mutatják a bajai kiváló terméseredmények, melyeknek átlagai a megyei termésátlagot, de igen sokszor az országos átlagot is felülmúlják. Meglepően magas az intelligens (közalkalmazott, iparos, kereskedő) pályákon élő — melékfoglalkozásként gazdálkodók száma is.

A gyümölcsstermesztés terén Baján nemcsak hogy haladást nem találunk, hanem éppen stagnálást, sőt visszaesést állapíthatunk meg. Amikor a város területe 136°-al nagyobb lett, a gyümölcsállomány 8°-os fogyást szenvedett. Ha az egy hold kertre eső gyümölcsfák számát vizsgáljuk, (1895-ben 214, 1935-ben 221) látszólagos emelkedést tapasztalunk, azonban ehhez hozzá kell számítanunk, hogy a kertterület csökkent, tehát a gyümölcskultúra szempontjából Baja elmaradt, sőt visszaesett, dacára annak, hogy a bajai határ földrajzi, geológiai és klimatológiai viszonyai alapján egyenesen hivatott egy intenzív gyümölcskultúra létesítésére.

Az állattenyésztés nagyobb birtokon lehetséges csak. A város szarvasmarhaállománya két ezer darab körül, míg lóállománya, — emelkedőben van, — ma már a kétezret túlhaladta.

	1895-ben:	1935-ben:
Szarvasmarha	1718	1984
Ló	2028	2289
Sertés	4413	9489
Juh	1446	752
Baromfi	30344	40655

Száz katasztrális holdra esett:

	1895-ben:	1935-ben:
Szarvasmarha	11,8	5,5
Ló	7,1	6,6
Baromfi	208	118

Száz lakos jutott:

	1895-ben:	1935-ben:
Szarvasmarha	8,8	7,1
Ló	5,3	8,2

1911-ben a lovak arányszáma megcsökkent, viszont a szarvasmarha aránya tovább emelkedett. 1935-ben azután megfordult a helyzet, mert ekkor a szarvasmarhaállomány

esett vissza, s a lóállomány viszont növekedett. Az egyes állatfajok területi elterjedése a földrajzi, növényzeti, éghajlati viszonyokat tükrözi vissza. Míg a szarvasmarha sűrűség súlypontja az ország nyugati felében van, kelet felé haladva ez mindinkább csökken, viszont a lóállomány sűrűsödik, s legnagyobb sűrűségét a Bácskában, s Bánátban éri el. Az Alföldön átlag 11 ló található egy km²-en, a Dunántúlon csak 8.

Az országos fejlődést, valamint a helyi viszonyokat és adottságokat is szem előtt tartva a következőket állapíthatjuk meg: Baján a lakossághoz viszonyítva kicsiny az állatsűrűség. Ennek viszont a legfőbb oka az, hogy a város mindinkább városias jelleggel bír. A másik ok viszont abban keresendő, hogy igen kicsiny a legelők arányszáma. (1895-ben az összes földbirtok 6.8%-a volt.) Továbbá megállapíthatjuk, hogy a szarvasmarha és lóállomány alakulása ellentétes irányú. A 100 holdra jutó szarvasmarha szám csökkenést mutat, s ugyanilyen látszólagos csökkenést látunk a lónál is. (Ok: határmegnagyobbodás) A 100 lakosra számított szarvasmarha-szám szintén csökken, míg a lóállomány száma emelkedést mutat, ami az emelkedő zabterméssel kapcsolatos. Az Alföld erősen lótartó jellegének és a Dunántúl szarvasmarha sűrűségének egymásra hatása ütközik ki a bajai állatstatisztikában is. Ezt igyekszik harmonizálni a bajai fejlődés ritmusa, mégpedig az alföldi jelleg javára.

A többi kisebb jelentőséggel bíró állatfajok közül a tájfelldrailag is jellegzetes sertés a fontosabb, amely főleg a mezőgazdasági jellegű népesség háztartásában játszik fontos szerepet. Minél jobban városiasodik valamilyen település, annál kisebb jelentőségű lesz a sertésenyésztés. Így van Baján is. A sertések csökkenésének másik oka a kukorica-termés állandó kisebbedése.

A baromfienyésztés, mely szorosan összefügg a törpe- és kisbirtok-gazdálkodással (a mai állomány 92%-a is e két kategóriából kerül ki) s mennyiségileg összehasonlítva kedvező helyet foglal el a környező városok között.

Az őstermelésből élők eltartóinak száma 1930-ban 3474, míg az eltartottak száma 3152 volt. A keresők száma az 1920. évi adatokhoz viszonyítva csökkenést mutat, aminek a bekövetkezett rosszabb gazdasági helyzet volt az okozója, s a mezőgazdasági munkásság más foglalkozási ágakban jobb kereseti lehetőségeket talált. Viszont az a tény, hogy az eltartottak száma az 1920 évi adatokhoz viszonyítva megnövekedett, azt látszik igazolni, hogy az őslakók eltartóképesége, tehát a jövedelme az utóbbi évtizedben megnövekedett.

Az őstermelők kerületenkénti eloszlását vizsgálva láthatjuk, hogy a külterületeket leszámítva, az őstermelők főleg Szentistván és Szállásváros kerületekben találhatók meg,

honnan a legkönnyebben megközelíthetik a város határában levő földjeiket.

Közlekedés, forgalom, városias élet. A város összeköttetése a vidékkel több közúton,* vasúton és a Dunán történik. A Dunántúllal való összeköttetés a baja – bátaszéki híd elkészítéséig meglehetősen nehéz volt a bizonytalan komp-járat miatt. 1909-ben adták át a forgalomnak az elkészült vasúthidat, melyet 1935-ben személy- és teherforgalom részére is átalakítottak.

A város kiviteli és behozatali cikkeinek helyszínrejutatásában nagy forgalmat bonyolít le a vasút- és a hajóállomás.

Vasútforgalom :

Kiadott menetjegyek (db)	1941	1926.	1931-32*	1937-38*
	203.039	299.681	210.188	166.747
Feladott árú (mázsa)	416.689	157.999	74.463	56.454
Érkezett árú (mázsa)	683.712	461.098	253.863	318.387
Hajóforgalom :	1931.	1932.	1933.	1934.
Kiadott menetjegyek (db)	14.827	13.643	14.864	15.588
	1935.	1936.	1937.	1938.
Feladott árú (mázsa)	105.199	255.680	471.449	233.155
Érkezett árú (mázsa)	105.597	120.463	390.009	106.959

*Gazdasági évek: július 1-től, augusztus 31-ig.

Az 1914-es világháború előtti és utáni forgalom szomorú visszaesést mutat. Az adatok fényesen igazolják hogy mily veszélyben van a város forgalma. Évről-évre tapasztalható a visszaesés, bár az utóbbi években a délvidék felszabadulása következtében javuló kereskedelem, előnyös hatással van a forgalom emelkedésére is. A teherforgalom egy részét az 1924-ben megnyílt Baja - Dunapart-i vasutállomás bonyolítja le. Tíz évi forgalma (1924-1934.) a következő volt :

Érkezett :

Elment :

Buza	4677 vagon	Buza	199 vagon
Zab	422 "	Tengeri	300 "
Tengeri	2528 "	Szén	1640 "
Liszt	1285 "	Lüzifa	611 "
Bab	446 "	Tégla	332 "
Szén	538 "	Kavics	2894 "
Tüzifa	183 "	Nyersbőr	102 "
Kő	185 "	Egyéb	1080 "
Egyéb	1370 "		

Összesen 11632 vagon

Összesen : 7421 vagon

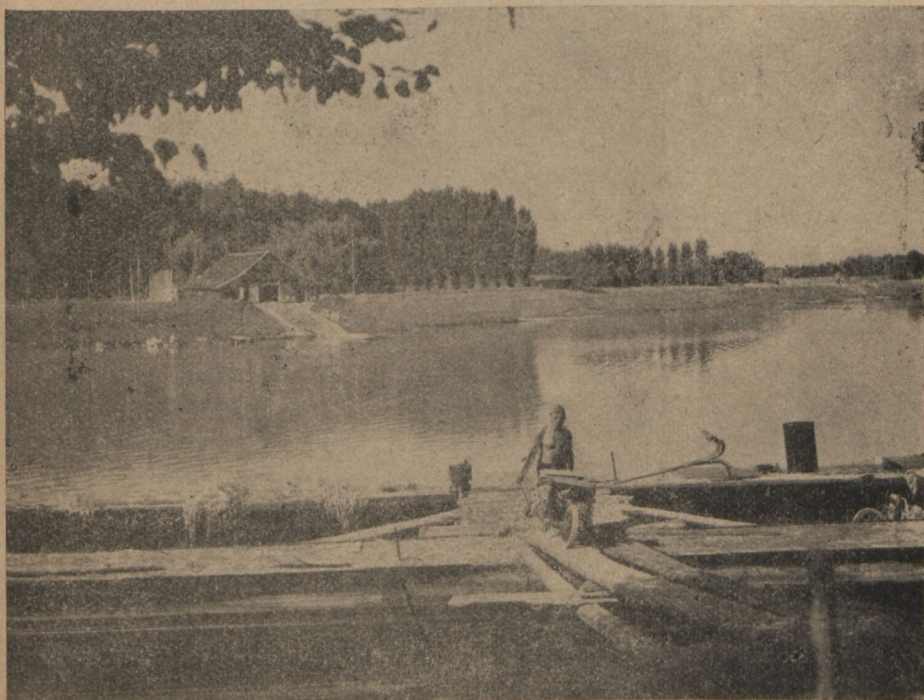
*A várost érintő úthálózatból még az 1914-es világháború előtt épült a Baja—Mélykút-i, Baja—Bezdn-i, Baja—Szabadka-i közutak. Az újabbak közül a következőket említhetjük meg : Baja—Csanád—Sükösd-i állami közút, Baja—Szeged-i Horthy Miklós jubileumi közút, a Baja—Bácsbokod-i th. közút. A környező községekkel létesítenek összeköttetést a Baja—Vaskút—Gara-i, Baja—Hercegszántó-i, és a Baja—Szeremle-i th. közutak. A legutóbbi években épült ki a 16 km hosszú—ságú Baja—Bátaszék-i műút.

A forgalmat javítaná a baja—kecel—kiskőrösi vasútvonal kiépítése, mert ezáltal a város rövidebb, gyorsabb és főleg olcsóbb útvonalon kapcsolódhatna a főváros kereskedelmébe.

A vidék és a város kapcsolatát a vasút- és a hajóforgalmon kívül még a rendszeres autóbuszjáratok, autótaxik, személy- és teherautók, valamint motorkerékpárok szolgálják. Az útvonalakon nagyszámú autó, de még több kocsi jön naponta a városba, hogy árúját, terményét eladja, ismét hazatérjen. A legnagyobb forgalom különösen hetipiackor, szerdán és szombaton a városháza előtti Szent-István téren zajlik le, ahol a gyolcsosok, őstermelők, kereskedők, gabonakereskedők árulják terményeiket és áruikat.

A város egyes részei, valamint a város és vidék közti kapcsolatot szolgálja a telefon és postaforgalom.

A várost előnyös fekvése, fürdőváros jellege miatt meglehetősen nagyszámú idegen keresi fel, különösen a nyári hónapokban. Sok fáradt ember pihen a vén Duna partján elterülő árnyas erdők hűvösében. A városba érkező idegenek ellátásáról a modern szellemben felszerelt Központi- és Nemzeti-szálloda gondoskodik. A szerényebb igényű falusiak pedig a kisebb korcsmákban és a nagyszámban található vendégfogadóknak találhatnak éjjeli szállást, hol tágas udvarokban, kocsiszínekben a kocsik és lovak elhelyezéséről is gondoskodnak.

Kamarás-Duna a Pandur-szigettel.

A műveltség fejlődése.

	1 9 1 0			1 9 2 0			1 9 3 0		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
ir. olvas	8603	8162	16765	8156	8892	17048	10613	11247	21860
o/o	71·9	63·8	67·85	78·25	72·5	75·3	80·4	76·3	78·35
csak olvas	101	264	365	53	142	195	103	159	262
o/o	0·9	2·0	1·45	0·4	0·75	0·75	0·9	1·1	1·0
analfabéta*	3268	4373	7641	2219	3247	5466	2480	3333	5813
o/o	27·2	34·2	30·7	21·4	26·75	23·95	18·7	22·6	20·65
Összes	11972	12799	24771	10428	12281	22709	13196	14739	27935

* Az analfabéták számában a 0—6 évesek is bentfoglaltatnak.

A városias élet elsődleges kifejezői az utcák külső képe, az ipar, kereskedelem, forgalom után a **közművek** kiépítettsége is döntő jelleggel bír. Ebből a szempontból még sok kívánnivaló van. Vívezetékhalózata még nincs a városnak, (egyes házak kivételével) most foglalkoznak a törvél s megoldása a közeljövő feladata. Javult ugyan a helyzet a nagyszámú artézi- és mélyfuratú kutak elkészítésével, azonban a vízvezeték megépítése még ezek mellett is rendkívüli fontosságú. Ugyancsak hiányok vannak a csatornahálózat terén is. Baján van csatornahálózat, legalább is a Belvárosban, azonban ez még a legrégibb időkből való s ma már nem tudják a pontos lefutását, elágazását kimutatni. Ezen régi hálózat kikutatása, a modern követelmények és csapadékvízviszonyok figyelembevételével való kijavítása és megépítése ugyancsak a város jelenlegi feladatai közé tartozik.

Meglehetősen jól kiépült a város villanyhálózata. Az üzem magva a város által 1923-ban megváltott gázgyár volt, mely a villamosüzemekkel egyesítve ma „Városi Gáz- és Villamos Üzemek” néven, mint bejegyzett cég működik. 1934-ben a Belvárosban 182 gáz és 47 villanylámpa, a főtéren számos ívlámpa, míg a külvárosokban 225 villany, 15 gáz és 120 petroleumlámpa szolgáltatta a világítást évi 40 ezer pengő költséggel.

Fontosabb közüzem a Közvágóhíd, (80 m hosszú és 55 m széles telken fekszik) mely szarvasmarhák, juhok, kecskék, borjúk és sertések vágására van berendezve. Főépülete az említett állatok vágására szolgáló csarnokból, a középső hideg és melegvízzel ellátott bélmosócsarnokból s a sertések feldolgozásához szükséges közös csarnokból áll. A vágócsarnokban egyszerre négy marha vágható le.

A városi tűzoltóság és a mentőegyesület felszerelése megfelelő, s a mai idők kívánalmaihoz mértén állandóan gyarapodik.

Kulturális élet. Amit az iparról, kereskedelemről, forgalomról elmondottunk, az a kultúrát is jelenti. Megtaláljuk azonban Baján azokat a kulturális intézményeket is, melyek a kultúrfokot mintegy számszerűen mérik.

9 ovoda, (8 közs. 1 róm. kat.) 15 elemi népiskola, (11 áll., 3 róm. kat., 1 izr.) 5 továbbképző iskola szolgálja a népoktatást. A középfokú- és szakoktatás minden intézménye megtalálható a városban, mely ezen oknál fogva is nagy vonzóerőt gyakorol a környékbeli kisebb település lakosaira.

(Ciszt. rend III. Béla Gimnázium, M. kir. Líceum és Tanítóképzőintézet, Miasszonyunk Leánynevelőintézet, tanító-nőképzői, leányliceumi, polgáriiskolai, és népiskolai tagozattal, M. kir. áll. Türr István Kereskedelmi Középiskola, M. kir. áll. Papp-Váry Elemérné Kereskedelmi Leányközépiskola, Áll.

s. községi Polgári Fiúiskola, M. kir. áll. Polgári Leányiskola, Német Tannyelvű Polgári Iskola, Kertészképző Középiskola, Téli Gazdasági Szakiskola, Iparostanonciskola, Baja thj. Város Zeneiskolája.)

A középiskolák tanulóinak illetőségét vizsgálva, érdekes eredményre jutunk. Az 1937–38 tanévben a gimnázium tanulóinak csak 63.4 százaléka volt bajai illetőségű, a tanítóképzőnek 37.9 százaléka, az érseki tanítónőképzőnek 59.0, a fiú kereskedelmének 43.9, a női kereskedelmének 70, s a polgári fiú- és leányiskoláknak 68.3 százaléka. Tehát az összes 1818 tanuló közül bajai illetőségű volt 1133, vagyis 62.32 százalék. míg a fennmaradó 37.68 százalék a környező vidékről került a bajai iskolákba. A vidékiek legnagyobb részben a vármegye területéről származnak, de igen nagy számot képeznek a környező megyékből, nevezetesen Tolna, Baranya, Pest vármegyékből jöttek száma is. A város ipara, kereskedelme, hivatalai stb. mellett, tehát az iskolák is nagy vonzóerőt jelentettek és jelentenek ma is a közelebbi és távolabbi vidékek számára. Az iskolázottság már nem olyan jó kultúrviszonyokról tanuskodik, mint az iskolák száma. Az újabb időben azonban határozottan javuló tendenciát mutat.

Az írni-olvasni tudók százalékszámát 1910 óta nagyon szép növekedést mutat, s nagymértékben csökkent az analfabéták száma. Az analfabéták kerületenkénti eloszlása 1930-ban, szám és százalék szerint:

	0-6 évesek	6 évnél id. ír, olvas	6 évnél id. analfabéta	Összesen
I.	83 6.8	5033 89.4	210 3.8	5626
II.	228 8.8	2141 82.7	218 8.5	2587
III.	269 12.1	1731 77.8	224 10.1	2224
IV.	267 13.3	1483 74.1	259 12.6	2009
V.	113 8.5	1121 84.3	96 7.2	1330
VI.	126 8.0	1137 72.3	310 19.7	1573
VII.	283 11.0	1954 76.4	319 12.6	2556
VIII.	453 12.7	2712 76.1	399 11.2	3564
IX.	90 14.1	491 77.6	54 8.3	635
X.	362 11.1	2426 74.3	478 14.6	3266
Belt. ö.	2574 10.1	20229 79.7	2576 10.2	25370
Kült. ö.	410 16.0	1631 62.8	524 2.2	2565
Össz.	2984 10.7	21860 78.2	3091 11.1	27935

Mindaz világosan látható, amit a kerületekről már eddig is megállapítottunk. A legvárosiasabb és legkultúraltabb a Belváros, itt a legkevesebb az analfabéta, 3·8%, számbelileg pedig 210. Itt is valószínűleg a nagyszámú cselédség rontja le a különben kedvező arányszámot. Meglepően nagy az analfabéták arányszáma az ugyancsak városias Józsefvárosban, 8·5%. Itt is ugyancsak a cselédség száma teszi ily túlzottan rossz az arányszámot. A Belváros után a kiscsávolyi kerület a legkultúraltabb, amennyiben itt a 6 évnél idősebb analfabéták száma csak 7·2%. Legrosszabb arányszámot természetesen a külterületeken találjuk, hol az együttes arányszám 21·2%. Igen rossz arányszámot találunk Rókusvárosban is, ahol a 6 évnél idősebb lakosság közül 19·7% nem tud sem írni, sem olvasni.

A kulturfok egyéb mutatói is megvannak a városban. Állandó színháza ugyan nincs, de a pécsi színtársulat a nyarat rendszerint Baján tölti. A színházat helyettesíti a két mozgófényképszínház, melyek a legmodernebb berendezéssel fővárosi nívón mozognak. A Városi Múzeum, Városi Képtár, és Könyvtár most van alakulóban, s értékes gyűjteményével ináris nagy kulturális hatással van a város és környékének szellemi életére. Sajnos, Déry Frigyes műgyűjtő, — a város szülőtte, — hatalmas gyűjteményét a város határszéli fekvése miatt Debrecen városának adományozta, hol az ismert Déry Múzeum néven Debrecen egyik legnagyobb értékét képviseli a bajaiak nagy szomorúságára.

A lakosság kulturális ápolását a különböző egyesületek, társaságok nagyszámú, szépen működő tagjai végzik. A városban megjelenő hetilapokon kívül főleg a budapesti lapokat olvassa a bajai lakosság. Ennek oka a fejlett gazdasági élet, ugyanis a kereskedőket, iparosokat főleg a főváros közgazdasági hírei érdekli. A rádió-vevő berendezések engedélyesei igen alacsony, de minden évben emelkedő számot mutatnak fel. 1937-ben 1897 bejelentett rádió volt működésben Baján, ami meglehetősen kicsiny számot jelent a többi városokhoz viszonyítva. Baján 61, míg ugyanebben az évben (1937.) Győrben 103, Pécsen pedig 99 készülék jut 1000 lakosra.

A közegészségügy szempontjából áldásos működést fejt ki a városi közkórház. A bajai lakosokon kívül úgy a vármegye, mint a környező területek lakossága veszi igénybe a minden tekintetben elsőrendű kórházat. A közegészségügy érdekében még a következő intézmények működésének megemlézése fontos: az Országos Közegészségügyi Intézet bajai fiókállomása, laboratoriumi, bakterológiai és serológiai vizsgálatok végzésére szolgál. A Tüdőbeteggondozó Intézet, mely egészséges pavilonjával, szakszerű vezetésével igyek-

szik a nagyszámú tbc.-s betegedéseket meggátolni és a már betegeket meggyógyítani. 1932. évből a következő kimutató szemlélteti az intézet forgalmát:

Újbeteg 601 (152 férfi, 270 nő, 179 gyermek.)

Összes kezelések és rend. száma 3551.

A tbc. halálozás (1932.) 140 százalék.

Segélyezéskor a tüdőbetegek részére kiutaltak 15641 liter tejet.

A vér- és nemibetegségek elterjedése, megakadályozása és gyógyítása terén küzd az Egészségvédelmi Intézet

Az Országos Stefánia Szövetség vezetése alatt működő 32. sz. bajai védőintézet hathatós munkásságot fejt ki a gyermekvédelem terén. A vezető és a gyermekvédelmi, valamint az anyavédelmi orvoson kívül egy vezető és három körzeti védőnő irányítja.

Jó hatással vannak a város lakóinak egészségére a különböző strandfürdők és szabad-uszodák. Különösen néhány év óta indult rohamos fejlődésnek a bajai strandélet. Nyári hónapokban a csónakok százával vonulnak a pihenésre vágyók s üdülést keresők a Duna-ágra és a Duna partjára, hol rendszerint az egész napot eltöltve úsznak, eveznek, sportolnak. Ma már annyira kiterjedt a vízisportolás, fürdőélet, nyaralás, hogy a város vezetősége — nagyon helyesen, — a fürdő-, illetve nyaralóvárosok sorába óhajtja soroztatni Baja városát is.

Részlet a Kamazás-Duna partról (Városi népfürdő.)

A város és lakói. Baja lakosságszámát tekintve, a többi törvényhatósági várostól meglehetősen elmaradt. A város költségvetése arányos a többi törvényhatósági város között elfoglalt helyével, illetve a lakosság számával s teherbíráásával. Dr. Sebestyén Lajos számítása szerint az egyes városokban a következő közteher esik egy főre:⁶⁸ (Budapestet nem számítva) legnagyobb Sopronban: 39 pengő, Pécsen: 38 pengő, Miskolcon: 34 pengő. Ezzel szemben Baján: 20 pengő, Debrecenben: 25 pengő és Békéscsabán: 17 pengő. (1933. évi adatok) Bár a nyugati, főleg kereskedő és iparos városokban a közteher mindig magasabb mint az alföldi, mezőgazdasági jellegű városokban, Baja mégis a középhegyet foglalja el, ami szintén azt mutatja, hogy mintegy átmenetet képez az Alföld és a Dunántúl települései között. A másik szempontból a közteher nagysága a lakosság teherbíró képességét mutatja, jelen esetben a város észszerű gazdálkodásának bizonyítéka. Érdekes képet kapunk, ha összehasonlítjuk az egyes városok háztartásainak kiadásait, bevételeit, a kettő közötti különbséget és a pótdó nagyságát: (1936 – 37. gazdasági év)

	Kiadás-bevétel közti különbség			
	Lakosság	Hiány	Pótdó	Egy főre eső hiány
Baja	30996	162104 P	60%	5 23 P
Kiskunhalas	30945	226637 „	105 „	7 43 „
Hódmezővásárhely	59230	925456 „	135 „	15 63 „
Szentes	32694	298707 „	97 „	9 14 „
Győr	50997	435219 „	58 „	8 53 „
Pécs	71122	460088 „	50 „	6 47 „

A községi pótdó a vizsgált hat város közül általában az alföldi városoknál a legmagasabb, ezek között is Kiskunhalas 105 százalékos, majd Hódmezővásárhely 135 százalékos és Szentes 97 százalékos pótdójánál Baja a 60 százalékos pótdójával sokkal kisebb terhet ró a lakosságra, mint az említett három város. Bajánál csak Győr és Pécs pótdója alacsonyabb, habár Győr csak 2 százalékkal előzi meg Baját, viszont az egy főre eső hiány csaknem 3 pengővel többet tesz ki a jóval nagyobb lakosságú Győrben, mint Baján. A vizsgált városok között az egy főre eső kiadás és bevétel közti különbség Baján a legalacsonyabb, míg Hódmezővásárhelyen, Szentesen, Kiskunhalason, de még Pécsen és Győrben is jóval magasabb. Ezek az adatok is világosan mutatják Baja központi helyzetét, illetve átmeneti jellegét az iparos és kereskedő kultúrájú dunántúli és a földművelő jellegű alföldi városok között. Bizonyítja továbbá a város vezetőségének helyes és okszerű gazdálkodását.

⁶⁸Sebestyén Lajos: Csonka-Magyarország városainak pénzügyi helyzete...stb. 26 – 48. o.

Baja még nem érte el az őt megillető helyet a többi városok között. Városias szempontokból még sok tekintetben más városaink mögé kell helyeznünk, azonban a haladás útja felfelé ível s mindjobban megközelíti azt a helyet, melyet előnyös földrajzi helyzete s becsületes munkás lakossága révén elérhet.

Baja nemzetiségi város. Ma már ez nem vehető észre annyira, mint még a közelmúltban is. Csak elvétele láthatjuk már Baján a régi időkől fennmaradt nemzeti-viseletet, mellyel a magyarok, németek, bunyevácok a vasárnapi miséről kijöve, ámulatba ejtették a városban sétáló idegeneket. A nemzeti-viseletükkel együtt lassan eltűnnek, feledésbe mennek régi szokásaik, babonáik is. A nemrég még divatos farsangi „maszkajárás“ ma már csak mutatóba fordul elő, s legtöbbször ízléstelen tréfákban merül ki, míg régebben egész komoly, ősrégi szokáson alapulva vidám délutánokat szerzett a város lakosságának. 40–50 évvel ezelőtt még élénk farsangi jelenetek játszódtak le az utcákon, melyek a fantasztikusan öltöztetett alakok és egyéb furcsaságok láttára hangosak voltak a fesztelen nevetéstől, jókedvtől. Ezek az évek múlásával eltűntek s csak itt-ott akad még valami hasonmása a régi kedélyességnek. A bunyevác-ság körében a „medve“ és a „didák“ jelenetek voltak a legkedveltebbek. De felöltöztek minden elképzelhető figurának, mint boszorkánynak, cigánynak, koldúsnak, hatvan-hetvenéves öregasszonyok menyasszonynak, lovas magyar legénynek, parasztlánynak, zsidónak, stb. Nyilvános körtáncuk a „kolo“, — melyen az alvégi tamburászenekar szolgáltatta a zenét (bunyevác muzsikuskok), — megtekintésére az egész város apraja-nagyja megindult. A farsangolásnak, illetve a farsang utóljának ma már csak halvány emlékei vannak éppen úgy, mint a magyarság körében szokásos karácsonyi „betlehem-járásnak“ és a „bölcösösöknek“.

Igen szép és kedves szokás volt a vízimolnár-céh „Jánoska eresztés“-e is,⁶⁴ mely ma már a vízimolnárság megszűnésével kapcsolatban szintén elmaradt, s lassan az ismeretlenség homályában vész el.

Pünkösdi napján a pünkösdi királynék a „krályicák“ járták a város utcáit. A férjhez adott leányok, menyecskék szórakozása a „prelo“, a folytonos vendégeskedés a „bratizás“, (pratézis) a felnőtt leányok és legények találkozása, beszélgetése a „divan“ ma már mind eltűnőben lévő, a bunyevác nemzetiségtől származó régi szokások.

⁶⁴Bácskai János György; A bajai vízimolnár-céh története. . c. i. m.

Befejezés.

Két igen ellentétes vélemény van Baja jövőjére vonatkozólag. Egyik „pusztuló város“-nak nevezi,⁶⁵ a másik pedig a jövő városának, a „város címerfájának gyors sudárbaszökése, erős lombosodása, dús gyümölcserése“-nek tünteti fel Baja jövőjét.⁶⁶ Ha figyelemmel kísértük a város előnyös földrajzi helyzetéről, a földrajzi tényezők szerencsés kapcsolatáról mondottakat, úgy igazat kell adnunk az utóbbinak, míg ha észrevettük, hogy a város lakossága évről-évre pusztul, úgy az előbbinek igazát kell elfogadnunk. Helyesen állapítja meg Ujpétery Elemér hogy a város lakosságában a hiba, s egyedül a lakossága felelős, ha továbbra is a pusztulás útján haladna a város. A vezetőség a lehetőség szerint mindent megtesz ami a város jövőjét elősegíti, a lakosság boldogulását biztosítja. A jelenleg folyó munkálatok már a földrajzi tényezők kapcsolatainak felismerését s a város életének e kapcsolatok szerinti átalakulását árulja el, melynek eredménye a város ipari- és kereskedelmi életének fellendülését vonja maga után. A rég hangoztatott „kikötővárossá való fejlesztés“⁶⁷ a megvalósulás felé közeleg. Pár év, s Baja régi fénye, gazdagsága megszokszorozódva tér ismét vissza, s a város, vele együtt lakossága is a megérdemelt haladás, fejlődés, virágzás útjára fog lépni, mely a jövő generáció boldogságához vezet.

* * *

Ismertetésem végére értem. Igyekeztem tárgyilagosan, — úgy amint lát m. megismertetni e dunamenti csendes kis várost, rámutatni a hibákra, s büszkén közölni ami helyes és szép. Nehéz munka volt tárgyilagosnak lenni, nehéz mert magam is a város gyermeke vagyok, s úgy néztem, mint gyermek az anvját kiben csak szépet, jót és nemeset talál. Talán ez mentségemül szolgál, ha munkámban, vagy egyes részleteiben nem úgy ismertettem, bíráltam vagy ítéltam volna, amint a városba toppanó idegen tenné, de csak addig, míg Baja varázsa meg nem fogja őt is.

⁶⁵ Ujpéteri F.: Baja város természetes szaporodásának kérdése. 3. o.

⁶⁶ Rapcsányi I. i. m. Bevezető sorok.

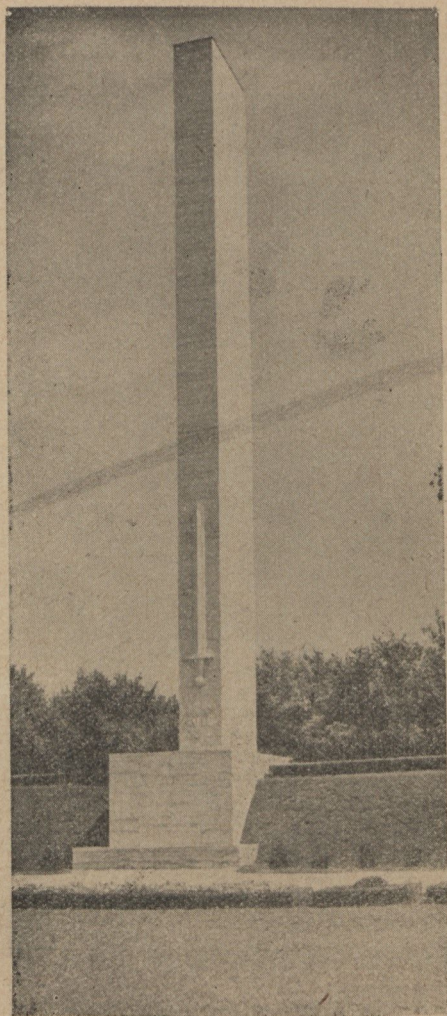
⁶⁷ Bácskai János György: Baja múltja, jövője. (Kogutovicz emlékkönyv.) Szeged, 1939.

Türr István emlékmű az országzászlóval.

Vöröshíd a Kamarás-Dunán.

Hősök emléke a Déri-kertben.

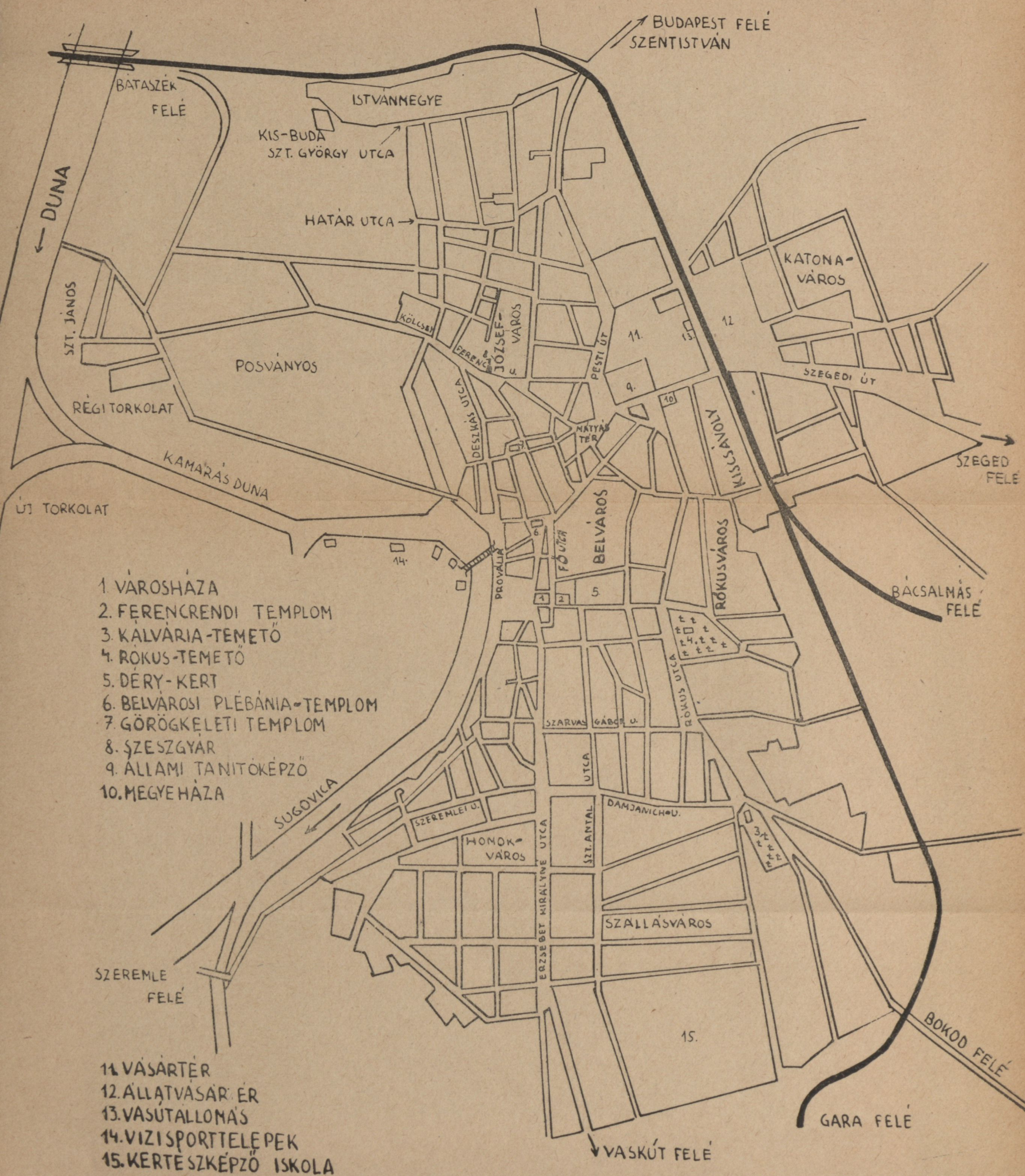
EGYÉB IRODALOM.

- A. Schönberger: Denkbuch des Groszen Brandes in Baja. Pest, 1841.
- Acsády I.: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában.
- Bél M.: Notitia Hungariae Novae. 1737.
- Benda L.: A magyar Alföld őstörténete. Kaposvár, 1929.
- Czirfusz F.: Adatok Baja városának múlt és jelen életéből. (Gimn. ért. 1858–59)
- Csánki D.: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest, 1913.
- Cholnoky J.: Magyarország földrajza. Budapest.
- Documente ad causam urbanae Bajensem spectam. 1772.
- Eperjessy K.: Várostörténet utcanevekben. 1937.
- Fényes E.: Magyarország statisztikája. Pest, 1841–43.
- Friedrich T.: Bics-Bodrog vármegye történelmi és statisztikai leírása. 1878.
- Gonda B.: Vásárhelyi Pál élete és művei.
- Gyórfy I.: Az alföldi kertes városok.
- Homann-Szekfü: Magyar történelem.
- Hazai oklevéltár I.–6.
- Hegylöky K.: A szél iránya a Magyar Szent Korona országában. Budapest, 1894.
- Hammer Gy.: Győr. 1936.
- Horváth C.: Tóth Kálmán emlékalbuma. Baja, 1894.
- Halaváts Gy.: Az Alföld Duna–Tisza közötti részének földtani viszonyai. (M. kir. Földt. Int. Évk. 1899.)
- Kemény S.: Csonka-Bácska tükre. Homok, 1931.
- Karácsonyi J.: A magyarság őstörténete 896-ig.
- Kogutowicz K.: Dunántúl és Kisalföld. Szeged, 1930.
- Kaán K.: A magyar Alföld. 1927.
- Márki S.: Dózsa György. Budapest, 1913.
- Mendöl T.: Alföldi városaink morfológiája.
- Mohl A.: A horvátok bevándorlása.
- Pesthy F.: Delejtű. 1895.
- Pécs B.: Folyószabályozások. (Föld. Min. kiadványai.)
- Prinz–Teleky: Magyar földrajz.
- Réthly–Bacsó: Időjárás-éghajlat és Magyarország éghajlata.
- Róna Zs.: Magyarország éghajlata. Budapest, 1909.
- Szatmáry K.: Baja szerepe Magyarország kereskedelmében és lehető összekapcsolása az alföldi vasúttal. Bp., 1864.
- Virágh R.: Magyar helynevek eredete. Föld és Ember. 1930.
- Wellmann I.: A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása. Budapest, 1933.
- Bajai Közlönyök és Hírlapok. Folyamügyi Közlönyök. Földrajzi Közlemények. Földtani Közlöny. Magyar Stat. Közlemények és Stat. Évkönyvek. Meteorológiai és Földmágnességi Intézet Évkönyvei és egyéb kiadványai. Néprajzi Közlemények. Vízrajzi Évkönyvek.
- II. József császár-kori térkép. 1782.
- Különböző méretű katonai térképek.
- Baja város múzeumában őrzött régi várostérképek.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó						
Földrajzi helyzet	—	—	—	—	—	4
Őstáj:						
	Felszín, éghajlat, vízrajz, talaj és ősnövényzet					7
Az őstáj átalakulása	—	—	—	—		15
Kulturtáj:						
Telepítőerők	—	—	—	—	—	18
Az ember megjelenése a tájban	—	—	—	—		18
Honfoglalástól a török uralomig	—	—	—	—		20
A török uralom tájalakító hatása	—	—	—	—		22
Telepítések	—	—	—	—	—	29
A fellendülés korszaka	—	—	—	—	—	33
	Gabonakereskedelem	—	—	—		37
	Borkereskedelem	—	—	—		37
	Fakereskedelem	—	—	—		33
	Iparosodás	—	—	—		38
Maí város	—	—	—	—	—	42
	Utcák, útvonalak	—	—	—		43
	Épületek	—	—	—		46
	A lakosság lélekszáma	—	—	—		50
	Nemzetiségi viszonyok	—	—	—		51
	Vallás	—	—	—		52
	A gazdasági élet hanyatlása	—	—	—		55
	A lakosság foglalkozása:					
	Ipar	—	—	—		56
	Kereskedelem	—	—	—		58
	Mezőgazdálkodás:					
	<i>Földművelés</i>	—	—	—		61
	<i>Állattenyésztés</i>	—	—	—		64
	Közlekedés, forgalom, városias élet	—	—	—		66
	Kulturális élet	—	—	—		69
	Közegészségügy	—	—	—		71
	A város és lakói	—	—	—		73
Befejezés	—	—	—	—	—	75
	Irodalom.					

BAJA VÁZLATOS TÉRKÉPE

**Értekezések a m. kir. Horthy Miklós Tudományegyetem
Földrajzi Intézetéből.**

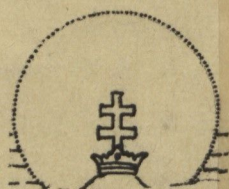
27. *Udvarhelyi Károly*: Európa földrajza az iskolában. Szeged, 1940.
28. *Bánkúti Ferenc*: Sátoraljaújhely földrajza Szeged, 1941.
29. *Ladócsy Károly*: Kaposvár földrajza. Budapest, 1942.
30. *Benczúr Béla Lajos*: Békésszentandrás természeti, települési és társadalmi viszonyai. Szeged, 1937.

Új sorozat:

1. (31) *Karakasevich Károly*: A Maros—Tisza-szög földrajza. Szeged, 1942.
2. (32) *Körtvélyessy László*: Hódmezővásárhely gazdaság-földrajza. Szeged, 1942.
3. (33) *Szentgáli Károly*: Balatonkenese. Budapest, 1942.
4. (34) *M. Szabó László*: Turkeve és az Alsó-Berettyó-mellék földrajza. Szeged, 1942.
5. (35) *Göcsei Imre*: Kapuvári-Rábaköz földrajza. Szeged, 1943.
7. (37) *Erdős Albin*: Barcs község földrajza. Barcs, 1943.
8. (38) *Bácskai János György*: Baja földrajza. Baja, 1943.

B) Sorozat:

6. (36) *Dr. Kogutowicz Károly*: Környezetmegfigyelés. I. Időjárás, éghajlat, fenológiai jelenségek megfigyelése egyszerű eszközökkel. Szeged, 1943.

Ujfiel

NYOMDA BAJA